

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

686. SĒJUMS

Politikas zinātne

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 686

Political Science

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 686

Political Science

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI
686. SĒJUMS

Politikas zinātne

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

UDK 32+001(082)
Po 275

Galvenā redaktore LU SZF PZN profesore **Žaneta Ozoliņa**
Galvenās redaktora vietnieks LU SZF PZN profesors **Juris Rozenvalds**

Redakcijas kolēģija

Dr. pol. sc. **Nils Muižnieks** – Latvija

Assoc. prof. **Jānis Ikstens** – Latvijas Universitāte

Atis Lejiņš – Latvijas Ārpolitikas institūta direktors, Latvija

Assoc. prof. **Jan Kubik** – Rutgers University, USA

Dr. Pol. sc. **Lassi Heininen** – Lapland University, Somija

Literārās redaktora **Ieva Zarāne** un **Eda Ansone**
Maketu veidojis **Arnis Čakstiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Saturs

<i>Daina Bāra</i> . Politikas zinātne Latvijā	7
Political Science in Latvia	7
I. IEKŠPOLITISKĀS NORISES LATVIJĀ: TEORIJA UN PRAKSE	19
<i>Juris Rozenvalds</i> . Piezīmes par intelīģences lomu Latvijas politiskajos procesos 1987.–2000. gadā	20
On Role of Intelligentsia in Political Processes in Latvia 1987–2000	20
<i>Mihails Rodins</i> . National Identity and Democratic Integration in Latvia in the Middle of the 90s	40
Nacionālā identitāte un demokrātiskā integrācija Latvijā 90. gadu vidū	40
<i>Andris Runcis</i> . Cleavages, the Formation of Cleavages, and Political Parties in Latvia Sociālo šķirtņu veidošanās un politiskās partijas Latvijā	64
<i>Feliciana Rajevska</i> . Social Policy in the Republic of Latvia during the Transition Period	79
Sociālā politika Latvijas Republikā pārejas perioda laikā	79
II. VALSTIS UN PROCESI STARPTAUTISKAJĀ SISTĒMĀ	93
<i>Andrejs Berdņikovs, Gatis Puriņš, Uģis Šulcs</i> . Tolerance versus sekulārisms?	94
Tolerance versus secularism?	94
<i>Ramona Petrika</i> . Mazo valstu ārpolitisko stratēģiju spektrs mūsdienu pasaulē – ieskats teorētiskajos aspektos	107
The spectrum of the small state foreign policy strategies in today's world – insight into theoretical aspects	107
<i>Žaneta Ozoliņa</i> . Mazās valstis lielo valstu vidū: drošības aspekti	115
Small States in the Surrounding of Big States: Security Aspects	115
<i>Atis Lejiņš</i> . Baltijas valstu drošība: mērķi un kavēkļi	123
Security in the Baltic States: Goals and Constrains	123
<i>Inga Ulnicāne</i> . Pētniecības, tehnoloģiskās attīstības un inovāciju politikas eiropeizācija Centrālajā un Austrumeiropā: nacionālā līmeņa faktoru nozīme	127
Europeanization of Research, Technological Development and Innovation Policy in Central and Eastern Europe: Role of Domestic Factors	127
Īsas ziņas par autoriem	143

Ievadvārdi

LU Rakstu krājums “Politikas zinātne” ir jau trešais pēc kārtas, taču šis ir pirmais izdevums, kuram nepieciešami ievadvārdi. Šī krājuma tapšanā vislielākā loma bija Latvijas Politologu apvienības (LPa) dibināšanas sanāksmē izteiktajam faktam, ka 2005. gadā Latvijas politikas zinātnei ir nozīmīgs atceres brīdis – ir pagājuši tieši piecpadsmit gadi kopš Politikas zinātnes katedras izveides Latvijas Universitātē, kas uzskatāma par šīs sociālo zinātņu nozares galveno mājvietu. Ne velti gandrīz visi šodien Latvijā pazīstamākie politologi ir bijuši kaut kādā veidā saistīti ar šo iestādi. Tieši LU Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļa ir vienīgā augstākās izglītības ieguves vieta, kurā iespējams apgūt politologa izglītību visos trijos līmeņos – bakalaura, maģistra un doktora līmenī.

Labākais veids, kā svinēt svētkus, ir atskatīties uz paveikto. Tādēļ LPa vienojās izdot rakstu krājumu, kas apkopotu gan jau senāk uzrakstītus rakstus, gan arī jaunus. Šo LU Rakstu krājumu ievada visaptverošs raksts par politikas zinātnes kā akadēmiskas mācību programmas izveidi un attīstību Latvijā. LU Politikas zinātnes nodaļas Bakalaura programmas direktore asociētā profesore Daina Bāra sniedz padziļinātu ieskatu gan politikas zinātnes tapšanas grūtībās un sasniegumos, gan arī iezīmē galvenos attīstības virzienus nākotnē. Šis ir tik tiešām vienīgais raksts, kurā var gūt priekšstatu par paveikto piecpadsmit gados, kuru laikā no trausliem iedīgļiem politoloģijas laukā Latvija ir kļuvusi par līdzvērtīgu dalībnieci politikas zinātnes nozarē ne tikai Eiropā, bet arī pasaulē, ko apliecina mūsu politologu piedalīšanās starptautiskos projektos, kā arī publikācijas ārvalstu izdevumos, lekciju lasīšana dažādu valstu augstskolās.

LU Rakstu krājumu “Politikas zinātne” veido divas daļas. Pirmajā daļā ir apkopoti pētījumi, kas veltīti dažādu iekšpolitikas jautājumu analīzei – politisko partiju, sociālās politikas, politiskās kultūras un inteliģences lomai Latvijas politiskajos procesos. Savukārt otrajā daļā uzmanība pievērsta starptautiskajiem jautājumiem – tolerances aspektiem, mazo valstu īpatnībām un to attiecībām ar lielajām valstīm, inovācijas politikai Centrāleiropā un Austrumeiropā, kā arī Baltijas valstu politikai.

Grāmatā lasītāji atradīs rakstus, kas jau ir bijuši publicēti iepriekš Latvijā un ārvalstīs, kā arī rakstus, kas gatavoti šim krājumam. Zīmīgi, ka starp autoriem ir gan pieredzējuši politikas zinātnes pētnieki (A. Lejiņš, Ž. Ozoliņa, F. Rajevska, M. Rodins, J. Rozenvalds, A. Runcis), gan jaunākās paaudzes politologi (A. Berdņikovs, G. Puriņš, R. Petrika, U. Šulcs, I. Ulnicāne).

*Žaneta Ozoliņa,
Latvijas Politologu apvienības priekšsēdētāja*

Politikas zinātne Latvijā Political Science in Latvia

Daina Bāra

LU Sociālo zinātņu fakultātes
Politikas zinātnes nodaļa

Politikas zinātnes attīstība Latvijā saistīta ar sabiedriski politiskajām izmaiņām Eiropā un Latvijā 20. gs. 80. gadu beigās. Politikas zinātnes attīstību lielā mērā ir ietekmējusi vēsture, nozīmīgākie pasaules notikumi.

Rakstā dots īss ieskats rietumu politikas zinātnes vēsturē un uzsvērts, ka tā ietekmēja un veicināja jauna zinātnes virziena un akadēmiskās disciplīnas attīstību Latvijā. Rakstā atzīmēts, ka Latvijā nekad īpaši nav attīstījušās teorētiskās zinātnes un nav veltīta pietiekama nozīme humanitārajām un sociālajām zinātnēm, tāpēc ļoti svarīgi bija, ka LU pasniedzēji izprata jaunās sociālās zinātnes nepieciešamību. Parādīts, ka jaunu nozari nevar kopēt no citu piemēra, jāizvirza savi mērķi un uzdevumi un tie jārisina pakāpeniski, turklāt attīstības gaitā rodas arvien jauni izaicinājumi. Uzsvērts, ka demokratizācijas procesi prasa arvien vairāk profesionāļu visās jomās, t. sk. politikā.

Atslēgvārdi: politikas zinātne, politikas zinātnes attīstība, jauna akadēmiskā disciplīna, starptautiskais atbalsts, studiju organizācija, politologs.

Ievadam

Jaunas akadēmiskas disciplīnas parādīšanās parasti ir saistīta ar noteiktu sabiedrības vai valsts attīstības pakāpi vai arī ar būtiskām izmaiņām valstī. Tieši to var teikt par politikas zinātnes iepazīšanu Latvijā un vēlāk arī patstāvīgas disciplīnas ieviešanu, attīstību un nostiprināšanos.

Politikas zinātnes attīstība ir jāsaieta ar tautas atmodas periodu 20. gs. 80. gadu beigās. Ar laiku, kad sākās būtiskas izmaiņas sabiedriskajos un politiskajos procesos Eiropā, PSRS un kad gan jaunākā, gan vecākā paaudze prasīja izskaidrot šīs parādības un gribēja zināt tālākos attīstības ceļus un modeļus. Iepriekš studētās sabiedriskās zinības nespēja dot atbildi uz šiem jautājumiem. Liela nozīme bija arī pašu studentu aktivitātēm un vēlmei izmainīt veco sabiedrisko zinātņu jomu, kas lielā mērā bija balstīta uz totalitārās sistēmas vajadzībām. Līdz ar studentiem aktivitātes uzsāka arī Latvijas Universitātes (LU) atsevišķi mācību spēki, kas jau plānoja izmaiņas akadēmiskajās programmās, bet sākumā šie mēģinājumi tomēr bija diezgan vispārēji un nekonkrēti. Tas izskaidrojams ar to, ka Latvijā nebija speciālistu, kas būtu apguvuši politikas zinātni, ko rietumvalstu augstskolās mācīja jau no 20. gs. sākuma. Mūsu situācijā viens no pirmajiem darbiem bija apzināt un apgūt politikas zinātnes problemātiku, šo Latvijai jauno zinātnes nozari.

Īss ieskats Politikas zinātnes attīstības vēsturē

“Neviena apzinīga būtne neienāk šajā pasaulē perfekta un sasniegusi pilnību. Katras būtnes pilnveidošanās ir rezultāts garam un neveiklam tiekšanās procesam

uz gaismu. Katram uz ķermeņa ir sāpju zīmes un ievainojumu rētas, kas iegūtas nelaiemes gadījumos un neatlaidīgās cīņās par sava stāvokļa nodrošināšanu un pilnveidošanos.”¹

Politikas zinātne, kā uzsvērs viens no pirmajiem politikas zinātnes pētītājiem Dvaits Valdo (*Dwight Waldo*), ir divdesmitā gadsimta fenomēns.² Tam noteikti iebilstu daudzi politologi, vēsturnieki, filozofi, un viņiem būtu taisnība. 20. gs. sākums ir laiks, kad var runāt par politikas zinātnes kā akadēmiskas disciplīnas attīstību ASV, tomēr politikas zinātnes pirmsākumi ir meklējami daudz agrāk. Jāņem vērā, ka tā attīstījies nevienmērīgi dažādās pasaules vietās.³ Tomēr vislielākā ietekme politikas zinātnes kā akadēmiskas disciplīnas attīstībai ir ASV, kur 19. gs. beigās notika strauja attīstība visās jomās, kur bija vērojama ārkārtīgi augsta industrializācija un tai sekojoša urbanizācija, dinamiska zinātnes un tehnoloģijas attīstība. Paralēli tam arvien vairāk attīstījās arī augstākā izglītība un daudzu miljonu imigrantu integrācija. Valstij bija jāaskaras un jārisina neskaitāmas jaunas un smagas problēmas, kas bija saistītas gan ar valsts iekšējo dzīvi, gan ar starptautisko situāciju.⁴

Amerikā, tāpat kā Eiropā un citur pasaulē, politikas zinātnes attīstība bija saistīta ar sabiedrības un valsts dzīves attīstību. Politikas zinātnes tālāko izaugsmi ietekmēja Amerikas politikas zinātnes asociācijas (*The American Political Science Association – APSA*) izveidošanās 1903. gadā.⁵ Tā bija pirmā formālā jaunās zinātnes nozares organizācija.

Politikas zinātne neveidojās pilnīgi tukšā vietā. Liela nozīme bija citu zinātņu attīstībai un savstarpējai ietekmei. Īpaši tas sakāms par tiesību zinātni, politisko ekonomiku, Kanta un Hēgeļa filozofiskajām idejām un politiskajām *Staatslehre* studijām Vācijā, kur zinātnes guva daudzi vēlāk pazīstami politikas zinātnes speciālisti. Politikas zinātnes kā akadēmiskas disciplīnas un mācību programmas veidošana sākās ar to, ka no vēstures, tiesību zinātnes, politiskās ekonomikas un t. s. morāles psiholoģijas tika atdalīti “politiskie” jautājumi un virzieni, dati un koncepti, bet to ne vienmēr varēja un var izdarīt pilnīgi noteikti un skaidri.⁶

Daudzus gadsimtus politika ir studēta, ir izteiktas idejas, kas savu nozīmi nav zaudējušas mūsdienās, ir uzkrātas zināšanas un pieredze par valstu veidošanos, par politiskajiem un valsts institūtiem, par valsts iekārtu un pārvaldes formām, par masu un indivīdu lomu politikā. Teorētisko konceptu saknes ar valsti, varu un politiskajām attiecībām ir jāmeklē seno romiešu un grieķu filozofu darbos. Ne velti politisko ideju un domu vēsturei tiek pievērsta pastiprināta uzmanība visā pasaulē.

Īpaša nozīme un vieta politikas zinātnes ģenēzē bija empīrisko pētījumu un zinātnisko metožu (matemātiskā modelēšana, faktoru un korelāciju analīze, matemātisko spēļu teorija, sistēmu analīze u. c.) izmantošanai un ieviešanai jaunajā zinātnē. Šīs metodes līdz tam jau bija plaši pazīstamas socioloģijā. Līdz ar to ilgu laiku risinājās debātes par atšķirībām starp politikas zinātni un politikas socioloģiju.

Politikas zinātnes attīstībā ir bijuši dažādi periodi. Sākumā politikas zinātniekiem bija jācīnās ar pārāk lielu abstrakciju, teoretizēšanu, lai teorētiskus pievērstu reālai dzīvei, praktiskām reformām, kas vēlāk padarīja politikas zinātni populāru. Tajā pašā laikā turpinājās diskusijas par politikas zinātnes uzdevumiem un mērķiem. Daži piekrita domai, ka politikas zinātnē ir jābūt vairāk teorētiskai, bet citi bija orientēti uz praktisko jomu.⁷ Šī situācija ir vērojama arī pie mums Latvijā.

Politikas zinātnes attīstību lielā mērā ir ietekmējusi vēsture, nozīmīgākie pasaules notikumi, tādi kā I un II pasaules karš, Lielā depresija 20. gs 30. gados, politisko partiju attīstība un politisko režīmu maiņas. Šie notikumi ienesa jaunas problēmas, ko vajadzēja risināt. Tie bija jautājumi par starptautiskām attiecībām, par pāreju uz parlamentārisumu un demokrātiju, par federālām un vietējām pašpārvaldēm, kā arī par politikas zinātnei risināmiem jautājumiem, kas īpaši aktuāli kļuva Eiropā.

Rietumu politikas zinātnes ģenēze parāda to, ka tā ietver varas sociālās struktūras empīrisko izpēti, politisko ietekmi un politisko uzvedību, politisko orientāciju un sabiedrisko domu. Seimors Lipsets (*Seymour Lipset*) uzsver, ka politikas zinātne vienmēr cenšas pētīt efektīvākos valsts mašīnērijas darbības veidus.⁸

Zinātnes veidošanās sākumā viens no svarīgākajiem uzdevumiem bija definēt, ko saprast ar politikas zinātne, ko tā ietver, noteikt tās robežas. Bet šis darbs vienmēr prasa kompetenci, zināšanas un spēju vienoties par būtiskāko. Viens no pirmajiem jautājumiem bija – “politikas zinātne” ir jālieto vienskaitlī vai daudzskaitlī – “politiskās zinātnes”. Šo jautājumu nopietni apsprieda 1948. gadā UNESCO izveidotā projekta grupa.⁹ Diezgan vienprātīgi un ātri tika panākta vienošanās par termina “politika” vienskaitļa variantu, bet “zinātne” vai “zinātnes” lietošana palika valstu kompetencē. Tika ieteikts ņemt vērā, kādu saturu vai izpratni ieliek terminā. Viens variants, kad termins ietver noteiktu nozīmi – “*acquired knowledge verified by accurate observation and logical thought*” – vai plašāku izpratni – “*the sum of coordinated knowlegde relative to a determined subject*”.

Literatūrā ir uzsvērts, ka politikas zinātne prasa ļoti pamatīgas studijas un praksi, kas bieži ir saistīta ar nozīmīgām pārmaiņām izglītības sistēmā. Vēl vairāk, kā atzīmējis Džīns Blondels (*Jean Blondel*), politikas zinātnes attīstība ir gājusi roku rokā ar demokrātijas konsolidācijas procesu Eiropā.¹⁰ 20. gs. 50. gados, kad Dž. Blondels pievērsās politikas studijām, bija zināmas grūtības precīzi noteikt jaunās zinātnes sfēru. Ar politikas zinātne nodarbojās daži departamenti, nelieli centri, atsevišķi indivīdi tiesību zinātnes, vēstures vai ekonomikas fakultātēs¹¹, lai gan 1948. gadā Parīzes Starptautiskajā politikas zinātnes konferencē tika noteiktas politikas zinātnes jomas un virzieni, kā arī tas, kas tajā ietverts.

1. Politikas teorija:
  - a) politikas teorija,
  - b) politisko ideju vēsture.
2. Politiskie institūti:
  - a) konstitūcija,
  - b) nacionālās valdības,
  - c) reģionālās un vietējās pašvaldības,
  - d) publiskā administrācija,
  - e) valdības ekonomiskās un sociālās funkcijas,
  - f) salīdzinošie politiskie institūti.
3. Partijas, grupas un sabiedriskā doma (viedoklis):
  - a) politiskās partijas,
  - b) grupas un asociācijas,
  - c) pilsoņu līdzdalība valdībā un administrācijā,
  - d) sabiedriskā doma.

4. Starptautiskās attiecības:
  - a) starptautiskā politika,
  - b) starptautiskās organizācijas un administrācija,
  - c) starptautiskās tiesības.¹²

Jauna zinātnes nozare Latvijā

Latvijas politikas zinātnes sākums, no vienas puses, bija vienkāršāks, jo politikas zinātne bija nostiprinājusies Rietumu pasaulē, no otras puses, bija jāņem vērā tas, ka vienkārši kopēt kādas valsts pieredzi nekad nav iespējams.

Diskusijas par to, ka ir nepieciešamas izmaiņas sociālo zinātņu saturā un struktūrā, sākās LU. Sākumā tas bija nepārliecinoši un sarežģīti, jo nebija skaidrs, kas notiks, kāda būs PSRS tālākā attīstība, kāda būs mūsu nākotne, jo Latvija vēl atradās Padomju Savienības sastāvā; līdz ar to nebija arī skaidrs, kādas būs augstskolas prioritātes. Latvijā, tas jāuzsver vēlreiz, nebija speciālistu, kas varētu iezīmēt sabiedrisko zinātņu lomu un vietu akadēmiskajā dzīvē, jo politikas zinātnes nebija pat pirms Otrā pasaules kara, viss bija jāsāk no sākuma.

Politikas zinātnes pamatu likšanā liela nozīme bija vēsturniekiem un filozofiem, kas sāka diskutēt par sabiedrības attīstības virzieniem, pārejas procesiem un debatēja par Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu, kā arī par izmaiņām izglītības sistēmā. Zināmā mērā tas veicināja un atjaunoja sociālo zinātņu prestižu.¹³

Protams, ka iesaistījās arī citu nozaru speciālisti, īpaši aktīvi diskusijās bija tiesību zinātnieki, piemēram, tiesību zinātņu speciālisti Edgars Meļķis, Juris Bojārs, ekonomists Edvīns Vanags u. c. Bet, lai attīstītu jaunu disciplīnu, ar to vien nepietika, bija vajadzīgi gan cilvēki, gan finansiālie resursi, bija vajadzīgs gan sabiedrības, gan universitātes un ārvalstu speciālistu atbalsts. Ārvalstu speciālistu atbalsts bija īpaši nozīmīgs vairāku iemeslu dēļ. Vispirms jau tāpēc, ka mums trūka zināšanas un kadru. Otrs ne mazāk svarīgs iemesls bija sociālo zinātņu zemais prestižs. Te jāatzīmē, ka Latvijā teorētiskās zinātnes nekad nav attīstījušās īpaši spēcīgi, nav pietiekama nozīme veltīta humanitārajām un sociālajām zinātnēm.

Latvijas Universitātes vadība 80.–90. gadu mijā parādīja sevi kā visai tālredzīgu un progresīvu, jo izprata nepieciešamību pēc jaunas sociālas zinātnes un atbalstīja politikas zinātnes attīstību Latvijā. Liela nozīme un loma jaunu ideju veidošanā un īstenošanā ir personībām. Politikas zinātnes attīstību Latvijā īpaši veicināja jaunās Politoloģijas katedras vadītājs Einārs Semanis.¹⁴ Viņš bija cilvēks, kurš uzņēmās lielāko atbildības daļu par kadru piesaistīšanu, kadru pārkvalifikāciju un vadīja mācību programmas sastādīšanu, ņemot vērā mūsu pieredzi, zināšanas un vajadzības.

Tāpat kā Rietumos, arī Latvijā bija diezgan ilgas diskusijas par jaunās akadēmiskās disciplīnas nosaukumu. Tika piedāvāts gan Vācijā pieņemtais un vairāk izplatītais – *politoloģija*, gan ASV izplatītais *politikas zinātne* un arī *politiskās zinātnes*. Līdz ar šīm diskusijām bija priekšlikumi par atsevišķas struktūras izveidošanu. Bija ieteikumi par Sociālo zinātņu katedras izveidošanu, par Sociālo zinātņu un politikas teorijas, un arī par Politikas socioloģijas katedras izveidošanu. Grūti bija panākt vienošanos, jo arī Rietumu speciālisti ieteica dažādus variantus, tāpēc katedras mācību spēki lielāku uzmanību pievērta tam, kāds saturs būs jaunajai disciplīnai. Diskusijas par katedras nosaukumu noslēdzās 1990. gadā, kad tika pieņemts nosaukums *Politikas zinātne*.

Sākums bija ļoti grūts un sarežģīts, un to vēl vairāk pasliktināja plašsaziņas līdzekļu negatīvā attieksme un citu zinātnes virzienu pārstāvju skeptiskā nostāja. Pārvarēt grūtības palīdzēja ārvalstu speciālistu palīdzība, un viņu ieguldījums ir atzinīgi jānovērtē. Politikas zinātnes pašus pamatus apgūt un mācību programmu uzsākt palīdzēja Oslo Universitātes (Norvēģija), Orhūsas Universitātes (Dānija) un Velsas Universitātes koledžas (Lielbritānija) politikas zinātnes departamentu profesori. Šīs universitātes bija pirmās, kur mūsu mācību spēki izgāja pārkvalifikāciju, sagatavoja mācību materiālus un lekciju kursus jaunajai programmai. Šajās universitātēs politikas zinātnes pamatus apguva arī daudzi studenti un topošie zinātņu doktori. Politikas zinātnes pamatu apgušana palīdzēja attīstīties ne tikai akadēmiskai disciplīnai, tā deva iespēju valsts un privātajām institūcijām iegūt jaunus, labi sagatavotus speciālistus.

Daudzu gadu laikā vēl vairākas universitātes palīdzēja veidot un attīstīt politikas zinātņi Latvijā. Lielu ieguldījumu deva Gēteborgas un Ūmeo universitātes (Zviedrija), Berlīnes Universitāte (Vācija). Atbalstu sniedza Britu padome, Sorosa fonds, Fridriha Eberta fonds, un īpaši liela palīdzība bija no ES, kura sponsorēja vairākus TEMPUS projektus, kas deva nenovērtējamu ieguldījumu mācību programmas izveidē un kadru kvalifikācijas celšanā. Pirmajos gados daudz palīdzēja arī Rietumvalstu vēstniecības (tās savu palīdzību neliedz arī tagad).

Latvijas politikas zinātne attīstījās ne tikai grūtā politiskajā, bet arī ekonomiskajā situācijā, kad vajadzēja cīnīties arī par resursiem – gan cilvēku, gan finansiālajiem. Toreiz atbalstu un sapratni izrādīja gan Universitātes Senāts, gan Universitātes rektors profesors Juris Zaķis un arī Vēstures un filozofijas fakultātes dekāne docente Vija Daukšte. Tas deva iespēju saglabāt mācību spēkus, kam bija jāiztur liela slodze, jo bija jāsaņem un jāievieš pilnīgi jauna akadēmiska disciplīna. Pirmajos gados tika sagatavoti jauni mācību materiāli, kas tiek izmantoti mācību procesā līdz pat šim laikam.¹⁵

No 1989. gada līdz 1992. gadam politoloģiju mācīja kā vispārēju priekšmetu daudzās studiju programmās, bet vēl nebija atsevišķas politikas zinātnes programmas. Katedrā daudz debatēja par nepieciešamību izveidot pilna mācību cikla programmu, jo sapratām, ka bez saviem studentiem politikas zinātne nevarēs pilnībā attīstīties un tai nav nākotnes. Paralēli tika veidota studiju programma. Darbu vadīja un koordinēja katedras vadītājs E. Semanis, kurš kopā ar ārzemju kolēģiem un katedras locekļiem izveidoja pirmo akadēmisko studiju programmu. Visai liels nopelns šajā darbā bija augstāk pieminētajiem ārvalstu universitāšu speciālistiem un daudziem citiem, kuri šajā rakstā nav nosaukti vārdos, bet mūsu katedrā vienmēr viņus atceras un saka paldies. Par lielo ieguldījumu politikas zinātnes attīstībā diviem no lielā atbalstītāju skaita 1993. gadā tika piešķirts LU Goda doktora nosaukums: profesoram Tūrem Hansenam (*Tore Hansen*) no Oslo Universitātes Norvēģijā (tieši šī universitāte lika pamatus Latvijas politikas zinātnei) un profesoram Olem Nergordam (*Ole Nørgaard*) no Orhūsas Universitātes Dānijā.¹⁶

Saspringtais un mērķtiecīgais darba process ļāva LU Politikas zinātnes katedrai 1992./93. akadēmiskajā gadā sākt jaunu studiju programmu politikas zinātnē. Studijas uzsāka studenti gan bakalaura, gan maģistra līmenī un doktorantūrā. Tolaik LU vairs nebija vienīgā augstskola Latvijā, kurā mācīja politikas zinātnes kursus, bet bija vienīgā ar pilnu visu līmeņu mācību programmu. Tik plaša studiju programma bija arī pirmā Baltijas valstīs.

Politikas zinātnes mērķi un uzdevumi

Jaunizveidotā studiju programma bija veidota tā, lai tā atbilstu Rietumu politikas zinātnes standartiem, bet lai būtu ietverti specifiski jautājumi par pārejas tipa sabiedrībām, kas Latvijai bija īpaši svarīgi. Veidojot programmu, tika ņemti vērā 1948. gadā Parīzē noteiktie politikas zinātnes pamatvirzieni un katedras iespējas. Studiju programma ietvēra politikas teoriju, salīdzināmo politiku, publisko administrāciju, starptautiskās attiecības un politikas zinātnes metodes. No paša sākuma ļoti liela uzmanība bija veltīta teorētiskajām studijām un programmā dominēja politikas teorijas jautājumi.

Katedras kolektīvs par galveno savā darbā uzskatīja, ka svarīgi ir sagatavot akadēmiski un profesionāli augsti izglītus politikas zinātnes speciālistus, kas būtu piemēroti darbam visu līmeņu valsts iestādēs (Saeimā – tolaik gan vairāk lietoja terminu parlaments, jo pirmo reizi Saeimu pēc neatkarības atjaunošanas vēlēja 1993. gadā –, ministrijās, Valsts kancelejā), privātajās struktūrās (bankās, firmās u. c.), pašvaldībās un politikajās organizācijās. Svarīgi bija arī sagatavot politisko procesu analītiķus, padomdevējus valsts varas, sabiedriskajām, zinātniskajām, masu informācijas institūcijām, kā arī dažādu izglītības iestāžu sociālo un politisko zinātņu pasniedzējus, kas ļoti trūka un bija pieprasīti.

Lai sasniegtu diezgan ambiciozos mērķus, tika nosprausta arī vesela virkne uzdevumu, kas ietvēra gan akadēmisko, gan profesionālo zināšanu un prasmju apguves nodrošināšanu politikas zinātnē un ar to saistītajās disciplīnās un vienlaicīgi nodrošināja teorētisko zināšanu un praktisko iemaņu attīstību mācību procesā. Daudz tika darīts, lai palīdzētu studentiem saistīt teorētiskās zināšanas ar praksi, jo vēlējamies, lai studenti pēc iespējas ātrāk varētu veidot profesionālo karjeru un būtu sagatavoti konkurencei darba tirgū, un tas prasīja spēju risināt dažādus sarežģītus jautājumus. Vēl svarīgs uzdevums bija radīt labvēlīgus nosacījumus studentu zinātniskajai un praktiskajai darbībai, veicinot vispārējā kultūras līmeņa paplašināšanu un profesionālo zināšanu kvalitatīvu apguvi. Tie bija pirmie būtiskākie uzdevumi, kurus izvirzījām savām programmām un kuri vēlāk tika papildināti un paplašināti līdz ar valsts un sabiedrības attīstību, kas izvirzīja arvien jaunus jautājumus.

Studiju organizācija

Laikā, kad tika izstrādāta jaunā programma, tās izpilde atbilstoši LU prasībām bakalauriem bija paredzēta četros gados (8 semestros), maģistriem – divos gados un doktorantiem – trīs gados.¹⁷ Mūsu programma tika apstiprināta un atzīta par oriģinālu un pilnvērtīgu 1992. gadā Eiropas politikas zinātnes asociācijas Romas sesijā.¹⁸ Kad Latvijā sākās studiju programmu starptautiskā akreditācija, LU Politikas zinātnes studiju programma 1997. gadā saņēma starptautisku atbalstu un tika akreditēta uz pilnu laiku – sešiem gadiem (tā bija pirmā akreditētā politikas zinātnes programma Latvijā).¹⁹

Akadēmiskās studijas bija plānotas piecās politikas zinātnes pamatnozārēs: politikas teorijā, salīdzināmajā politikā, starptautiskajās attiecībās, publiskajā politikā un administrācijā un politikas zinātnes metodēs. Studiju laikā politikas zinātnes studiju programmas apgūvē bija un ir nepieciešamība ievērot akadēmisko pamatkursu pēctecību pa semestriem. Veidojot programmu, ievērojām to, lai studenti

varētu noklausīties izvēles kursus arī citās LU fakultātēs vai arī citās augstākajās mācību un zinātniskajās iestādēs, īpaši mudinot izmantot iespējas studēt ārzemēs.

Politikas zinātnes katedra no pašiem saviem pirmsākumiem lielu uzmanību pievērsa starptautiskās pieredzes apgūšanai un tās ieviešanai praktiskajā darbībā. To noteica pati realitāte, jo Latvijā 90. gadu sākumā trūka politikas zinātnes pieredzes. Lai īstenotu kvalitatīvu mācību procesu, tika turpināti uzsāktie starptautiskie kontakti un meklēti ilgtermiņa partneri, kas palīdzētu attīstīt akadēmisko politikas zinātni Latvijā un spētu nodrošināt mācību un pētnieciska darba kvalitāti atbilstošu mūsdienu zinātnes attīstības prasībām.

Jaunas iespējas uzlabot kvalitāti ieguvām 1992. gadā, kad politikas zinātnes katedra iesaistījās TEMPUS projektā *Politikas zinātne Baltijas valstīs*. Projekta tiešais mērķis bija atbalstīt starptautiskiem standartiem atbilstīgas akadēmiskas bakalauru mācību programmas sagatavošanu politikas zinātnē.

1993. gadā katedra saņēma piedāvājumu no Briseles Brīvās universitātes pievienoties jau eksistējošam TEMPUS projektam, kura viens no mērķiem bija "starptautiskās politikas" apakšprogrammas stiprināšana.

Apkopojot padarīto, 1996. gada oktobrī TEMPUS partneri atzīmēja, ka Latvijas Universitātes Politikas zinātnes katedra dažos gados ir sasniegusi vairāk nekā 10–15 gados Portugāle un Austrija, kuras arī sāka veidot politoloģisko izglītību no pašiem pamatiem. Šis augstais novērtējums kalpoja par pamatu jauna TEMPUS projekta pieteikuma sagatavošanai.

1996. gada septembrī TEMPUS Birojs apstiprināja jauno projektu, kas bija ievērojams LU Politikas zinātnes katedras starptautisks atzinums, jo reti bija gadījumi, kad viena un tā pati augstskola saņemtu ES finansējumu trešajam projektam pēc kārtas. Jaunā projekta mērķis bija maģistrantūras programmas veidošana politikas zinātnē un īpaši tās apakšnozarē – Eiropas studijās. Šī projekta ietvaros mācībspēki varēja doties uz ES augstskolām un atbilstoši starptautiskām prasībām gatavot mācību kursus maģistra studiju programmai. Taču kā vislielākais sasniegums ir minams tas, ka sākās doktorantu uzņemšana ES augstskolās, doktoru disertāciju vadīšana un arī aizstāvēšana. Tādējādi tika likts pamats LU politikas zinātnes jauno pasniedzēju sagatavošanai un izaugsmei, Latvijas politikas zinātnes plašākai un dziļākai integrācijai Rietumeiropas zinātnes aprītē.

Kopš 1994./95. akadēmiskā gada katedrā strādāja Eirofakultātes pasniedzēji, tas ļoti lielā mērā palīdzēja uzturēt atbilstošu mācību procesa kvalitāti, ko izdarīt bija problemātiski bez Rietumu speciālistu un institūciju atbalsta. Sākotnēji darbs ar Eirofakultātes pasniedzējiem tika veidots pēc komandas principa. Katedras pasniedzēji un Eirofakultātes pasniedzēji kopīgi docēja vienā un tajā pašā studentu grupā noteikta lekciju kursa ietvaros. Šāds komandas darba princips palīdzēja izveidot mācību kursus un izstrādāt ES augstskolām atbilstošas prasības.

Studenti un pasniedzēji

Studiju programmas veiksmīga darbība un attīstība daudzējādā ziņā ir saistīta ar studentu kontingentu, ar viņu spējām un vēlmēm. Sākumā bija neziņa un bažas par to, kādas pamatzināšanas studentiem nepieciešamas un kā piesaistīt un noturēt cilvēku interesi jaunajai zinātnes nozarei. Tomēr jau no pirmā uzņemšanas gada

(1992) politikas zinātne bija viena no populārākajām studiju programmām LU. Tas bija saistīts gan ar vispārējām izmaiņām sabiedrībā, gan izmaiņām izglītības sistēmā, gan ar to, ka tika piedāvātas jaunas iespējas, jauna specialitāte.

Pamatā specializācija bija divos virzienos – politikas zinātne un starptautiskās attiecības (kas bija īpaši populārs virziens), kā arī bija izveidota apakšprogramma, ko vadīja docents Kārlis Daukšts. Šī apakšprogramma darbojās no 1992. līdz 1996. gadam un sagatavoja daudzus speciālistus darbam ārlietu resorā. Šis darbs joprojām turpinās, jo apakšprogramma tika apvienota ar vispārējo politikas zinātnes programmu.

Studēt gribētāju skaits programmā ar katru gadu pieauga, un katedra ar LU vadības atbalstu palielināja uzņemto skaitu.²⁰ Popularitātes pieaugumu veicināja tas, ka studentu apmācībā piedalījās pasniedzēji no ārzemju augstskolām. Katru semestri studenti varēja klausīties vieslektoru lekciju kursus, kā arī katedras pasniedzēju aktīvas darbības rezultātā tika nodrošinātas iespējas mūsu labākajiem studentiem studēt ārzemju augstskolās, taču tas prasīja lielāku uzmanību pievērst svešvalodu prasmēm. Valodu prasme bija būtiska prasībām reflektantiem. Vieni no pirmajiem studentiem, kuri izmantoja studiju iespējas Norvēģijas, Vācijas, Lielbritānijas un Dānijas universitātēs bija Valts Kalniņš (tagad docents Politikas zinātnes nodaļā), Ivars Indāns (tagad padomnieks SAB), Varis Vagulis-Vagotīņš, Jānis Mažeiks u. c. Bija vairāki jaunie speciālisti, kuri ar katedras rekomendāciju devās celt savu kvalifikāciju un studēt doktorantūrā, t. sk. Artis Pabriks, Aigars Strupiņš, Jānis Ikstens, Andris Ozoliņš un daudzi citi.

Sākot no 20. gs. 90. gadu vidus, studentu apmaiņa paplašinājās un kļuva regulāra. Katru gadu varējām sūtīt studentus studēt uz Rietumu augstskolām. Tas saistīts ar to, ka katedra bija iesaistījies TEMPUS programmās, ieguva Ziemeļvalstu Padomes stipendijas, Britu Padomes stipendijas, piedalījās Dānijas Starptautiskās apmaiņas programmā (DIS) Kopenhāgenā, tagad SOCRATES/ERASMUS programmā.

Var teikt, ka vienlaicīgi notika politikas zinātnes kā jauna zinātnes virziena attīstība un politikas zinātnes kā akadēmiskas disciplīnas attīstība. Tomēr jāatzīst, ka bija jāsaskaras arī ar daudzām problēmām. Viena no tām bija mācību spēku lielā pārslodze, vēl ļoti akūti izjutām mācību līdzekļu trūkumu, un to īsā laikā nevarēja atrisināt. Pasniedzēji bija ļoti noslogoti mācību procesā, un tikai dažiem atlika laika pievērsties zinātniskajam darbam, bez kura nav iedomājams kvalitatīvs darbs studentu apmācībā. Visu laiku izjutām mācību literatūras un līdzekļu trūkumu. Tāpēc bija nepieciešams domāt par saviem mācību līdzekļiem, jo studenti mācījās tikai no Rietumu politologu sarakstītām grāmatām. Pēc pirmās starptautiskās politikas zinātnes konferences 1992. gadā *Ceļā uz Eiropu: Latvija un pasaules pieredze*, tika publicēts tēžu krājums²¹. 1993. gadā katedras mācību spēki sagatavoja un izdeva grāmatu *Demokrātijas pamati*, kurā pirmo reizi tika sagatavota arī terminu vārdnīca.²² Vēlāk M. Ašmanis to papildināja, uzlaboja un izdeva atsevišķi, un šī grāmata arī patlaban tiek izmantota ļoti bieži.²³ Tam bija un ir liela nozīme, jo ikvienas zinātnes attīstībai svarīga ir terminoloģija, kas skaidro būtību un palīdz saskatīt kopsakarības, it īpaši jaunam zinātnes virzienam. 1994. gadā grāmata *Demokrātijas pamati* tika pārtulkota krievu valodā. Tā kļuva par iecienītu grāmatu gan skolēnu, gan studentu, gan praktisko politiķu vidū.

Lai gan bija dažādi kavēkļi, visi katedras pasniedzēji centās sadarboties ar Rietumeiropas un ASV, Kanādas kolēģiem zinātnes jomās, regulāri piedalījās kopējos pētnieciskos projektos, aktīvi iesaistījās starptautiskajās zinātniskajās konferencēs un kā vieslektori piedalījās Rietumeiropas, ASV augstskolu mācību procesā.

Jauni izaicinājumi

Turpinoties valstī demokratizācijas procesiem, līdztekus attīstījās un izmainījās izglītības sistēma. Darbu uzsāka daudzas jaunas privātas augstskolas un izmainījās arī esošās, jo mācību iestādes izjuta jaunās sistēmas iespējas un izaicinājumus. To sajuta arī citi kolēģi, kas veidoja jaunas programmas politikas zinātnē.

Viena no pirmajām augstskolām, kur tika izstrādāta profesionālā politikas zinātnes programma, bija Rīgas Humanitārais institūts (RHI). Tas radīja lielāku konkurenci gan studentu, gan pasniedzēju vidū un izraisīja arī problēmas, jo Latvijā jau tā trūka pasniedzēju jaunajām programmām.

Redzot to, ka pieaug sociālo zinātņu popularitāte un esošās programmas nespēj apmierināt pieprasījumu, kā arī radusies vēlme attīstīt un nostiprināt reģionus, izveidojās jaunas reģionālās augstskolas. 1996. gadā Vidzemes Augstskolā (ViA) Valmierā tika veidota jauna profesionālā politoloģijas studiju programma. Par galveno mērķi ViA izvirzīja gatavot mūsdienīgi izglītotus valsts un pašvaldību iestāžu darbiniekus, kā arī plašsaziņas līdzekļu un nevalstisko institūciju darbiniekus – kvalificētus speciālistus, kompetentus profesionāļus, kuru zināšanas un prasmes ir konkurētspējīgas mainīgajos sociālekonomiskajos apstākļos.²⁴ Politoloģijas programma ir pārdomāti un mūsdienīgi veidota. Lai nostiprinātu teorētiskās zināšanas, tai ir paredzēta arī mācību prakse, kā tas ir nepieciešams profesionālajām programmām. ViA politoloģijas programmu vada un tajā strādā pieredzējuši un kvalificēti pasniedzēji, kuri politikas zinātni ir apguvuši LU Politikas zinātnes katedrā un ārzemēs. Tai skaitā A. Pabriks, kurš pirmais savu doktora disertāciju aizstāvēja ārzemēs – Orhūsas Universitātē Dānijā.

Arvien vairāk cilvēku saprata to, ka civilizētajā pasaulē politisko procesu pārvaldīšanā pieaugoša nozīme ir politikas jomā profesionāli izglītotiem speciālistiem. Pašreizējie Latvijas demokratizācijas, valsts nostiprināšanas procesi un iesaistīšanās starptautiskajā politikā rāda to, ka profesionāli politologu kadri ir īpaši nepieciešami, lai celtu darbības efektivitāti valsts struktūrās visos līmeņos un arī pilsoniskajā sabiedrībā. Šo situāciju izprata un pieņēma arī Rīgas Medicīnas institūts (tagad Rīgas Stradiņa universitāte), kur izveidoja Eiropas studiju fakultāti ar Politikas zinātnes katedru un studiju programmu politikas zinātnē. Šī studiju programma nedaudz atšķīrās no jau izveidotajām ar to, ka ļoti lielu uzmanību veltīja studentu patstāvīgam darbam.²⁵

Veidojoties un attīstoties jaunām programmām, pieauga politologu skaits un ietekme, kas prasīja ļoti nopietni pievērsties kvalitātes jautājumiem. Bija pienācis laiks domāt un veidot profesionālu nozares organizāciju. Organizatorisko darbu politologu apvienošanā 2003. gadā vadīja LU profesore Žaneta Ozoliņa.²⁶ Viņas aktīvās un konsekventās darbības rezultātā tika izveidota Latvijas Politologu apvienība (LPA). Šīs apvienības pamatmērķi ir politikas zinātnes attīstības veicināšana un Latvijas politologu zinātniskās jaunrades popularizēšana.²⁷ Par saviem uzdevumiem LPA izvirzīja arī politikas zinātnes nozarē strādājošo un studējošo zinātniskās darbības atbalstīšanu un veicināšanu, sabiedrības informēšanu un izglītošanu par Latvijā un pasaulē notiekošajiem politiskajiem procesiem. Tas ir svarīgi, lai palīdzētu orientēties visos sarežģītajos procesos un sekmētu cilvēku iesaistīšanos, jo, kā uzsver R. Dārendorfs (*Ralf Dahrendorf*), mūsdienu politiskais process prasa aktīvu sabiedrības kopību (kopu), kas ietver nelielu pilsoņu grupu, kura regulāri veicinātu, iedrošinātu un veidotu nosacījumus modernai, dinamiskai politikai.²⁸

ATSAUCES UN PIEZĪMES

-
- ¹ Citēts no: Somit, A., Tanenhaus, J. *The Development of American Political Science from Burgess to Behavioralism*. New York: Irvington Publishers, Inc., 1982. P. 2. (246 p.)
- ² Waldo, D. *Political Science in the United States of America*. France: UNESCO, 1956. P. 11. (88 p.)
- ³ Contemporary Political Science. *A Survey of Methods, Research and Teaching*. Paris: UNESCO, 1950. P. 1. (711 p.)
- ⁴ Waldo, D. Political Science in the United States of America. P. 11.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ Turpat. 12. lpp.
- ⁷ Turpat. 13. lpp.
- ⁸ Merton, R. A., Broom, L., Cottrell, L. S. (Jr.) (eds) *Sociology Today. Problems and Prospects*. New York: Basic Books Inc., 1959. P. 83
- ⁹ Contemporary Political Science. *A Survey of Methods, Research and Teaching*. Paris: UNESCO. P. 3
- ¹⁰ Budge, I., McKay, D. (ed.) *Developing Democracy*. SAGE Publications, 1994. P. 6. (346 p.)
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Contemporary Political Science. *A Survey of Methods, Research and Teaching*. Paris: UNESCO, 1950. P. 4. (711 p.)
- ¹³ Semanis, E. Academic Political Science in Latvia: The First Steps. SPS. Vol. 17. No. 2. 1992. P. 182.
- ¹⁴ Politoloģijas katedra izveidota 1989. gadā.
- ¹⁵ Ašmanis M., Bāra D., Ozoliņa Ž., Rajevska F., Rajevisks V. un Kalniņš V., Rodins M., Runcis A., Semanis E. (pirmās grāmatas – mācību materiāli).
- ¹⁶ Semanis, E. Academic Political Science in Latvia: The First Steps. SPS. Vol.17. No. 2. 1992. P. 183.
- ¹⁷ LU Satversme (spēkā kopš 15.05.1991).
- ¹⁸ Semanis E. Academic Political Science in Latvia: The First Steps. SPS. Vol. 17. No. 2. 1992. P. 189.
- ¹⁹ Akreditācijas apliecība Nr
- ²⁰ Skatīt tabulu par studentu skaitu LU politikas zinātnes programmā.
- ²¹ *The Transition Towards Democracy: Experience in Latvia and in the World*. Riga: LU, 1992.
- ²² Demokrātijas pamati. Rīga: 1993.
- ²³ Ašmanis, M. *Politisko terminu vārdnīca.....*
- ²⁴ <http://www.va.lv/lat/studijas/index.php?id=pol> Sk. 12.10.2004.
- ²⁵ www.rsu.lv/studprog/stud_eiil.htm Sk. 13.10.2004.
- ²⁶ mēģinājums izveidot Politologu asociāciju bija jau iepriekš 1996. gadā.
- ²⁷ Latvijas Politologu apvienības statūti.
- ²⁸ Citēts no: Shahnazarov, G. Kh.. *Contemporary Political Science in the USA and Western Europe*. Moscow: Progress Publishers, 1985. P. 400. (431 p.)

Political Science in Latvia

Summary

Development of political science in Latvia is connected with political changes in society in East Central Europe at the end of 1980-ties. In this article there is a short overview of history of Western political science and highlighted how it effected and stimulated the new area of science and academic program development in Latvia. In the article it is mentioned that in Latvia there has never been enough attention paid to theoretical science, humanities and social sciences and that is why it is very important that teachers of University of Latvia could understand the necessity of new social science. The article mentions, that it is impossible to create new science using old examples, but we must think of our own goals and tasks and these should be solved gradually. In the process of development new challenges will arise. It is emphasized in the article that the process of democratization requires more and more professionals in all areas as well in politics.

Key words: political science, development of political science, new academic discipline, international support, curricula, political scientist.

I

ĪEKŠPOLITISKĀS NORISES LATVIJĀ: TEORIJA UN PRAKSE

Piezīmes par inteligēnces lomu Latvijas politiskajos procesos 1987.–2000. gadā On Role of Intelligentsia in Political Processes in Latvia 1987.–2000.

Juris Rozenvalds

LU Sociālo zinātņu fakultāte, Politikas zinātnes nodaļa

Raksts ir veltīts inteligēnces sociālās un politiskās lomas apskatam gan teorētiskā griezumā, gan saistībā ar Latvijas sabiedrības transformācijas procesiem 1987.–2000. gadā. Šajā sakarā Eiropas filozofiskās domas attīstības kontekstā tiek aplūkotas attiecības starp jēdzieniem “inteligēnce” un “intelektuāli”. Sabiedriskā diskursa organizācija un vadība tiek izcelta kā inteligēnces nozīmīgākā politiskā loma. Globalizācijas kontekstā aplūkojamās nacionālās identitātes problēmas, attiecības starp Latvijas etniskajām grupām un sabiedrības demokratizācijas jautājumi tiek minēti kā tādi, kuru risināšanā līdzdalībai būs īpaša nozīme.

Atslēgvārdi: inteligēnce, intelektuāli, diskurss, atbildība.

Pēdējos gados aizvien biežāk tiek aktualizēts jautājums par inteligēnces/intelektuāļu lomu Latvijas sabiedrībā. Samērā regulāro Latvijas Inteliģences apvienības konferenču laikā visai bieži atskan sarūgtinājuma pilni vārdi par to, ka varasvīri nepietiekami ieklausās inteligēnces balsī. Ir krities intelektuālā darba prestižs sabiedrībā, tam pamatā ir šī darba nesamērīgi zemā apmaksā un vairāku brīvvalsts valdību nespēja un (vai) nevēlēšanās risināt izglītības un kultūras jautājumus.

No vienas puses, inteligēnces lomas mazināšanās politiskajos procesos nav nekas unikāls – tā ir visu t. s. tranzīta jeb pārejas sabiedrību iezīme. Tomēr ļoti bieži dažādo Eiropas pārejas procesu izpētei veltītajās konferencēs atskan viens un tas pats jautājums: kur palika inteligēnce? Tāpēc urda jautājums: vai inteligēnces lomas mazināšanos Eiropas postkomunistiskajās sabiedrībās, tai skaitā arī Latvijā, izraisījusi tikai no tās gribas neatkarīgu faktoru darbība? Vai kāda nozīme nav arī “nobīdēm” saistībā ar inteligēnces lomu sabiedrības dzīvē un tās spēju pildīt specifiskas inteligēnces funkcijas? Šajā rakstā mēģināšu pieskarties šim jautājumam, priekšplānā izvirzot latviešu inteligēnces sabiedrisko lomu.

Te būtu vietā norādīt, ka Latvijā inteligēnces (intelektuāļu) sabiedriskās lomas izpratne vēl nav kļuvusi par zinātniskās izpētes objektu. Šo apgalvojumu apstiprina fakts, ka visādā ziņā augstu vērtējamā izdevuma *Pārskats par tautas attīstību*¹ pēdējā laidiena autori, samērā plaši iztīrējot globalizācijas problēmas un to izpausmi Latvijā un pamatoti akcentējot demokrātijas un tolerances nozīmi, ne ar vienu vārdu nav pieminējuši tādu sociālo grupu kā inteligēnce un tās lomu šajos procesos. Atliek secināt, ka *Pārskata* autoru skatījumā Latvijas sabiedrības problēmas globalizācijas kontekstā tiks risinātas ar valdības ierēdņu, multinacionālo korporāciju un atsevišķu

vairāk vai mazāk darbīgu indivīdu spēkiem. Varētu, protams, iebilst, ka pie minētajiem indivīdiem droši vien tiktu ierindoti daudzi no tiem, kurus tradicionāli pieskaita pie inteligēnces, tomēr, šķiet, lielāka uzmanība būtu pievēršama inteligēncei kā sociālai grupai, kurai bieži vien daudz izteiktāk nekā citām sabiedrības grupām ir raksturīga grupas piederības apziņa, savu interešu un bieži vien arī misijas apzināšanās. Bet varbūt taisnība ir Pēterim Bankovskim, kurš raksta:

“Mūsdienu Latvijā nav iespējama intelektuāļu diskusija ne par ko, jo nav pašu intelektuāļu. Ir tikai daži cilvēki, kuri ir izlasījuši dažas grāmatas, kuras citi nav lasījuši. Iespējams, ka Vakarzemē kādi intelektuāļi vēl ir, bet Latvijā viņiem nebūtu ar ko sarunāties.”²

Skaidrību diskursa tematā var palīdzēt ienest vispārīgs ieskats divu cieši saistītu jēdzienu – “inteligēnce” un “intelektuāļi” – aplūkojumā. Jāatzīmē, ka jēdzieni “intelektuāļi” un “inteligēnce” pieder pie īpašas jēdzienu grupas, kuru mūsdienu analītiskajā tradīcijā kopš 20. gadsimta 50. gadiem apzīmē kā “*būtiski apstrīdētus jēdzienus*” (*essentially contested concepts*).³ Būtiski apstrīdētu jēdzienu raksturo vismaz divas pazīmes: pirmā – ir jāpastāv kādai vispārārtītai jēdziena lietošanas pamatīevīzei, otrā – dažādi jēdziena aspekti tiek atšķirīgi izprasti savstarpēji pretrunīgu koncepciju ietvaros. Tā arī inteligēnces un intelektuāļu lomas aplūkojumu nevar skatīt izolēti, bet gan ciešā saistībā ar tādām problēmām kā attiecības starp teorētisko un ikdienas skatu uz dzīvi, varas izpratne, sabiedrības sociālās struktūras izmaiņas, garīgā darba statuss sabiedrībā utt.

Ņemot vērā to, ka zinātniskajā literatūrā un ikdienas diskursā ir sastopama liela dažādība minēto terminu lietošanā, rakstā netiks mēģināts piedāvāt kādu vispārīgu terminu “inteligēnce” un “intelektuāļi” traktējumu. Runa ir par vienu no iespējamām iekšēji nepretrunīgām šo terminu attiecību interpretācijām, kas būtu piemērojama arī Latvijas situācijas aplūkojumam. Minēto apsvērumu dēļ vispirms mēģināšu ieskicēt ar inteligēnces jēdziena definīciju saistītās problēmas. Šajā sakarā īsumā pievērsīšos ar inteligēnces tēmu saistītam jautājumam lokam Eiropas filozofiskajā tradīcijā un tās interpretācijai un pārvērtēšanai 20. gadsimtā. Raksta noslēgumā pievērsīšos Latvijas, un jo īpaši latviešu inteligēnces, pašreizējam stāvoklim un statusam sabiedrībā, kā arī jautājumam par to, ar kādām problēmām un uzdevumiem saduras inteligēnce gadu tūkstošu mijā.

“Inteligēnce” vai “intelektuāļi”?

Pirmām kārtām pievērsīšos jautājumam par terminu izcelsmi. Termins “inteligēnce” pirmo reizi parādās poļu politiskajā literatūrā XIX gs. četrdesmito gadu sākumā⁴. Taču tieši krievu kultūras ietekmē un ciešā saistībā ar revolucionāriem notikumiem Krievijā šis vārds kļuva plaši pazīstams pasaulē. Šo terminu zinātniskajā aprītē pirmais ieviesa krievu rakstnieks Pjotrs Boborikins (1836–1921). Viņš piešķīra šim terminam izteikti pozitīvo nozīmi.

Termins “intelektuāļi” sabiedrības slāņa apzīmēšanai tiek izmantots kopš XIX gs. beigām, kopš *Intelektuāļu manifesta* (*Manifeste des intellectuels*), kas nosodīja Francijas valsts iestāžu nostāju tā saucamajā Dreifusa lietā (1894–1906). 1898. gada 14. janvārī publicēto *Manifestu* parakstīja pazīstami Francijas kultūras un sabiedriskie darbinieki Emīls Zolā, Anatols Franss, Leons Blūms un citi.

Kaut arī termini “inteligēnce” un “intelektuāļi” mūsdienu nozīmē ir XIX gadsimteņa “produkts”, to sākotne ir meklējama antīkās un viduslaiku filozofijas

priekšstatos par izziņas spējām un to nesējiem. Latīniskais termins *intellegentia* (kas viduslaikos transformējās par *intelligentia*) radās no darbības vārda *intellegere*, kas nozīmēja “izvēlēties”, “tvert”, “zināt”. Cicerona darbos *intellegentia* ir blakus *ratio* – izziņas augstākā spēja, sinonīms vārdam *intellectus*⁵. Šķiet, ka antīkās kultūras tradīcijas ietvaros ir grūti runāt par terminu “inteliģence” un “intelekt” principiālu nošķirumu.

Pievēršoties šo terminu lietojuma kontekstam, ir jāņem vērā, ka viens no būtiskākiem sengrieķu kultūras ieguldījumiem Eiropas kultūras tradīcijā ir teorētiskās (diskursīvās) domāšanas specifikas atklāšana pirmo sengrieķu filozofu prātojumos, kas savukārt izvīzēja jautājumu par teorētiskās un ikdienas attieksmes pret pasauli attiecībām. Teorētiskā, vērojotā, neieinteresētā attieksme pret pasauli jau, piemēram, Pītagora un Heraklīta uzskatos tika saprasta kā vērtība pati par sevi, ārpus tiešās praktiskās nozīmes un tika pretnostatīta ikdienas attieksmei pret pasauli.

Sengrieķu kultūrā attiecības starp ikdienas un teorētisko dzīvi bija pretrunu pilnas un aso konfliktu gadījumos veda pie mēģinājumiem padarīt ikdienas dzīvi brīvu no filozofijas iejaukšanās, piemēram, plaši pazīstamajā gadījumā ar Sokrata notiesāšanu Atēnās 399. g. p. m.ē. Kā zināms, Sokrata nāves ietekmē Platons radīja savu koncepciju ideālai valstij, kuras virsotnē jāatrodas filozofiem–valdniekiem, kas tādējādi ikdienas dzīvi pakļauj filozofijai kā teorētiskai domāšanai par *excellence*.

Antīkajā sabiedrībā iezīmētais *teorētiskās darbības* un *ikdienas dzīves* pretnostatījums tālāk attīstījās viduslaiku kultūrā. Tā risināja šo pretrunu, padarot ikdienas dzīvi par teorētiskās dzīves “kalponi”. Viduslaiku domātāju izpratnē *intellego* un tā sinonīmi *intellectus*, *intelligens*, *intelligentia* apzīmēja garīgo būtību pārjuteklisko izziņu kā augstāko izziņas spēju, kas tika nošķirta no prāta (*ratio*) kā spējas uz elementāro abstrakciju. Piemēram, Akvinas Toma izpratnē inteliģences nesēji ir eņģeļi kā būtnes, kas ir spējīgas zināt lietas pašas par sevi.

Situācija būtiski mainījās līdz ar laicīgās dzīves vērtības uzsvēršanu renesanses un reformācijas kontekstā. Kopš sešpadsmitā gadsimta beigām arvien biežāk “intelekt” tiek traktēts kā indivīda raksturojums, tā iespējas kļūst par diskusijas objektu. Līdz ar to radās iespēja dot gara dzīvei, tā sacīt, socioloģisko lokāciju, saistīt to ar noteikto sabiedrisko grupu darbību.

Ir vēl viena ļoti svarīga Eiropas jauno laiku garīgās sfēras iezīme, kas vistiešākajā veidā saistīta ar inteliģences un intelektuāļu problēmu. Septiņpadsmitā un astoņpadsmitā gadsimta Eiropā ciešā saistībā ar absolūtisma ideoloģijas kritiku veidojās “parādība”, kuru J. Hābermāss nosaucis par “publisko sfēru”⁶. Viņaprāt, tā iekļāva sevī pirmām kārtām relatīvi neatkarīgas no valsts kontroles avīzes, žurnālus, kafejnīcas, kur cilvēki lasīja avīzes un iekļāvās politiskajās diskusijās, literāros salonus, kur radās idejas un sabiedrisko norišu kritisks novērtējums, kā arī dažāda veida publiskās sapulces – publisko uzstāšanos un diskusiju arēnas. Publiskā sfēra izveidojās kā diskusiju un ideju apmaiņas sfēra starp ģimeni un valsti, tā kļuva par nozīmīgu sabiedrības funkcionēšanas mehānisma sastāvdaļu un atstāja būtisku ietekmi uz valsts institucionālo formu.

XIX gs. pirmajā pusē publiskā sfēra pakāpeniski mainīja līdzšinējo veidolu. Saloni un kafejnīcas zaudēja savu ideju producētāju funkcijas, savukārt avīzes arvien vairāk ieguva komercuzņēmumu raksturu un arvien vairāk racionālo debašu vietā

pievērsās publikas izklaidēšanai. Hābermāss apgalvo, ka buržuāziskās publiskās sfēras transformācija ir saistīta arī ar izmaiņām attiecībās starp “valstisko” un “privāto”.

Līdz XIX gs. beigām buržuāziskā publiskā sfēra tika saprasta kā veids, kādā kopā brīvi sapulcējušies indivīdi spēj formulēt **visas** sabiedrības prasības attiecībā pret valsti. Pati publiskā sfēra tika saprasta kā privātās dzīves elements⁷. Publiskās sfēras strukturālā transformācija iezīmējās, no vienas puses, caur privāto organizāciju, piemēram, veidojošos politisko partiju, pretenzijām uz publisko varu. No otras puses, valsts arvien plašāk sāka iejaukties sociālajā kārtībā, izmantojot administratīvo aparātu, sadali un plānošanu. Līdz ar to valsts un sabiedrība kļuva savstarpēji ciešāk saistītas. Savukārt līdz tam vienotajā publiskajā sfērā izdalījās dažādas interešu grupas. Par mērķi kļuva nevis tiekšanās uz objektīvās vispārējās intereses paušanu, kas atklātos kritiskās un racionālās diskusijas ceļā, bet gan uz godīgu kompromisu starp atšķirīgām privātām interesēm, kas būtu jāsasniedz sarunu ceļā. Hābermāss uzsver, ka kultūras dzīve arvien vairāk sāk orientēties uz patērētāju un pielāgojas dažādu gaumju apmierināšanai. Vājinās līdz tam ļoti ciešā saikne starp kultūras radītājiem un patērētājiem. Minētās izmaiņas, pēc Hābermāsa domām, rada apstākļus intelīģences kā īpaša ar kultūras vērtību radīšanu un kritisku izvērtēšanu saistīta slāņa veidošanos. Radās arī kritiski domāt nespējīgai masai pretnostatītas “brīvi planējošās” intelīģences ideoloģija. Kā jau iepriekš tika atzīmēts, šajā situācijā arī radās termini “intelīģence” un “intelektuāļi” to mūsdienu nozīmē.

Kā pamatoti norāda poļu izcelsmes amerikāņu sociologs A. Gella⁸, terminu “intelīģence” un “intelektuāļi” aplūkošanā vajadzētu izvairīties no divām galējībām. Pirmā no tām ir vēsturiskā pieeja, kas cieši pieturas pie šo terminu izcelšanās vietas, laika un tās nozīmes, kāda šiem terminiem tika sākotnēji piešķirta. Ja mēs strikti sekojam šādai pieejai, tad ir skaidrs, ka intelīģencei kā īpašam, izglītotam slānim sabiedrībā, kas pastāvēja Polijā un Krievijā XIX gadsimta otrajā pusē un XX gadsimta sākumā ciešā saistībā ar šo valstu izglītības sistēmas un sociālās struktūras īpatnībām, nav analoģu rietumu sabiedrībā. Tas savukārt nonāk pretrunā ar termina “intelīģence” plašu lietojumu mūsdienu rietumu literatūrā.

Otro galējību A. Gella sauc par socioloģisko formālismu. Tas ir pieņēmums, ka sociālais fenomens, kuru mēs atrodam vienā sabiedrībā, var atkārtot sevi citā laikā un citos vēsturiskos un sociāli politiskos apstākļos. Tādā gadījumā mēs varam nonākt pie, manuprāt, kļūdainā mēģinājuma attiecināt vārdu “intelīģence” ne tikai uz XX gs. intelektuāļiem (kas ir pieļaujami), bet arī uz visām intelektuāļu un izglītotu cilvēku grupām dažādos laikos un vietās.

Var izdalīt vairākus aspektus terminu “intelīģence” un “intelektuāļi” mūsdienu lietojumā.

- **Socioloģiskais aspekts.** Intelīģence un intelektuāļi tiek izdalīti kā īpašas sociālās grupas, kam ir raksturīgas sociālā stāvokļa un sociālo funkciju īpatnības. Kā viena no būtiskākām intelīģences iezīmēm varētu būt tās saistība ar kvalificēto⁹ intelektuālo darbu kā nodarbošanos un eksistences avotu. Taču, kā atzīmē A. Gella, intelīģence pieder pie tām sociālajām grupām, kuras ir visgrūtāk definēt, jo starp indivīdiem, kas pieder pie šīs grupas, ir būtiskas atšķirības ienākumu, profesijas un sociālā statusa ziņā.
- **Loma kultūras procesā**¹⁰. Lielākā daļa rietumu sociologu definē intelīģenci (intelektuāļus) pēc to saistības ar kultūras vērtību radīšanu, aizsargāšanu,

izplatīšanu un patērēšanu, ar pasaules uzskata jautājumu uzturēšanu sabiedrībā tā dažādajās formās – piemēram, reliģiskajā, mākslinieciskajā, arī filozofiskajā.

- **Epistēmiskais aspekts.** Inteliģence (intelektuāļi) tiek izdalīti, spriežot pēc viņu priekšstata par pasauli un līdzekļiem, kas veido šo pasaules priekšstatu, kā arī salīdzinot atšķirību starp inteliģences (intelektuāļu) un citu sociālo grupu skatu uz pasauli.
- **Sociāli politiskais aspekts.** Tā centrā ir intelektuāļu (inteliģences) loma sabiedrības transformācijā, tās sociāli politiskās kārtības veidošanā.
- **Morālais aspekts.** Priekšplānā tiek izvirzīts jautājums par inteliģences (intelektuāļu) morālajiem pienākumiem pret sabiedrību.

Mūsdienu sociālajās zinātnēs parasti uzsvērti divi pirmie – socioloģiskais un kultūras aspekts – un tiek akcentēta intelektuāļu (inteliģences) saistība ar garīgā darba veikšanu. L. Krāmers, piemēram, izmanto šādu definīciju:

*“Intelektuāļi ir cilvēki, kas raksta sociālo, kultūras, politisko un personisko reāliju publiskās interpretācijas.”*¹¹

Pazīstamais ASV filozofs R. Noziks intelektuāļu lokā iekļauj tikai tos, ko viņš sauc par “vārda kalējiem”, atšķirībā no tiem, kas strādā ar matemātiski formulēto informāciju (“skaitļu kalēji”), kā arī no tiem, kas darbojas vizuālo tēlu jomā¹².

Būtisku vietu dažādās intelektuāļu (inteliģences) definīcijās ieņem tendence akcentēt viņu attieksmes pret pasauli radošo raksturu, viņu spēju radīt simbolus¹³. Acīmredzot šāda pieeja intelektuāļu jēdzienam ir arī iepriekšminētā P. Bankovska vērtējuma pamatā. Jāatzīmē, ka tieši saistībā ar akcentu uz intelektuāļu kreatīvo iedabu daži autori mēģina iezīmēt atšķirību starp terminiem “intelektuāļi” un “inteliģence”. Ar “intelektuāļiem” tiek saprasts šaurais “radošais kodols” (zinātnieki, filozofi, mākslinieki, rakstnieki, atsevišķi žurnālisti), turpretim ar “inteliģenci” – daudz plašāks (un reizē vairāk centrēts uz garīgās darbības nosacīto “perifēriju”) cilvēku loks, kuru noteicošā sabiedriskā funkcija ir kultūras vērtību izplatīšana. Tie ir skolotāji, garīdznieki, lielākā daļa žurnālistu, inženieri¹⁴.

S. Lipsets un A. Basu intelektuāļu un inteliģences jēdzienu nošķiršanu balsta angļu un amerikāņu filozofiskās un psiholoģiskās tradīcijas priekšstatos par intelekta un inteliģences lomu cilvēka garīgajā dzīvē. Inteliģence, viņu izpratnē, ir zemāka garīgās aktivitātes forma salīdzinājumā ar intelektu. Inteliģence darbojas samērā šaurā, tiešā un prognozējamā apkārtnē, tā ir manipulatīva, orientēta uz pielāgošanas situācijai, tā darbojas ierobežoto, skaidri formulēto mērķu kontekstā. Intelekts, turpretim, ir radoša, kritiska un reflektīva spēja. Tur, kur inteliģence tiecas tvert jau esošo, manipulēt, pārkārtot un pielāgot, intelekts pārbauda, brīnās, teoretizē, kritizē un lieto iztēli. Inteliģence, uzskata A. Hofstaders, *“tver nepastarpināto konkrētās situācijas nozīmi un novērtē to, intelekts novērtē novērtējumu un tiecas pēc situāciju daudzveidības kā veseluma nozīmes”*¹⁵. Jāsaka, ka šāds traktējums man šķiet ne visai korekts un ierobežots ar angļu un amerikāņu filozofiskās un psiholoģiskās tradīcijas rāmjiem. Tas neatbilst lietojumam, kas tika iedibināts jau antīkās un viduslaiku filozofijas ietvaros, kur šie termini tika lietoti kā sinonīmi. Ņemot vērā raksta apjomu, es aprobežošos ar I. Kanta atsauksmi uz šo terminu lietojumu, it īpaši tāpēc, ka Kanta

milzīgā loma mūsdienu filozofiskās domāšanas pamatu izveidošanā netiek apšaubīta abpus Atlantijas okeānam.

Kā zināms, aplūkojot izziņas procesu, Kants strikti nošķir sapratni (*Verstand*) un prātu (*Vernunft*). Sapratne (intelekt)s¹⁶ ir spēja veidot zinātniskos jēdzienus un sakārtot empīrisko materiālu. Turpretim prāts, pēc Kanta, ir spēja veidot visaptverošas metafiziskās idejas, ko principā nevar atklāt ar zinātnes līdzekļiem un kas reizē kalpo par pamata orientieriem cilvēka centienos izprast pasauli sev apkārt un sevi tajā. Svarīgi ņemt vērā, ka viena no Kanta filozofijas būtiskām iezīmēm ir teorētiskā un praktiskā prāta nošķirums, turklāt Kants, atšķirībā no iepriekšējās jaunlaiku Eiropas filozofiskās tradīcijas pamattendences, skata praktisko prātu kā augstāku prāta formu, jo praktiskajam prātam atklājas “lietu par sevi” pasaule, tikai praktiskajam prātam ir tieša saskarsme ar indivīda tikumiskajā rīcībā nenosacīto. Interesanti, ka, aplūkojot *Praktiskā prāta kritikā* minētās cilvēka tikumiskās rīcības pamatiezīmes, Kants nelieto terminu “intelekt)s”, bet gan “inteliģence”, kas, pēc viņa domām, ir “*būtne, kas ir spējīga rīkoties atbilstoši priekšstatam par tikumisko likumu*”¹⁷. Inteliģenci Kants saprot kā “prāta būtni” (*vernuenftig Wesen*)¹⁸. Savukārt prāts Kantam ir nevis jau gatavs stāvoklis, zināmu priekšstatu un procedūru apkopojums, bet gan spēja risināt problēmas, realizēt neiznīdējamo cilvēka tieksmi izprast pasauli sev apkārt un sevi tajā, citiem vārdiem sakot – spēja orientēties savā apkārtnē.

Kanta argumentācija neprasa īpašus komentārus, tomēr, man šķiet, arī ar to jautājums nav atrisināts. Nav perspektīvs pats mēģinājums nošķirt inteliģenci un intelektuāļus opozīcijā “radošais–reproduktīvais”, kas turklāt mūsdienu kultūras ietvaros ir samērā grūti definējama¹⁹. Radošā darba raksturojumi attiecināmi uz tik nelielu indivīdu slāni, ka tā aplūkojums socioloģiskajā kontekstā kļūst maznozīmīgs. Ne katram intelektuālajam darbam piemīt tik unikāls raksturs un tik neatkārtojami rezultāti kā jaunradei tās patiesajā nozīmē (kam, jāatzīmē, lielākoties neatbilst arī t. s. “radošās inteliģences” darbības raksturs). Reizē tas ir pietiekami individuāls process ar izteiktu autora ietekmi. Inteliģences darbībā kultūras vērtību saglabāšana, uzturēšana un interpretācija nav mazāk nozīmīga par jaunu vērtību radīšanu.

Vēl viens bieži sastopamais terminu “inteliģence” un “intelektuāļi” nošķiruma pamats ir apgalvojums, ka inteliģenci raksturo aktīva dzīves pozīcija, iesaistīšanās sabiedriskajās norisēs, atšķirībā no rietumu intelektuāļiem piemītošās tieksmes noslēgties sevī un savā jaunradē vai profesionālajā darbībā, un šī savas misijas apzināšanās ir pamatos krieviska parādība²⁰. Manuprāt, šāds apgalvojums nav pamatots un maz ko palīdz intelektuāļu (inteliģences) kā sociālās grupas lomas iztirzājumam. Nevar noliegt, ka priekšstats par inteliģenci, kas veidojas Polijas un Krievijas specifiskajos apstākļos XIX gadsimtā, ir cieši saistīts ar priekšstatu par tās īpašo misiju un atbildību tautas priekšā. Taču, kā jau iepriekš tika atzīmēts, arī termins “intelektuāļi” ir radies ciešā saistībā ar sabiedriski aktīvo rakstnieku un publicistu iestāšanos par netaisnīgi notiesāto Dreifusu. Manuprāt, tikko minētais pārspriedums norāda uz kādu citu svarīgu momentu, kas vienlīdz attiecināms gan uz terminu “intelektuāļi”, gan uz terminu “inteliģence”. Runa ir par to, ka terminos “inteliģence” un “intelektuāļi” lielākā mērā nekā citos sociālo zinātņu terminos savijas divi aspekti – deskriptīvais un normatīvais. Apzīmējot kādu par inteliģentu vai intelektuāli, parasti tiek paredzēta ne tikai šī indivīda saistība ar intelektuālā darba veikšanu, bet arī viņa personiskās īpašības – gatavība rīkoties idejas vārdā, rūpes par vispārību, morālo kritēriju nozīmi viņa darbībā.

Iepriekšminētos inteliģences un intelektuāļu nošķiruma pamatojumus nevar uzskatīt par apmierinošiem. Tomēr inteliģences un intelektuāļu jēdzienu nodalījumam ir pamats, kas gan, kā man šķiet, ir jāmeklē nevis etimoloģiskajās niansēs vai principiālajā darbības rakstura atšķirībā, bet gan saistībā ar garīgā darba darītāju sabiedriskās lomas un vietas darba dalīšanas sistēmā izmaiņām vēstures gaitā. Intelektuāļu slānis pastāv jebkurā sabiedrībā, inteliģence turpretim rodas ciešā saistībā ar modernizācijas procesu, tām ekonomiskajām un demogrāfiskajām izmaiņām kapitālistiskās sabiedrības veidošanās gaitā, kuru rezultātā rodas samērā plašs izglītotu cilvēku slānis, kam vairs nav iepriekšējo intelektuālo aprindu privilēģiju un sabiedriskā stāvokļa. Attiecībā uz mūsdienu sabiedrību terminus “inteliģence” un “intelektuāļi” var lietot kā sinonīmus, kas arī parasti tiek darīts mūsdienu literatūrā²¹.

Ar inteliģenci šajā rakstā tiek saprasta sociāla grupa, kas specializējas uz intelektuāla darba veikšanu. Tās locekļi savā profesionālajā darbībā vai blakus tai biežāk un intensīvāk nekā citi sabiedrības locekļi ir iesaistīti vispārējo vērtību uzstādīšanā, rada un uztur sabiedrībā diskursu par vispārējā rakstura simboliem un abstrakcijām par cilvēku, sabiedrību un dabu.

Sakarā ar norādi uz inteliģences (intelektuāļu) ciešo iesaisti vērtību diskursā rodas vēl viens jautājums, uz kuru mūsdienu sociālajā un filozofiskajā domā tiek sniegtas būtiski atšķirīgas atbildes. Jautājums ir šāds: vai intelektuāļu (inteliģences) darbībai ir kritiska funkcija attiecībā uz sabiedrības kultūras pamatpieņēmumiem un politisko varu vai arī viņu pamatfunkcija ir jau pastāvošo attiecību leģitimitātes nodrošinājums, sabiedrībā dominējošās kultūras un politiskās sistēmas atbalsts. Citiem vārdiem sakot, jautājums ir – kas intelektuāļi un inteliģence ir pirmām kārtām – kritiķi vai eksperti?

Vairāki mūsdienu autori pie intelektuāļu (inteliģences) būtiskām iezīmēm pieskaita kritisko attieksmi pret sabiedrībā pastāvošās sabiedriskās kārtības pamatiem. Piemēram, izcilais franču sociologs Ramons Arons raksta: “*Tendence kritizēt pastāvošo kārtību pieder pie, tā sacīt, intelektuāļu profesionālām slimībām.*”²² Daži autori pat definē intelektuāļus (inteliģenci) ciešā saistībā ar šo funkciju veikšanu²³.

Šāda ievirze sakņojas vēl apgaismības intelektuāļu kritiskajā patosā un centienos pakļaut pastāvošo sabiedrisko kārtību kritikai vispārības vārdā, viņu pārliecībā, ka tādā veidā tiek veicināta sabiedrības virzība pa progresu ceļu. Minēsim Voltēru, kurš pats kļuva par savdabīgu laikmeta simbolu. Viņaprāt, tieši XVII un XVIII gadsimta kritiski noskaņotie domātāji virzīja sabiedrību uz reformām un zinātnisko progresu²⁴. Reizē ir jāatzīst, ka apgaismības intelektuāļi atstāja pēc sevis pretrunīgu mantojumu. No vienas puses, tādi mūsdienu domātāji kā jau pieminētais J. Hābermāss uzsver viņu nopelnus demokrātisko “publisko diskusiju gara” iedibināšanā, viņu spējā uzdrīkstēties aizstāvēt vispārības intereses varas priekšā, centienos risināt sociālos konfliktus ar prāta palīdzību. No otras puses, Voltēra aizstāvētā pieeja ir tuva jau Platona formulētajam priekšstatam par filozofiem–valdniekiem, kas zināmā mērā stāv pāri sabiedrībai un kā patiesības un taisnīguma priekš visiem sargātāji, kā universālo vērtību paudēji spēj norādīt sabiedrībai, kas tai jādara. Šāda izpratne nes sevī neizbēgamu elitāru piegaršu, balstītu priekšstatā par garīgā darba darītājiem kā sabiedrības progresīvās attīstības noteicējiem.

Apgaismības rūpes par cilvēka labāku dzīvi savienojumā ar izteikti elitāru ievirzi, kā arī uz pārliecību par tiesībām runāt visas sabiedrības, “cilvēka kā tāda”

vārdā likumsakarīgi izpaudās centienos uzspiest sabiedrībai jaunās, “racionālās” kopdzīves formas. Līdz ar to, ka sabiedrība parasti nav gatava straujām pierasto dzīves formu izmaiņām, palīgā nāk varmācība. Franču revolūcijas kontekstā tā visspilgtāk apliecināja sevi jakobiņu terorā. Šādus mēģinājumus (ar varu padarīt cilvēkus brīvus) jau Lielās franču revolūcijas laikā noraidīja konservatīvās ideoloģijas aizsācējs Edmunds Bērks (1729–1797), kurš uzskatīja, ka Lielā franču revolūcija bija varmācīgs un destruktīvs mēģinājums pārveidot sabiedrību abstrakto principu vārdā. G. V. F. Hēgelis *Gara fenomenoloģijā* nodaļā *Absolūtā brīvība un šausmas* raksta par to, pie kā noveda franču apgaismības ideologu mēģinājumi vispārējās brīvības vārdā pārveidot sabiedrību:

“Vienīgais, ko rada un ko dara vispārējā brīvība ir... nāve, turklāt, nāve, kurai nav nekāda iekšējā tīlpuma un piepildījuma... Šī nāve tāpēc ir pati aukstākā un pliekanākā nāve, kurai nav lielākas nozīmes kā pārcirst kāpostgalvu vai izdzert malku ūdens.”²⁵

Šajā sakarā der atcerēties arī intelīģences sabiedriskās lomas pārvērtēšanu, kas iesākās Krievijas sabiedriskajā domā XIX gs. beigās.

Intelīģences neapmierinātība ar esošo stāvokli vēsturiski tika iekrāsota gan kreisajās, gan labējās politiskā spektra krāsās. Katrā ziņā intelektuāļi, vienalga labējie vai kreisie, reti bija *status quo* aizstāvji. Situācija būtiski mainījās pēc Otrā pasaules kara sakarā gan ar totalitāro režīmu pieredzes apjēgsmi, gan ar strukturālām izmaiņām rietumu sabiedrībā, ko parasti apzīmē kā “postindustriālās sabiedrības” veidošanos. Postindustriālajā sabiedrībā pieaug savstarpējā atkarība starp politisko varu un intelīģenci. Šādas sociāli ekonomiskās sistēmas ir lielā mērā pakļautas pētnieciskiem resursiem, kā rezultātā attīstītajās zemēs pieaug valsts atbalsts universitātēm un pētnieciskiem centriem. Atzīšana un finansiālā palīdzība būtiski mazina gan domstarpības starp intelektuāļiem un varu, gan intelektuāļu autsaideru kompleksu. Jāņem vērā arī to, ka postindustriālajās sabiedrībās notiekošo procesu sarežģītība spiež valdošās aprindas padarīt par normu griešanos pēc konsultācijām pie intelektuālajām aprindām.

Mūsu aplūkojums būtu nepilnīgs un vienpusīgs, ja netiktu pieminēta cita, no iepriekš pieminētās Hābermāsa “publiskās sfēras” koncepcijas būtiski atšķirīga interpretācija par XVII–XVIII gs. izmaiņām Eiropas sabiedrībā un intelektuāļu lomu tajā. Šī interpretācija dziļi iespaidoja mūsdienu sociālo un politisko domu. Runa ir par M. Fuko patiesības, zināšanu, varas un diskursa izpratni.

Fuko uzskata, ka rietumu tradīcija pārāk cieši ir saistīta ar negatīvo, nepilnīgo varas koncepciju, kas balstīta liberālajā priekšstatā par varu kā vienu indivīdu dominēšanu pār citiem, kā kāda indivīda vai grupas tiesību ierobežošanu par labu citiem. Pēc Fuko domām, ja vara “būtu tikai represīva, ja tā nedarītu neko citu, kā tikai teiktu “nē”, vai tad jūs patiešām domājat, ka izdotos panākt paklausību? Tas, ka tā ir vara, kura valda, kuru akceptē, ir tāpēc, ka tā nevalda pār mums kā spēks, kas saka “nē”, bet gan patiesībā caurauž struktūras, rada lietas, dod prieku, veido zināšanas, izraisa diskusiju; to jāuzskata par produktīvu tīklu, kas caurauž visu sabiedrības kopumu, daudz vairāk nekā par negatīvu instanci, kuras uzdevums būtu tikai iegrožot”²⁶.

Pēc Fuko domām, vara ir imanenta visām sociālajām attiecībām, tā nav vienkārši attiecība **starp subjektiem**, tā ir attiecība, kurā šie **subjekti konstituējas kā subjekti**,

un šī konstituēšanās notiek diskursa ietvaros. Fuko izpratnē diskurss nav vienkārši zīmju grupa vai teksta fragments, bet gan prakse, kas veido objektus, par kuriem tiek runāts. Diskurss nav vienkārši veids, kādā **izpaužas** cīņa un dominēšana, – tā ir sfēra, kurā un par kuru šī cīņa notiek. Diskursā tiek producētas gan iespējamās, gan aizliegtās uzvedības normas. Tas viss summējas zināšanās, kas priekš Fuko ir ne tik daudz ārējās realitātes atspoguļojums, cik varas attiecību produkts. Pamatā tam, kas tiek mācīts skolās un universitātēs, kas tiek akceptēts kā “normālā” medicīna vai “pareizā” vēstures izpratne, ir cīņa par procesu leģitīmo interpretāciju. Tāpēc arī Fuko lieto terminu “vara/zināšanas”. Arī patiesības izpratnē tādā gadījumā uzsvars tiek likts ne uz tās atbilstību “ārējai realitātei”, bet uz “patiesības režīmu”, kad attiecīgs diskurss tiek uzskatīts par “patiesu”.

Inteliģences lomas izpratnes kontekstā ir svarīgi ņemt vērā, ka Fuko noliedz kāda diskursa dalībnieka tiesības runāt no “patiesības pozīcijām”, viņš ir pārliecināts, ka subjekts var runāt tikai to diskursīvo rāmju ietvaros, kas darbojas viņa laikā un vietā. Fuko uzskata, ka astoņpadsmitā gadsimta intelektuāļi, kas darbojās cietumos, klīnikās, skolās un armijās, radīja jaunas sociālās kontroles formas, integrētu disciplinārās varas sistēmu, kas bija cieši saistīta ar jaunām zināšanu formām. Izveidojās daudzveidīga, automātiska un anonīma vara. Pēc Fuko domām, galvenais izaicinājums absolūtai monarhijai nāca nevis no Voltēra tipa publiskajiem un varai opozicionāriem intelektuāļiem, bet gan no suverēniem intelektuāļiem ekspertiem un šī izaicinājuma rašanās sfēra bija skolas, cietumi un klīnikas, nevis kafējnīcas, saloni un brīvā prese. Priekšstatu par racionāli iekārtoto sociālo telpu radītāji un cilvēku dzīves kontroles jaunās sistēmas veidotāji bija, piemēram, ārsti, kas noteica diagnozi, nosakot slimības un “normalitātes” robežas, vai skolotāji, kas izvērtēja skolēnu zināšanas.

Fuko uzskata, ka intelektuāļi ir nesaraucjami saistīti ar cīņu par “patiesību” un tās politiskajām un ekonomiskajām sekām un ka uzdevums, kas intelektuāļiem jāveic, ir nevis utopisks uzdevums atbrīvot patiesību no jebkādas saistības ar varas sistēmu (jo patiesība jau *ir* vara), bet gan iespējamība norobežot patiesības varu no sociālās, ekonomiskās un kultūras hegemonijas formām, kuru ietvaros tā darbojas mūsdienās. Intervijā *Patiesība un vara* (1977) savas varas izpratnes kontekstā Fuko nošķir “universālo intelektuāli” kā vispārējās patiesības un taisnīguma nesēju, kurš izmanto savas zināšanas un spējas, apelējot pie taisnīgo likumu vispārīguma, un “specifisko intelektuāli”, kurš ir eksperts noteiktā ierobežotā dzīves sfērā²⁷.

*“Intelektuāļi sākuši darboties nevis ar “universālo”, visiem patieso un īsto, bet gan noteiktos apstākļos, kur tos piesaista viņu profesionālais darbs un dzīves apstākļi.”*²⁸

Fuko uzskata, ka *“vietēja un specifiska rakstura cīņas nav kļūda, un tās nav vedušas strupceļā. Var pat teikt, ka specifiskā intelektuāļa nozīme pieaugs proporcionāli politiskai atbildībai, kuru gribot negribot jāuzņemas atomzinātniekiem, ģenētiķiem, informācijas speciālistiem, farmakologiem utt.”*²⁹.

Šo Fuko nošķirumu kontekstā svarīgu nozīmi iegūst divi jautājumi:

- Kāda iespēja diskursa ietvaros ir kritiskai nostādnei, alternatīvam diskursam?
- Vai, ņemot vērā iepriekšminēto diskursa aprakstu, ir iespējams formulēt kādus vispārīgus noteikumus, normas, kam ir universāla nozīme ārpus diskursa ietvaram?

Jāsaka, ka atbilde uz šiem jautājumiem Fuko darbos, ka arī viņa ideju turpmākajā interpretācijā ir neviennozīmīga. Pirmām kārtām vairāki Fuko pētnieki un sekotāji atzīmē pārsteidzošo pretrunu starp viņu teorētiskajām idejām un praktisko rīcību. No vienas puses, Fuko uzsvēr varas stratēģiju un tehniku objektīvo analīzi, izvairās no vērtējumiem tradicionālā humānisma, “atbrīvošanas retorikas” un “totalitātes konteksta” garā un faktiski grauj pretestības pamatojuma iespējas – gan **ētiskās** (apšaubot cilvēktiesības vai “objektīvās intereses”), gan **epistemoloģiskās** (noliedzot demistificētās apziņas kritisko transcendenci) un **praktiskās** (noliedzot tādu cīņu iespējamību, kas netiek automātiski asimilētas sistēmā, pret kuru tās vēršas)³⁰. Fuko koncepcija nepietiekamu uzmanību pievērš attiecībām starp tiem, kuru rokās ir politiskā vara, un tiem, kuru rokās tās nav. Fuko idejas paver ceļu arī tādām idejām, kas ir grūti savienojamas ar mūsdienu priekšstatiem par taisnīgi iekārtoto sabiedrību. Tā vairāki Fuko pētnieki pārmet viņam islāma fundamentālisma novērtējumu septiņdesmito gadu beigās, kad Fuko rakstīja par to kā oriģinālu globālo epistēmu. No otras puses, pats Fuko ņēma aktīvu līdzdalību protesta akcijās un ielu demonstrācijās pret visdažādākajām netaisnības izpausmēm – rasismu, seksismu, ieslodzīto tiesību ierobežošanu utt.

Manuprāt, ne iepriekšminētā var izdarīt vismaz divus būtiskus secinājumus. Pirmkārt, nošķirums starp “universālo” un “specifisko” intelektuāli nav nemaz tik strikts un reālo intelektuāļu (inteliģences) darbībā tie parasti ir cieši saistīti. Jebkurš inteliģents savā tiešajā darbā pilda gan “specifiskā intelektuāļa” funkcijas, gan piedalās kaut kāda veida vērtību diskursā. Un arī klusēšana šajā jomā ir sava veida pozīcija. Kā raksta L. Krāmers, “*eksperts un kritiķis sastopas vienā un tai pašā personā vienā un tai pašā darba jomā*”³¹.

Otrkārt, Fuko koncepcija citā griezumā parāda senso jautājumu par inteliģences politisko lomu sabiedrībā. Tik ierastais (un daudziem – ērtais) pretnostatījums “inteliģence–vara” vairs nav uzturams vecā veidā, jo inteliģence savā profesionālajā (brīžiem atklāti apolitiskajā) darbībā ir iesaistīta visdažādākajos diskursos, kam ir sakars ar varu, vēl vairāk – tā ir viens no galvenajiem varas diskursa dalībniekiem. Protams, intelektuāļu piedalīšanās sabiedriski nozīmīgu jautājumu apspriešanā atrodas viņu pamatdarbības perifērijā, viņu darbība noris tādos jēgas kontekstos, kam ir patstāvīga, no sociālā un politiskā diskursa neatkarīga loģika. Savukārt politiskās gribas veidošanas process pamatos noris tādu attiecību un institūciju ietvaros, kur dominē profesionālie politiķi, taču tie nespēj kontrolēt to pilnībā, jo ir spiesti rēķināties ar sabiedrisko domu, kuras veidošanā inteliģencei ir īpaša loma. Pazīstamais franču sociologs Pjērs Burdžē raksturo intelektuāļus kā tādu slāni sabiedrībā, kam rokās ir ievērojama simboliskā vara un simboliskais kapitāls (pazīstamība, autoritāte sabiedrībā), un reizē tas ir pakļauts ekonomiskās un politiskās varas nesējiem. Citiem vārdiem sakot, intelektuāļu (inteliģences) pamatmasu var raksturot kā sabiedrības valdošās šķiras pakļauto daļu³².

Inteliģences sociāli politiskā loma

Ņemot vērā ieskatu J. Hābermāsa un M. Fuko idejās, varam atgriezties pie raksta sākumā iezīmētās tēmas par inteliģences specifiskajām funkcijām sociāli politiskajos procesos. Rodas jautājums, vai ir iespējams runāt par inteliģences sociāli politisko lomu, izvairoties no Platona utopiskā priekšstata par filozofiem–valdniekiem vai

arī Apgaismības priekšstata par “pārvēsturisko” patiesību un kritiski noskaņotiem intelektuāļiem kā tās nesējiem? Atbildi uz šo jautājumu palīdz rast vēl viens īss ekskurss filozofiskajā tradīcijā. Darbā *Uz mūžīgo mieru* (1795), polemizējot par Platona ideālās valsts koncepciju, Kants raksta:

“Nav sagaidāms, ka ķēniņi filozofētu vai filozofi kļūtu par valdniekiem. Tas arī nebūtu vēlams, jo vara neizbēgami sagroza brīvu prāta spriedumu. Tomēr ķēniņiem vai ķēniņiem līdzīgām tautām, kas pašas sevi pārvalda uz vienlīdzības likumu pamata, nevajadzētu likt ciest vai izzust filozofu šķirai, tai jāļauj runāt atklāti. Tas ir nepieciešams, lai apgaismotu valdības darbību.”

Kas tiek saprasts ar valdības darba “apgaismošanu”? Šķiet, ka šeit vietā būtu analogija ar Kanta ētiku. Kā zināms, Kanta ētikā netiek determinēts indivīda darbības saturs; vienīgais kritērijs, ko Kants uzskata par pieņemamu, ir indivīda darbības motīva savietojamība ar morālā likuma formu, proti, indivīda morālās rīcības vadošajam principam ir jābūt tādām, kas varētu kļūt par vispārējās likumdošanas pamatu. Līdzīgā veidā viena no inteligences funkcijām sabiedrībā (papildus tās tiešajiem profesionālajiem uzdevumiem) ir ietekme uz sociāli politisko diskursu, tā pamatnoteikumiem. Sava sabiedriskā stāvokļa dēļ inteliģence vairāk par citām sociālajām grupām ir spējīga aktualizēt kādu jautājumu, ietekmēt diskursa vērtīborientāciju, izteikt attieksmi pret lietoto argumentāciju un tādā veidā būtiski ietekmēt sabiedrības sociālo, etnisko, reliģisko grupu sadzīvošanas veidu, arī nebūdamā tieši iesaistīta praktisko sociālo un politisko jautājumu risināšanā. Šīs funkcijas pildīšana nav atdalāma no vispārējiem uzdevumiem, kurus īsteno izglītotie sabiedrības slāņi jebkurā sabiedrībā, un tās realizācija nav tikai saistīta ar intelektuāļu politiskajām interesēm, vai arī viņu apolitisko koncentrāciju uz specializētām intelektuālām darbībām. Jāpiekrīt Ž. Budrilāra vārdiem:

“Diskurss paliek ārkārtīgi nozīmīgs. Diskursa organizēšana un pārvaldība ir sociālā funkcija. Tas ir fundamentāli... Diskursa izmantošana, protams, nav politisks lēmums. Politiskie lēmumi tiek pieņemti kaut kur citur. Tur, kur intelektuāļi tiek izvirzīts politisko lēmumu pieņēmēja pozīcijā, proti, viņš tiek integrēts varas mehānismos, viņš nokļūst galīgi aplamā stāvoklī. Viņš riskē ar savu oriģinalitāti, nesāņemot pretī valdīšanas mākslas atklāsmi. .. Es personiski domāju, ka pastāv tāda lieta kā intelektuāļu atbildība. .. Bez šaubām, intelektuāļi ir atbildīgi tāpēc, ka viņi ir tie, kas lieto diskursu.”³³

Inteliģences loma sociāli politiskā diskursa organizēšanā un pārvaldīšanā izpaužas vairākos savā starpā saistītos momentos:

- Universālo un partikulāro (etnisko, grupu utt.) vērtību saistība. Pirmkārt, spēja aplūkot konkrēto situāciju “horizontālā” kontekstā, kas paredz sabiedrībai raksturīgo skatpunktu aplūkojumu citu sabiedrību un kultūru skatpunktu kontekstā. Otrkārt, tā ir arī spēja uz konkrētās situācijas aplūkojumu “vertikālajā” kontekstā – saistībā ar kultūras tradīciju un gadsimtos izkoptām civilizācijas vērtībām.
- Sabiedriskajā diskursā lietoto terminu skaidrojums un interpretācija. Sociālās realitātes neatņemama iezīme ir cīņa par vārdu interpretāciju. Sociālie aģenti cīnās par simbolisko varu – tiesībām nosaukt. Kā atzīmē P. Burdjē, sabiedrība ir cīņas arēna par informatīvajām shēmām, komunikācijas, hierarhijas un dalīšanas principiem³⁴.

- Masu apziņas priekšstatu kritisks izvērtējums. Protams, nevienu patiesību nevar uzskatīt par absolūtu, tomēr parasti pastāv iespēja nošķirt kaut vai nepilnīgu patiesību no acīmredzamiem meliem un ilūzijām.
- Prognostiskā funkcija, t. i., spēja saskatīt sabiedrībā pieņemamo lēmumu vispārējās cilvēciskās konsekvences un brīdināt par tiem sabiedrību. Šīs funkcijas nozīmība īpaši pieauga līdz ar postindustriālās sabiedrības izveidošanos, ko raksturo, no vienas puses, tehnoloģisko izmaiņu tempa nemitīgs pieaugums, bet, no otras, kā atzīmē M. Ārčere, postindustriālajā sabiedrībā parādās bīstama pārliecība par amorālo objektivitāti (*the Fallacy of Amoral Objectivity*)³⁵. Tā pamatā ir pārliecība par morāli kā sociālo spēku blakusproduktu, tie ir centieni saprast progresu kā tehnoloģijas pieaugošo spēju apmierināt cilvēku vajadzības, kas savukārt tiek skatītas atrauti no vispārēja priekšstata par cilvēku un tādiem pretstatiem kā “labais–sliktais”, “racionālais–iracionālais”, “brīvība–nepieciešamība” utt. Jauno vajadzību rašanās un pieprasījums pēc to apmierināšanas kļūst par noteicošo tehnoloģiskā progresa faktoru neatkarīgi no sekām, kādas var no tā rasties visai cilvēcei vai atsevišķām iedzīvotāju grupām.

Augšminēto funkciju veikšana, kaut arī nav pretrunā ar inteliģences tiešajām profesionālajām aktivitātēm, nav arī to automātisks turpinājums. Diskursa organizēšana un pārvaldība parasti ir saistīta ar morālo izvēli, gatavību un spēju paust savu tikumisko pārliecību, kas bieži vien var nonākt pretrunā ar sabiedrībā valdošiem noskaņojumiem. Tādā gadījumā inteliģencei izvīzās būtisks jautājums: ko tas nozīmē – būt kopā ar savu tautu. Par to, ka šāda jautājuma nostādne nav tikai hipotētiska iespējamība, liecina, manuprāt, arī latviešu inteliģences sociāli politiskā loma pēc padomju sistēmas sabrukuma.

Latviešu inteliģence pārmaiņu vējos

Pēdējo gadu desmitu latviešu inteliģences vēsturē var izdalīt vismaz trīs posmus:

- 1) līdz 1988. gadam;
- 2) no “dziesmotās revolūcijas” sākuma līdz 1991. gada rudenim;
- 3) pēc 1991. gada rudens līdz mūsu dienām.

Atstāšu ārpus sava aplūkojuma loka inteliģences stāvokli un attiecības ar padomju režīmu pēckara posmā. Dažādas inteliģences grupas atradās atšķirīgās attiecībās ar varu un valdošo ideoloģiju, kaut arī lielākoties vairāk vai mazāk sadzīvoja ar to. Tomēr inteliģencē bija uzkrājies pietiekami liels kritiskais potenciāls, kas izpaudās tad, kad PSRS notiekošo “pārbūves” procesu kontekstā kļuva iespējama samērā brīva domu apmaiņa.

Demokratizācijas procesa sagatavošanas fāzē jeb “dziesmotajā revolūcijā” (1988. gada jūnijs – 1991. gada augusts) inteliģences loma Latvijas politiskajos procesos bija diezgan ievērojama. Lielā mērā tieši inteliģences rīcība iniciēja masu kustību, inteliģence bija tā, kas publiski pauda jaunu pieeju vēstures jautājumiem, aktualizēja sabiedrībā ekoloģijas un nacionālās kultūras atdzimšanas tēmas. Lielākā daļa “pirmās

paaudzes” Latvijas Tautas frontes līderu bija intelīģences pārstāvji. Viņu mērenā un reālistiskā politika vienoja lielāko daļu latviešu intelīģences un “dziesmotās revolūcijas” dalībnieku vairākumu. Turklāt šīs vienotības pamatā bija, manuprāt, nevis intelīģences spēja būtiski ietekmēt cilvēku prātus un jūtas, bet gan draudi, ko Latvijā radīja PSRS centrālo struktūru un impērisko spēku spiediens. Šajā situācijā intelīģence un tautas masas savdabīgi mijiedarbojās.

Jāatzīmē, ka sabiedrisko attīstību Latvijā astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā raksturoja samērā augsts masu mobilizācijas līmenis. Kā zināms, masu mobilizācijas pretrunīgais raksturs tika atzīmēts jau deviņpadsmitā gadsimta otrajā pusē saistībā ar strauju vēlēšanu tiesību piešķiršanu Eiropas valstu visplašākajiem iedzīvotāju slāņiem. Tādējādi politikā ieņāca cilvēku loks, kam nebija politiskās pieredzes, un līdz ar to viņu politisko uzvedību bieži vien noteica utopiski priekšstati. Maksis Šēlers šajā sakarā nošķīra “prāta demokrātiju” no “noskaņojuma demokrātijas”. Līdzīga situācija izveidojās arī Latvijā – līdz ar visplašāko iedzīvotāju slāņu iesaistīšanos politiskajos notikumos 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā.

Varmācīga iekļaušana padomju impērijā, nežēlīgas represijas, etnisko jūtu pazemošana un unifikācija pēckara laikā radīja veselu virkni noturīgu sabiedriskās apziņas, pirmām kārtām sabiedrības latviskās daļas³⁶, orientācijas formu. Dažas no tām vieno Latviju ar citām postkomunistiskajām sabiedrībām, dažas ir Latvijas specifiskās vēsturiskās pieredzes produkts. Tās neizvirzījās politiskā procesa virspusē, kamēr Latvijā darbojās iepriekš pieminētie bremzējošie faktori – PSRS centrālo struktūru un proimpērisko spēku spiediens. Situācija būtiski mainījās pēc 1991. gada augusta puča. Pēc tā apspiešanas 1991. gada 21. augustā tika pieņemts Konstitucionālais likums par Latvijas Republikas valstisko statusu, Latviju kā neatkarīgu valsti atzina nozīmīgākās pasaules valstis. Kaut arī Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana tika sagatavota iepriekšējos “dziesmotās revolūcijas” gados, jāatzīmē, ka neatkarības atjaunošana notika tik “pēkšņi” tikai labvēlīgas apstākļu sakrītības dēļ un ne jau Latvija toreiz atradās notikumu centrā. Var pievienoties Daiņa Īvāna teiktajam par 1991. gada augusta notikumiem:

“Protams, ka visu izšķīra Maskava, un, paldies Dievam, ka tas bija tā.”³⁷

Austrumu kaimiņa vājums un Latvijas proimpērisko spēku sakāve kļuva par vienu no svarīgākajiem faktoriem, kas noteica ikdienas apziņas noturīga stereotipa izveidošanos, kas arī pašreizējā situācijā saglabā ietekmi uz diskursiem sociāli politiskajā jomā. Minēšu, manuprāt, būtiskākos no tiem.

Pirmām kārtām jāatzīmē pirmskara neatkarīgās republikas laika, it īpaši sešu K. Ulmaņa autoritārā režīma gadu, idealizācija. Saistībā ar padomju režīma kategorisku noliegumu tika producēta “melnbalta”, uz binārām opozīcijām balstīta vēstures uztvere. Līdz ar to par vienu no raksturīgākajām ikdienas apziņas iezīmēm XX gs. 90. gados kļuva cerība uz lēcienvēidīgu sabiedrisko problēmu risinājumu, pamatā liekot padomju sabiedrības mantojuma vienkāršu noliegumu un pirmskara Latvijas risinājumu restaurāciju. Šī cerība, kam ir daudz kopēja ar mītisko laika interpretāciju un tai raksturīgo priekšstatu par “mūžīgo atgriešanos”, parasti aizvietoja diskusijas par kāda risinājuma atbilstību 90. gadu Latvijas apstākļiem un mūsdienu priekšstatiem par sociālo un ekonomisko politiku.

Ikdienas apziņā patiesi sarežģītā un traģiskā Latvijas un latviešu vēsture XX gadsimtā radīja pārlicību par Latvijas situācijas unikālo raksturu, kas savukārt

saistījās ar priekšstatu, ka latvieši ir, tā sacīt, **negatīvi izredzēti** – viņi cietuši tik daudz kā neviena cita nācija XX gadsimtā. Tāpēc rietumu valstīm esot kādi īpaši pienākumi attiecībā uz latviešiem un Latviju, bet latviešiem savukārt ir tiesības pagātnes netaisnību pārvarēšanas vārdā rīkoties ne vienmēr atbilstoši rietumu pasaulē pieņemtajiem civilizētas politiskās uzvedības standartiem.

Ilgstoša latviešu nacionālo jūtu pazemošana padomju impērijā, ka arī panākumi Latvijas rusifikācijas procesā, kas iezīmēja nopietnus draudus pašai latviešu valodas pastāvēšanai, radīja sava veida **katastrofisko argumentu**, kas ir samērā plaši izplatīts 90. gadu Latvijas politiskajā diskursā. Tā būtība ir apgalvojumā – ja kāds jautājums tiks risināts kādā noteiktā veidā, latvieši kā nācija beigs pastāvēt. Šis bailes ir dzīvotspējīgas, neraugoties uz acīmredzamu pretrunu faktam, ka kopš “dziesmotās revolūcijas” laikiem latvieši neapšaubāmi dominē Latvijas politiskajā dzīvē.

Visbeidzot padomju varas gadu mantojums producēja ikdienas apziņas ievirzi, ko varētu nosaukt par **minoritātes kompleksu**. PSRS laikos latvieši sastādīja nenozīmīgu mazākumu milzīgās impērijas iedzīvotāju sastāvā (apmēram 0,5% no PSRS iedzīvotāju skaita). Arī pašā Latvijā vietējās varas kontrolē, izņemot ikdienas dzīves jautājumu risināšanu, bija pirmām kārtām tie jautājumi, kas skāra latviešu kultūras, izglītības, arī vietējās rūpniecības un lauksaimniecības (kur arī pārsvarā dominēja latvieši) attīstību.

Turpretim iebraucēju kultūras, izglītības un informācijas plūsmas, kā arī t. s. vissavienības pakļautības (pārsvarā krievisko) uzņēmumu pārvalde tika veikta no Maskavas. Tā rezultātā Latvijā padomju varas pēdējās desmitgadēs radās situācija, kuru var nosaukt par savdabīgu “kultūras aparteīdu”. Sabiedrību veidoja divas kopienas – latviski runājošā un krieviski runājošā kopiena – kas radikāli atšķīrās pēc informācijas iegūšanas avotiem, attieksmēm pret situāciju Latvijā, kā arī vērtību orientāciju. Iepriekšminētajos apstākļos izveidojās savdabīga padomju laika latviešu “privilēģija” – domāt tikai pašiem par sevi.

Arī *Trešās atmodas* gados populārais lozungs “mēs gribam būt kungi savā dzimtajā zemē” parasti netiek ikdienas apziņā saistīts ar gatavību uzņemties atbildību un rūpes par visiem Latvijā dzīvojošajiem neatkarīgi no viņu etniskās piederības un vēsturiskā mantojuma, tātad – ne tikai akcentēt latviešu tiesības.

Minētās masu apziņas ievirzes nospēlēja būtisku lomu masu mobilizācijas procesā “dziesmotās revolūcijas” laikā. No otras puses, atjaunotās Latvijas valstiskās neatkarības laikā šāda masu apziņa dažkārt kļuva par traucējošu sabiedrības stabilitātes sasniegšanā. Šajā situācijā Latvijas inteliģences (it īpaši – latviešu) priekšā kā būtisks izvirzījās jautājums: ko tas nozīmē – būt ar savu tautu. Vai tas nozīmē reproducēt šos aizspriedumus vai arī – kritiski pret tiem nostāties. Šī situācija būtiski atšķīrās no organiskās un stihiskās inteliģences un tautas vienotības, kas valdīja “dziesmotās revolūcijas” laikā.

Pēc neatkarības atgūšanas sākās inteliģences pārstāvju pakāpeniska novēršanās no tiešas iekļaušanās politiskajās aktivitātēs. No vienas puses, tas bija normāls un likumsakarīgs process; politiskās un kultūras elites norobežošanās ir raksturīga tranzītsabiedrībām, kad tajās notiek pāreja no transformācijas fāzes pie stabilizācijas. Katrā ziņā līdzīgi procesi notika arī mums kaimiņos³⁸. Reizē jaunie apstākļi prasīja arī būtisku pašas inteliģences pārorientēšanos. Kā atzīmē pazīstamais vācu izcelsmes britu sociologs Ralfs Dārendorfs, galvenā problēma, ar ko sastapās Austrumeiropas

intelektuāļi, ir kompleksa pārslēgšanās no **apsūdzības ētikas**, kas dominēja viņu attieksmēs autoritāro režīmu laikā, uz **atbildības ētiku**, kas prasa izvēli, sevis pārvarēšanu un spēju uzņemties atbildību par sabiedrībā notiekošo. Un jāsaprot, ka daudzi postkomunistisko zemju, tai skaitā arī Latvijas, inteliģenti nebija tam gatavi. Uzņemties atbildību šajā gadījumā nozīmē iniciēt un uzturēt sabiedrībai nozīmīgus diskursus, kā arī veicināt tajos universālo un partikulāro vērtību sasaisti. Lielākā daļa latviešu inteliģences nebija gatava savas lomas izmaiņām, tai pietrūka iekšējās pārliecības un apņēmības, lai pildītu sabiedrības “kritiskās balss” funkciju. Vēl vairāk, par samērā plaši izplatītu kļuva attieksme, ko replikā *Likmušu bezkaislība* trāpīgi raksturoja rakstniece Gundega Repše. Var piekrist viņas attieksmei pret “*domubiedru pulciņu, kas vīpsnā par visu (atskaitot sevi), kas ironiju lieto par vīges lapu un savu selektīvo gaumi demonstrē īpatnēji atriebīgā (pret ko īsti?) un nekrofiliskā, taču dekoratīvā veidā*”³⁹.

Kā liecina diskusijas ap pēdējo gadu izšķirīgi nozīmīgiem Latvijas politiskās dzīves jautājumiem – Krievijas karaspēka izvešanu, Pilsonības likumu un Valodas likumu – lielākā daļa latviešu inteliģences vai nu ieņēma pasīvas vērotājas pozīciju, vai arī aktīvi reproducēja un uzkurināja ikdienas apziņas ilūzijas un aizspriedumus. Par vienu no šīs situācijas negatīviem blakusefektiem var uzskatīt to, ka kritiskā iekšpolitiskā diskursa iztrūkums kombinācijā ar vājo politisko eliti nostādīja Latviju tādas valsts situācijā, kas stratēģiski nozīmīgus politiskus lēmumus deviņdesmitajos gados pieņēma gandrīz tikai ārēja spiediena rezultātā.

Vai situācija ar inteliģences spēju pildīt savas sabiedriskās funkcijas mainīsies, rādīs nākotne. Var droši apgalvot tikai vienu – Latvijas sabiedrībai izvirzās vesela virkne problēmu, kuras nevar atrisināt tikai tehniski, atstājot novārtā diskursu par pamatvērtībām, izvairoties no sāpīgiem vērtību pretrunu jautājumiem. Diemžēl Latvijas sociāli politisko attīstību pēdējos atjaunotās brīvvalsts gados raksturo izteikta izvairīšanās no sabiedrības stratēģisko jautājumu apspriešanas. Rodas iespaids, ka Latvijas politiskā un ekonomiskā elite samērā skaidri izprot Latvijas ekonomiskās attīstības pamatlīnijas tuvākajiem 5–10 gadiem, ko nevar teikt par fundamentālo sociāli politisko jautājumu izpratni, kas skar tādas jomas kā etnisko grupu savstarpējās attiecības, demogrāfiskā situācija, sociālā politika, valsts varas un tautas attiecības u. c. Šī situācija izveidojas pirmām kārtām Latvijas politiskās elites vājuma dēļ, jo, kā rāda pieredze, Latvijas vadošās politiskās partijas koncentrē savus pūliņus uz tūlītēja ekonomiska labuma nodrošināšanu saviem sponsoriem un, šauru konjunktūras apsvērumu mudinātas, izvairās no stratēģisku jautājumu risināšanas. Tomēr liela daļa vainas ir jāuzņemas arī inteliģencei, kas ir pārāk kūtra šo jautājumu aktualizēšanā. Reizē var nosaukt vairākus sabiedrības attīstībai stratēģiski nozīmīgus jautājumus, kuru risināšanai nepietiks ar līdzšinējās praktiskās pieredzes izmantošanu, arī rietumu pieredzes tiešā pārņemšana Latvijas apstākļos varētu būt tikai daļēji noderīga. Šo jautājumu risināšanā sabiedrībai noteikti būs jāizvērs diskusija par pamatvērtībām, jāatrod kompromiss to pretrunu gadījumā. Šajā procesā inteliģences dalība ir izšķiroša, vai pati inteliģence to vēlas vai nē. Kā tādu, Latvijai īpaši nozīmīgu, diskursu piemērus minēšu globalizācijas, starpternisko attiecību un demokrātijas diskursus.

Sākšu ar jautājumu kompleksu, kas ir saistīts ar Latvijas sabiedrības pašidentifikāciju globalizācijas kontekstā. Inteliģences loma šajos procesos ir izšķiroši nozīmīga vairāku iemeslu dēļ:

- Globalizācija vājina politiskās varas iespēju ietekmēt kultūras procesu, jo viena no kultūras globalizācijas izpausmēm ir valsts kultūras politikas liberalizācija.
- Globalizācija neizbēgami izraisa kultūras pašrefleksijas procesu aktivizēšanos, tā prasa izvērtēt attiecības starp “universālo” un “lokālo” nacionālajā kultūrā, noteikt tās vietu citu kultūru kontekstā, kas, kā jau tika atzīmēts, ir viena no galvenajām intelīģences funkcijām.
- Kultūras globalizācija maina ne tikai nacionālo kultūru pastāvēšanas kontekstu, bet arī veidus un līdzekļus, ar kuriem nacionālās kultūras tiek producētas un reproducētas. Globalizācija izmaina nacionālās pašapziņas attīstības ceļus.
- Līdz ar to globalizācijas procesi pa jaunam un vēl asāk nekā līdz šim izvirza intelīģences pašidentifikācijas problēmu, tās attiecības ar nacionālo kultūru, jo globalizācija gan pagātnē, gan mūsdienās ir cieši saistīta ar jauno transnacionālo elītu veidošanos. Līdz ar to nacionālās kultūras, nacionālās pašapziņas stāvoklis globalizācijas procesa kontekstā ir saistīts ar Latvijas intelīģences spēju līdzdarboties un pieteikt sevi šajā procesā, un nezaudēt savas saites ar nacionālo kultūru.

Vēl viena sociālā problēma, kur intelīģences ietekme acīmredzot būs izšķirīgi nozīmīga, ir attiecību veidošana starp Latvijas etniskajām grupām. Kā rāda pēdējā laikā diskusijas ap Valsts valodas likumu regulējošiem noteikumiem, Latvijā starp latviski un krieviski runājošām sabiedrības daļām joprojām pastāv ļoti lielas atšķirības vērtīborientācijā, sabiedrisko notikumu vērtējumā un priekšstatos par Latvijas sabiedrības un valsts turpmākās attīstības ceļiem. Var prognozēt, ka spēja pārvarēt šo plaisu un atrast ceļus ne deklarātīvai, bet reālai sabiedrības integrācijai, būs viens no izšķirīgiem priekšnoteikumiem Latvijas kā neatkarīgas valsts ilgtspējīgai attīstībai. Izvēle starp dažādiem integrācijas stratēģijas variantiem vēl nav sabiedrībā izdiskutēta, un jāšaubās, vai pašreiz politiskajā elitē dominējošā integrācijas procesa izpratne (kas paredz, ka krieviski runājošajiem bez ierunām ir jāpieņem latviešu puses piedāvātie noteikumi) būs visefektīvākā ilgākā laika posmā.

Par to, ka šī izvēle būs sarežģīta ne tikai praktiskā, bet arī teorētiskā aspektā, liecina XX gs. politikas filozofijas diskusiju pieredze. Šajā sakarā minēšu vienu no nozīmīgākajiem divdesmitā gadsimta domātājiem, Rīgā dzimušo Jesaju Berlinu. Vienā no pēdējām intervijām savam skolniekam Stīvenam Lūkam Berlins akcentē vērtību plurālisma ideju, ko viņš strikti nošķir no vērtību relativisma⁴⁰. Vērtību plurālisma pamatā ir ideja, ka pastāv pretrunas starp vērtībām (piemēram, absolūtā brīvība nav savietojama ar absolūtu vienlīdzību), kā arī starp dažādu kultūru vai indivīdu grupu vērtībām.

*“Tas nozīmē, ka jāizdara izvēle. Ja Jūs izvēlaties vienu vērtību, Jums jāupurē cita.”*⁴¹

Šādu konflikta situāciju, pēc Berlina domām, var atrisināt tikai, balstoties uz kompromisu, kas nozīmē zināmu piekāpšanos no abām pretrunā iesaistītajām pusēm, un izpratni, ka nevienu vērtību šajā situācijā nevar pilnībā realizēt.

J. Berlina viedoklis par šo orientāciju uz kompromisu starp pretrunīgām nostādnēm un vērtībām atšķiras no cita slavena divdesmitā gadsimta domātāja Dž. Rolza, kurš

uzskata, ka “*ir iespējams izveidot tādu ietvaru, kurā visas morāles ir ietilpināmas taisnīgā ietvarā, un ka par kompromisu šeit nav runa*”⁴².

Strīds starp Berlinu un Rolzu ir būtiski saistīts ar situāciju mūsdienu Latvijā. Deviņdesmito gadu Latvijā var runāt par Berlina aprakstīto “divu patiesību” situāciju. Viena no tām ir latviešu uzskats par pēckara “tautu draudzības” postošajām sekām attiecībā uz latviešu valodu, kultūru un tautas dzīves morālajiem pamatiem. Otra ir pēckara iebrāucēju nostādne, kas nejūtas personiski atbildīgi par padomju režīma briesmu darbiem un vēlas saglabāt savu etnisko identitāti jaunos apstākļos. Šajā situācijā diez vai ir pamatota viena viedokļa absolutizācija. Atbilde uz jautājumu, kā veidot starpetniskās attiecības neatkarīgā valstī, lai nepieļautu padomju laika situācijas spoguļattēla rašanos XXI gadsimta sākuma Latvijā un nodrošinātu valsts un sabiedrības ilgspējīgu attīstību, nav atrodama tikai vienas puses prasību akcentēšanā, cik neapšaubāmi taisnīgas tās arī nebūtu. Savukārt centieni atrast abām pusēm pieņemamu kompromisu (kas nozīmētu vidusceļu starp asimilāciju kā etniskās identitātes zaudēšanu, no vienas puses, un etnisko kopienu vienaldzīgu līdzāspastāvēšanu, no otras) paredz diskursu starp etniskām kopienām, kam pamatu veidotu “cita” tiesību uz pastāvēšanu viņa “citādībā” atzīšana, citiem vārdiem sakot, tolerance un demokrātisko principu prioritāte. Kā atzīmē čehu filozofs un sociologs Jaroslavs Stržiteckis:

*“Atšķirību atzīšana un pieņemšana ir mūsu caurlaide demokrātiskās politikas kompleksajā universā.”*⁴³

Šādā diskursa iedibināšanā neatsverama loma ir intelīģences pozīcijai. Diemžēl mūsdienu Latvijā starpkopienų dialoga vietā dominē monoloģisms, kam pamatā ir pārliecība, ka “savējie sapratīs”.

Visbeidzot daži vārdi sabiedrības demokratizācijas sakarā. Turpinot “citādības” un tolerances tēmu, ir jāatzīmē, ka sabiedrības demokratizācijas jautājums, kas bieži tiek cilāts pēdējā laikā, nav reducējams vienīgi uz liberālo vērtību pārņemšanu, kaut arī vairāki redzami rietumu politiskās domas pārstāvji bieži vien identificē demokrātiju ar tās liberālo izpratni. Savu spilgtāko izpausmi šāds viedoklis guvis plaši pazīstamajā amerikāņu autora Frensisa Fukujamas darbā *Vēstures gals?*⁴⁴. Fukujama uzskata, ka liberālā demokrātija ir “vēstures gals” tādā nozīmē, ka līdz ar komunisma ideoloģijas sabrukumu pasaulē iestājas liberālo vērtību neierobežotās dominēšanas laikmets. Jāsaka, ka Fukujamas pārliecība par liberālo demokrātiju kā vienīgo adekvāto demokrātijas formu dziļi sakņojas rietumu pasaules demokrātiskajā tradīcijā un bieži vien dažādos veidos tiek reproducēta arī Latvijā. Tomēr šādai pārliecībai nevar piekrist, pirmkārt, no vēsturiskā viedokļa, jo blakus liberālai demokrātijas izpratnei, kas akcentē brīvā indivīda tiesību prioritāti pār jebkuriem kolektīviem lēmumiem, pastāv arī radikāli demokrātiskā pieeja, kas sakņojas Ruso priekšstatos un centrā izvirza kolektīvā labuma prioritāti. Šādai pārliecībai nevar piekrist arī no mūsdienu demokrātiskās domas attīstības tendenču viedokļa. Līdz ar demokrātijas normu izplatīšanos pasaulē tiek pārvērtēts arī priekšstats par demokrātijas normu saturu un lietojumu mūsdienu apstākļos.

Liberālā demokrātijas izpratne tiek apstrīdēta, piemēram, no feminisma, ekoloģiskās kustības un postmodernisma pozīcijām. Piemēram, postmodernajā demokrātijas izpratnē uzsvars tiek likts uz liberāli demokrātiskās ideoloģijas padziļināšanu **radikālās** un **plurālās** demokrātijas virzienā, kas, citiem vārdiem sakot,

nozīmē, ka blakus indivīda tiesību atzīšanai ir jārespektē arī indivīdu grupu tiesības uz savu īpatnējo, no citiem atšķirīgo identitāti. Radikālā demokrātija saista kopā dažādas demokrātiskās cīņas: cīņu pret rasismu, pret seksismu, pret ekspluatāciju, pret sabiedrības mēģinājumiem noliegt autsaideru tiesības būt tādiem, kādi viņi paši vēlas būt. Kā raksta E. Laklaus un Č. Mufa, “*radikālās un plurālās demokrātijas projekts .. nav nekas cits kā cīņa par dažādu sfēru maksimālu autonomizāciju uz ekvivalenti egalitārās loģikas ģeneralizācijas pamata.*”⁴⁵. Šāda pieeja apšaubā priekšstatu par kādu *a priori* “normalitāti”, padarot to atkarīgu no dažādu diskursu mijiedarbības. Šāda demokrātijas izpratne mūsdienu rietumu sabiedrībā ir cieši saistīta arī ar jaunu tolerances attīstības pakāpi, iecietību pret dažādām alternatīvās kultūras formām, piemēram, geju un lesbiešu kustību, par tiesībām uz pastāvēšanu, atzīšanu utt. Latvijas sabiedrība kopumā šādai demokrātijas izpratnei vēl nav gatava. Cik lielā mērā jaunās demokrātijas izpratni var saskaņot ar Latvijas sabiedrībai tradicionālajām vērtībām, kādu ceļu iet, lai izvairītos no vērtību pilnīga relatīvisma Scillas un ksenofobijas Hariēdas – tas, tāpat kā globalizācijas un starpternisko attiecību problēmu risinājums, būs lielā mērā atkarīgs no inteliģences spējas efektīvi pildīt savu sabiedrisko lomu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

-
- ¹ *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 1999.* Rīga: UNDP, 1999. 131. lpp. (arī <<http://www.undp.riga.lv/un>>).
  - ² Bankovskis, P. Dzīves jēga un LKF stipendiju programma. *Diena.* 1999. 3. febr.
  - ³ Gallie, W. B. Essentially contested concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society.* 1955. (6): 56.
  - ⁴ Burbank, J. Were Russian Intelligenty Organic Intellectuals? Grām.: *Intellectuals and Public Life. Between Radicalism and Reform.* Ithaca and London: Cornell University Press. 1996. P. 97. (Piezīme.)
  - ⁵ *Historische Wörterbuch der Philosophie.* Hrsg. von Joachim Richter und Karlfried Gruender. Band. 4., Basel: Schwabe & Co, 1976. S. 446.
  - ⁶ Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere.* Cambridge (Mass.): Polity Press, 1989.
  - ⁷ Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere.* Cambridge (Mass.): Polity Press, 1989. Pp. 175–176.
  - ⁸ Gella, A. An Introduction to the sociology of the intelligentsia. Grām.: *The Intelligentsia and the Intellectuals. Theory, Method and Case Study.* SAGE Studies in International Sociology 5. London: SAGE publications, 1976. P. 11.
  - ⁹ Akcents uz kvalificētā garīgā darba veikšanu izdala inteliģenci no kalpotāju loka.
  - ¹⁰ Gella, A. An Introduction to the sociology of the intelligentsia. Grām.: *The Intelligentsia and the Intellectuals. Theory, Method and Case Study.* SAGE Studies in International Sociology 5. London: SAGE publications, 1976. P. 8.
  - ¹¹ Kramer, L. Habermas, Foucault, and the Legacy of Enlightenment Intellectuals. Grām.: *Intellectuals and Public Life. Between radicalism and Reform.* Ed. by Leon Fink, Stephen T. Leonard, Donald M. Reid. Ithaca and London: Cornell University Press, 1996. P. 29.
  - ¹² Nozick, R. Intellectuals, capitalism, and the schools. *Civnet (Journal)* 1998, vol. 2. No. 4 (July–August) Pēc: <http://www.civnet.org/journal/issue8/ftnnozic.htm>, p. 1.
  - ¹³ *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought.* Ed by William Outhwaite and Tom Bottomore. Blackwell, 1993. P. 288.

- ¹⁴ *Encyclopaedia of Sociology*. Ed. by E.F. Borgatta and M.L. Borgatta. Macmillan Publishing Company, 1992. P. 938.
- ¹⁵ Citēts pēc: Lipset, S. M. and Basu, A. The Roles of Intellectuals and Political Roles Grām.: *The Intelligentsia and the Intellectuals*. Ed. by Aleksander Gella. London: SAGE, 1976. P. 120.
- ¹⁶ Piemēram, darbā “Prolegomeni” Kants raksta: “Intelektuāla izziņa ir izziņa ar sapratnes starpniecību.” (Kant I. *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*. Philipp Reclam Jun., Stuttgart: 1989. S. 84 (Fußn.).
- ¹⁷ Kant, I. *Kritik der praktischen Vernunft*. VerlagPhilipp Reclam jun. Leipzig: 1983. S. 150.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Jāņem vērā arī radošā “es” idejas kritika mūsdienu poststrukturālistiskajā un postmodernistiskajā domā. Piemēram, uz jautājumu, kādā veidā intelektuāļi pilda kultūras veidošanas funkciju, viens no redzamākajiem mūsdienu franču postmodernisma domātājiem Žans Bodrilārs atbild šādi: “... Jūsu jautājums satur pieņēmumu, ka intelektuāļi var radīt vērtības... Es nedomāju, ka tas tā ir.... Intelektuāļi nevar radīt pozitivitāti. Tas vienkārši nav iespējams. (“Jean Baudrillard. ‘Intellectuals, Commitment and Political Power: Interview with Maria Shevtsova’. Grām.: *Baudrillard Live: Selected Interviews*. London: Routledge, 1993. P. 76.)
- ²⁰ Sk., piemēram, Inteliģences nodevība. Igora Šuvajeva saruna ar Jāni Stradiņu. *Rīgas Laiks*. 2000. gada aprīlis. 16.–19., 70. lpp.
- ²¹ Kā piemēru var minēt jau pieminēto izdevumu *The Intelligentsia and the Intellectuals. Theory, Method and Case Study*. (SAGE publications, 1976), kas radies kā tiešs turpinājums VIII pasaules socioloģijas kongresa ietvaros sarīkotajam apaļajam galdam par inteliģences socioloģijas problēmām.
- ²² Aron, R. *The Opium of the Intellectuals*. New York: Norton, 1962. P. 210.
- ²³ Piemēram, sk. Szacky, J. Intellectuals between politics and culture. Grām: *The Political Responsibility of Intellectuals*. Ed. by Ian Maclean, Alan Montefiore, Peter Winch. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Pp. 231–232.
- ²⁴ Jau 18. gs. vidū parādās šīs pārliecības kritika, piemēram, Ž. Ž. Ruso darbos, taču ierobežotā apjoma dēļ šīs tradīcijas aplūkojums paliek ārpus raksta ietvariem.
- ²⁵ Hegel, G. W. F. *Phänomenologie des Geistes*. Verlag von Felix Meiner in Hamburg, 1952. S. 418–419.
- ²⁶ Fuko, M. Patiesība un vara. Grām: Fuko M. *Patiesība, vara, patība*. Rīga: Spektrs, 1995. 23. lpp.
- ²⁷ Fuko dalījums atgādina A. Gramši vēl pirms Otrā pasaules kara piedāvāto nošķirumu starp “tradicionāliem” un “organiskiem” intelektuāļiem. Tradicionālie intelektuāļi, pēc Gramši uzskata, ir zinātnieki, filozofi, rakstnieki, kas darbojas tradicionālo izglītības, zinātnes un mākslas iestāžu ietvaros un akcentē savu neatkarību no citu sociālo grupu interesēm. “Organiskie” intelektuāļi turpretim izaug jauno šķiru un sociālo grupu ietvaros. Tomēr Fuko objektīvisms un uzsvērtā norobežošanās no jebkādiem sabiedrības pārveidošanas projektiem principiāli atšķiras no Gramši aizstāvētās ciešas saistības starp uzsvāru uz intelektuāļu “vadošo lomu” un marksistisko sabiedrības pārveidošanas projektu.
- ²⁸ Turpat. 27. lpp.
- ²⁹ Turpat. 29. lpp.
- ³⁰ Sk. Comray, R. Excavating the Repressive Hypothesis: Aporias of Liberation in Foucault. Grām: *Michel Foucault: Critical Assessments*. Ed. By Barry Smart. Vol III. London and New York: Routledge, 1994. P. 245.
- ³¹ Kramer, L. Habermas, Foucault, and Enlightenment Intellectuals. Grām: *Intellectuals and Public Life. Between Radicalism and Reform*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1996. P. 49.
- ³² Бурдые П. *Начала*. Москва: Социо–Логос, 1994. С. 215.

- ³³ Boudrillard, J. Intellectuals, commitment and political power. Interview with Maria Shevtsova. Grām: *Baudrillard live. Selected interviews*. Ed. by Mike Gane. London and New York: Routledge, 1993. Pp. 77–78.
- ³⁴ Turpat. 121. lpp.
- ³⁵ Archer, M. S. Theory, Culture and Post-Industrial Society. Grām: *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity. A Theory, Culture and Society special Issue*. Ed. by Mike Fetherstone. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications, 1990. Pp. 111–113.
- ³⁶ Šajā rakstā likšu uzsvāru uz latviešu apziņas stereotipiem, ārpus uzmanības loka atstājot ne mazāk interesanto jautājumu par cittautiešu kolektīvās apziņas pamatievirzēm.
- ³⁷ Augusta pučs Latvijā. Diskusija: I. Godmanis, D. Īvāns, J. Dinēvičs, J. Škapars. Grām.: *Latvijas tautas fronte. 1988–1991*. Rīga: Apgāds Jāņa sēta, 1998. 263. lpp.
- ³⁸ Sk.: *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Ed. by Lauristin, M. and Vihalemm, P. with Rosengren, K. E. and Weibull, L. Tartu University Press, 1997. P. 83.
- ³⁹ Repše, G. Līkmušu bezkaislība. *Diena*. 2000. 10. jūn.
- ⁴⁰ Berlins, J. *Starp filozofiju un ideju vēsturi*. Saruna ar Stīvenu Lūku. Rīga: Apgāds Izglītība, 1998.
- ⁴¹ Turpat. 61. lpp.
- ⁴² Turpat. 71. lpp.
- ⁴³ Bayard, C. Prague intellectuals after 1989: enacting their own post-mortem or crossing over the postmodern divide. *Surfaces*, Vol. 2, 1992. P. 20. Pēc: <<http://pum12.pum.umontreal.ca/revues/surfaces/vol2/bayard.html>>
- ⁴⁴ Fukujama, F. The End of History? Grām.: *Twentieth Century Political Theory. A Reader*. Ed. by Stephen Eric Bronner. New York and London: Routledge, 1997. Pp. 368–385.
- ⁴⁵ Laclau, E. and Mouffe, Ch. From *Hegemony and Socialist Strategy*. Grām: *Critical Theory. A Reader*. Ed. by D. Tallack. New York: Harvester Wheatsheaf, 1995. P. 349.

Juris Rozenvalds. On Role of Intelligentsia in Political Processes in Latvia 1987–2000

Summary

The article focuses on the problem of social and political roles of intelligentsia in general and in context with the transformation of the society of Latvia in 1987–2000, in particular. In this connection the relations between terms “intellectuals” and “intelligentsia”, in accordance with the understanding of human cognitive faculties in the history of European philosophical thought, are examined. The organization and the management of discourse is pointed out in the article as the main political function of intelligentsia. The problem of national identity in the context of globalization, relations between main ethnic groups of Latvia, and issues of democratisation are mentioned in this connection as the problems in the solution of which the participation of intelligentsia plays a crucial role.

Keywords: intelligentsia, intellectuals, discourse, responsibility.

National Identity and Democratic Integration in Latvia in the Middle of the 90s

Nacionālā identitāte un demokrātiskā integrācija Latvijā 90. gadu vidū

Mihails Rodins

Department of Political Science
University of Latvia

The paper aims to examine what are the principal models of national identity and multiculturalism; under what conditions political identity and variety of ethno-cultural identities of different nationalities promote democratic consent or provoke mutual confrontation. The methods that were used are a combination of quantitative survey analysis when measuring national identity, multiculturalism and socio-cultural interaction and its causes, and more qualitative methods in depicting democratic integration. The analysis of national identity in Latvia is based on the sociological survey of mass public opinion carried out by the author taken during the period of October 1995 in Latvia. The selection of the sample is representative and based upon 1563 interviews.

The basic finding of interethnic and political attitudes of the population in Latvia, 1996, is the growing gap between the limits of citizenship (first of all the inequality in political membership) and mutual orientations of the ethnic majority and minorities for political and cultural cooperation and solidarity. Public opinion polls confirm signs of a strengthening of orientation of ethnic minorities towards political identification with the Latvian state. Almost all non-citizens are motivated towards applying for Latvian citizenship. They are ready for political integration and express their political feelings towards the common fate of Latvian independence. The Latvians are motivated in restoring the nation-state, meanwhile the ethnic minorities (above all Russians) are oriented themselves on political equality and representation. There is no room for open conflict in the integration process in Latvia; the changing transformations are occurring towards the sphere of consensual values.

Key words: Latvia, post-communist transformation, national identity, democratic integration, values.

1. Introduction

With the re-establishment of the state sovereignty and national self-determination, the search for national identity is playing an important role in the process of national integration and achieving political stability. But the problem of interrelation between democracy and ethnic nationalism is in fact still in question. Moreover, in the attempt to build democracy on the ruins of Soviet and East European communism, ethnic conflict is once again being recognized as a key obstacle to successful democratization¹. From the democratic perspective, nationalism as well as ethnic conflicts are a danger to democracy as in the case of dominant ethnic groups or ethnic minorities (D. Smith, E. Gellner and others)².

During the East-European transition to democracy, ethnocentric nationalism led to exceptional ethnic politics, subordinating individual rights to collective national rights. In the Baltic States, nationalism is viewed as a positive side of democracy. Ethnic democracy in Latvia encapsulates three central features. Firstly, ethnic democracy accords an institutional superior status to the core nation beyond its numerical proportion within the national territory. Secondly, certain civil and political rights are enjoyed universally. And thirdly, certain collective rights are extended to ethnic minorities. This regime model, combining some elements of liberal democracy with explicit ethnic dominance, is based on institutional hegemony of the Latvians by the scope of political rights and the political status of the Latvian language.

The essential role in the process of subordination is played by the institutionalization of limits to Latvian citizenship. According to the Law of citizenship, more than 700,000 people, 95% of who have been living in Latvia more than 10 years, are stateless. Almost all of them belong to ethnic minorities. The limits of citizenship could not allow producing the basic feature of democracy—equal opportunities for democratic participation of all the permanent residents in governmental activities, particularly in public policy and lawmaking. Political inequality creates a long list of social inequalities, which creates the grounds for political opposition³. For successful democratization the countries with extreme ethnic compositions such as Estonia and Latvia deeply need tolerance of opposition, equal political membership and a commonly shared national identity.

The fundamental question of the modern Latvian political process is the searching for democratic consolidation and integration of the whole population. It is supposed that the most important source of national political stability and consolidation is the Latvian national identity of all residents. National identity as two interrelated parts: political identity and ethno-cultural identity is a function of the whole vigorous transitional process in Latvia, and that is why it is an extremely heterogeneous social formation. National identity is constructed on the basis of particular principles and social situations and facilitates national integration.

In this article I will try to examine what role national identity plays in the modern Latvian political and cultural processes; under what conditions the political identity and variety of ethno-cultural identities of different nationalities promote democratic consolidation or provoke mutual confrontation. It is interesting to look at how all residents of Latvian society share or oppose universal democratic values and norms in a way that produces the democratic regime in Latvia, how they are motivated towards mutual democratic dialogue. With this goal in mind I will try first to look at political identity in Latvia, testing by sociological methods the people's attitudes towards citizenship profile, political loyalty and patriotism. Special attention will be dedicated towards the attitudes of ethnic minorities to the political regime in Latvia as a legitimate opportunity in creating national political identity. Then I will try to examine the ethno-cultural identities in Latvia by measuring the socio-linguistic and cultural self-identification of Latvians and non-Latvians and the emerging consciousness of the minorities of Russians and other ethnic minority groups. National stereotypes and prejudices are presented in an empirical way in order to demonstrate the conflicting or consensual sphere of ethno cultural processes. As a result there are topics about mutual understanding of ethno politics and loyalty of various ethnic groups in Latvia.

The analysis of national identity in Latvia is based on the sociological survey of mass public opinion carried out by the author taken in October 1995 in Latvia. The selection of the sample is representative and based upon 1563 interviews.

2. National identity and the process of integration in Latvia

National identity may be explained as a set of internalized political and cultural norms and modes of behaviour, which are transformed through political socialization from one generation to another within the appointed ethnic group. The understanding of national identity enclosed describes the condition in which a mass of people have made the same identification with national symbols--have internalized the symbols of the nation-- so that they may act as one psychological group when there is a threat to these symbols of national identity, or a possibility of their enhancement⁴. Differences and similarities in the construction of national identity results from involvement in various social strata and at various historical times.

We are in solidarity with the understanding of national identity by Shmuel Eisenstadt and Stein Rokkan as consisting of two essential factors: political identity and ethno-cultural identity⁵. Political identity is commonly regarded as “citizenship status“, “feeling of belonging to political community“, “citizenship profile“, “identification with the political regime“; ethno-cultural identity links with the whole complex of cultural values and the way of thinking of particular ethnic groups (or nationalities).

National identity is based on identification. Identification is a human imperative by which people actively seek the modes to enhance and protect their own personal identity. By sharing the common identification and internalizing norms of behaviour, the individual tends to construct the national identity and demonstrate the similar behaviour stereotypes. Identification theory provides “the methodological capacity to argue from a mixture of aggregated states of individual members of a system to a global characteristic of the system. This is because it is absolutely logical that if two or more individuals share the same identification and receive the same communications and experiences concerning that identity, they will tend to behave together in the same mode“⁶. The identification is a main mechanism (and at the same time our principal analytical tool) through which the definite level of national integration is being achieved and realized.

Current debates on Eastern European identities emphasize the strength of national identity having developed within multinational states and generally been based on ethnic conceptions, customs and communities of birth, as opposed to a European identity⁷. In this way “... it would...be desirable to understand better the stresses and strains under which these societies are trying to consolidate their identities. The crucial question here is on which principles these countries will construct their identities. Is *ethnos* or *demos* going to be the cementing force, or a combination of both?“⁸

The last is closely related to the Latvian case. The dynamic of the identity situation in Latvia is very similar to Estonia; proceeding from their historical experience in living before and after the collapse of the USSR. The ethnic Latvian majority is restoring and protecting its former national identity, meanwhile, the ethnic minority groups (first of all, the largest minority – Russians) are involved in a new identification process. The powerfully conflicting expectations of belonging to a motherland of

ethnic minorities is obviously changed by a no more powerful process of integration or assimilation in the country of living. In the process of restoration and defending national identities, as noted T. Lane, the ethnic Balts “have adopted policies which, whilst not infringing on the human rights of minorities, as we shall see, have excluded most of the post-1940 immigrants from political participation and state-building. This exclusion may, in turn, have inhibited the Russian speakers from developing a new identity in place of their former Soviet citizenship”⁹.

In fact, it is a question of formal membership (or citizenship status) in the political community that is an important factor in identity-building and a legitimate source for the political regime. The shared political identity involves sharing loyalties with the nation-state. The Russians’ and other ethnic minorities’ national identities depend to a large extent on applying for citizenship. In the situation of the absence of citizenship, for representatives of ethnic minorities the national-state identity’s strategy is predominately based on identification with a sense of belonging to the community and shared national cultural values. In this way, it is obviously more precise to speak in terms of the minority’s potential political identity. Meanwhile, it will be an exaggeration to conclude for the Latvian (or Estonian) case that national minorities, with their institutionally supported, basically ethno-cultured understanding of nationhood, see themselves as belonging, in a deep if not exclusive sense, to an “external nation”¹⁰. Due to the finding of Lane, in Latvia “a substantial minority of Russians enjoy citizenship, and there is no reason to doubt their basic loyalty”¹¹.

Public discussion on Latvian national identity is concerned with the process of achieving homogenization or making the nation state heterogeneous. But in fact the homogenization is no guarantee of national identification. Moreover, the unification of the ethno-cultural identity may produce alienation rather than loyalty and a sense of belonging to the community. In the real process of political and cultural integration, the various national stereotypes and prejudices, as well as mythological thinking, are mobilized. In the construction and development of national identity in society, national stereotypes and prejudices are very conservative and sometimes fulfil a very strong regulative role. The latter may be considered as a barrier for consolidation and shared national identity.

Identification is an effective instrument by which to achieve national integration. It is supposed that the certain level of common shared identity and sense of attachments to the symbols of the nation-state are necessary for legitimate national integration and stability. Deutsch (1957) stresses the key role of convergence of values and sense of community for political and social integration in society. Integration is “a matter of mutual sympathies and loyalty; of “we-feeling”, trust and mutual consideration; of partial identification in terms of self-images and interests¹². The field of developing national integration represents a motivational source towards political homogeneity and integrated society. For sociological understanding of the process of political integration we have drawn the concept of “permissive consensus” as a useful tool for analyzing the role of social attitudes and public opinion in defining political community¹³. The difficulties in the realm of identification theory have arisen from the situation of ethno-political fragmented Eastern European transitional societies with divided and conflicting identities. Obviously, the definite solving of identity conflicts lies in political integration and ethno cultural consensus by which the continuity of national identity (or, in fact, success of democratization) is likely supposed.

The successful national identity in the process of integration presupposed the existence of loyal residents, shared common national identification, a sense of positive image and attitudes towards the nation-state. During the nation-building process the existence of loyalty among citizens is becoming possible and complete through equal membership in citizenry, political participation (first of all equality in voting behaviour) and positive self-identification with common national identity. National stability is expected in convergence of ethno-cultural values and mentalities and predominance in common action in order to enlarge and defend the shared identity.

Due to Western democratic values and norms the hypothetical model of Latvian national stability is supposed to be the shared single political community and plurality of heterogeneous ethno-cultural identities. Based on theories of identification and integration the following are the next hypotheses which are likely supposed to construct national identity in Latvia:

1. National identity in Latvia differs by the following developments: political identity is combined by the entirety of residents, those who are citizens, as well as those who are not; Russians and other ethnic minorities are politically loyal to the nation-state; on the other hand, there are some existing ethno-cultural identities divided by the principle of ethnic belonging.
2. The main impediment for the successful national integration of the entire resident population in Latvia is the legal and political uncertainty of ethnic minorities.
3. The Russian and other ethnic minorities' national identities are based on a sense of belonging to political community and identification with the Latvian political symbols, duration of residence, recognition of the status of minority and their ethno-cultural identities.
4. The models of ethnic bias and prejudices in the form of hostile attitudes of ethnic minorities towards the independence movement and a pro-Soviet identity, the extinction of the Latvian nation and national revenge are not statistically significant in mass public opinion and contradictory to elite consciousness.
5. The model of integration of Latvian society is distinctly different for the ethnic majority as compared with the ethnic minorities.. The Latvians are motivated in restoring the nation-state, meanwhile the ethnic minorities (above all Russians) are themselves oriented towards political equality and representation. There is no room for open conflict in the integration process in Latvia; the changing transformations are occurring towards the sphere of value-consensus.

3. Political identity in Latvia

To what extent do the objective characteristics of the political community and subjective ones, such as a sense of belonging and attitudes toward the nation-state, form Latvian political identity? How far has the political integration process proceeded for the political homogeneous model of Latvian society?

According to the previous conceptual considerations, the political identity in Latvia was tested by the principal theoretical constructions in Figure 1. Each of these constructions has a definite set of variables which were selected after the pilot survey and reflect the empirical evidence and significance. Attention was focused more on personal acceptance and identification through a set of attitudes toward the political community. The coherence of positive images and self-identification of the

respondents in the chosen theoretical constructions would reflect an ideal model of successful political identity in Latvia.

Political identity is generally regarded as a formal belonging to a political community (or territorial identity), which was tested by the operational variables: common identity, identity in status and period of residence. A general indication of the sense of national identity among the residents of Latvia is presented in Table 1. The data show that about 90% of residents identify themselves with Latvia, which, in fact, is a serious argument for political integration between the ethnic majority and the ethnic minorities. The factors such as citizenship status or ethnic belonging almost do not play any role in sharing a common sense of national identity. There is a crucial question that is involved in present political processes in Latvia: is citizenship a fundamental pre-requisite for democratic consolidation and integration of the Latvian nation-state, or is it rather the basis for social conflict? Debates over the “gates” to Latvian citizenship have not abated since the 6th parliamentary elections. The political climate of these debates reflects the whole political spectrum of Latvian society. The policy aspects of citizenship in Latvia, of course, depend on regulations set out with respect to permanent residents, as well as the process of naturalization. The political status of permanent residents in Latvia is still quite vague, and naturalization as a democratic process is not functioning in a particularly European way¹⁴; it will not be easy to achieve consolidation of the nation in Latvia.

The issue of whether one is or is not a citizen has to do with the scope of privileges and social resources which one can access. On the other hand, the dynamic social construction of citizenship itself may be considered to be a consequence of social action and inequality in the process of distributing the resources of a society. In general, however, citizenship is usually understood to be about social membership and political identity. In this case, as the result of exclusive national self-determination (with an ethno-political dominance and a national language), national citizenship may be considered to be a particularistic model of social membership.

Fig. 1. Political identity in Latvia (model of theoretical constructions and variables).

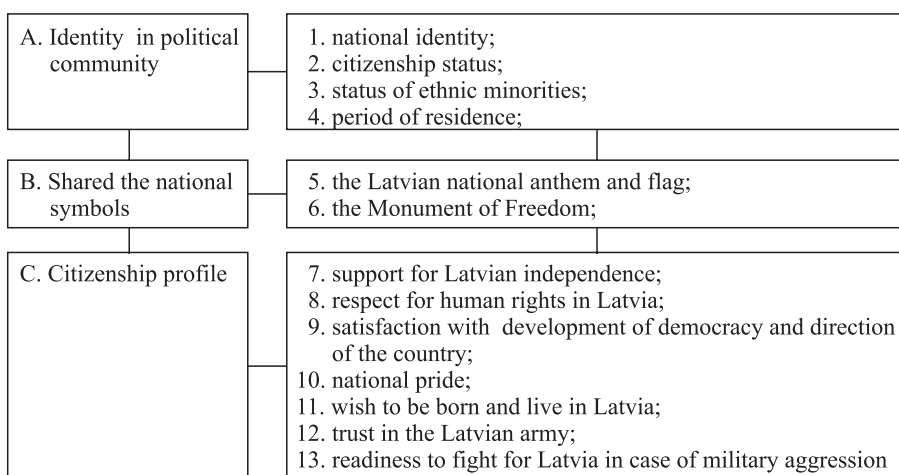

Table 1

National Identity in Latvia by Nationalities and Citizenship (%)*

Question: People also feel attached to their country, their town, some organization, etc. To what extent do you feel attached to...?

	Nationalities				Citizenship	
	Total	Latvians	Russians	Other	Citizen	Non-cit
Your town or village	85.9	87.1	85.8	81.8	86.5	85.5
Latvia	88.0	92.5	84.6	77.6	91.5	79.4
Latvian Russian community	11.0	3.4	22.4	15.5	6.8	21.3
Latvian ethnic minority community	9.3	4.2	14.9	19.2	6.3	18.1

* There were no restrictions in the questionnaire on self-identification in terms of multi-cultural and political composition; respondents could declare self-belonging to various categories. In this table only positive answers ('very attached' and 'rather attached') towards Latvian society are presented.

To what extent do citizens and non-citizens enjoy the rights and privileges that come with citizenship status in Latvia? What are the attitudes of citizens and non-citizens toward the institution of citizenship? And how much interest is there in the issue of citizenship when compared to other important social issues? As we can see in Table 2, the citizenship status of the residents of Latvia is fairly complicated. According to our survey, 71.2% of all residents are citizens of Latvia, 26.5% have no citizenship in any country, 0.6% are citizens of Russia, 0.1% of Poland, another 0.1% of Ukraine and 0.3% of other countries. Of the respondents, 0.4% mentioned their citizenship in the former Soviet Union, which suggests that some people still self-identify with the Soviet regime. Among the citizens of Latvia, 76.0% are ethnic Latvians, 17.3% are Russians, and 6.7% are representatives of other nationalities. Among those respondents who are stateless, 2.7% are ethnic Latvians, 65.2% are Russians and 32.1% are representatives of other ethnic minorities. Among permanent residents, 2.9% are ethnic Latvians, 66.2% are Russians, and 30.9% are other ethnic minorities. Only non-Latvians fall into the group of temporary residents in the country. The data from this table provide evidence of ethnic predominance in terms of citizenship status, and this can serve to put the issue of whether ethnocracy exists in Latvia on the agenda, especially if the political opposition chooses to raise it. At the same time, however, the data point to propitious circumstances for the future integration of non-Latvians into the political system. Table 2 shows that 92.7% of respondents are permanent residents and that 95% have lived in the country for more than 10 years. According to the Latvian law on citizenship¹⁵, these factors are helpful when an individual applies for citizenship.

An important issue in discussions about the creation of a unified community in Latvia is the extent to which non-citizens hope to receive citizenship. We asked respondents about their wish to change their citizenship status. As can be seen in Table 2, 21.6% of respondents said that they wish to obtain Latvian citizenship. Taken together with those who do not wish to change their status, these people make up 92.3% of the population. Obviously the Latvian state has a very strong foundation for political integration and for the creation of a national political identity. The data

of this survey correspond to the results of a referendum that was held in 1991, when an overwhelming majority of residents voted in favour of Latvian independence and signalled their desire to live in an independent Latvian state. The data from the survey, moreover, show that during the six years of Latvian independence, the ethnic minority groups have made a clear choice in favour of political integration into Latvian society.

One of the most significant and complicated questions in the political agenda in Latvia (as well in Estonia) is defining the status of those who came to the country after the war period. Are they organizing the new ethnic minority (ties) in Latvia with particular forms of consciousness despite their ethnicity, comparatively short period of residence, cultural values and modes of communication?¹⁶

Table 2

Citizenship Status of Residents in Latvia in October 1995 (%)*

Question A: What citizenship do you have?

	Total	Latvians	Russians	Others
1. Citizen of Latvia	71.2	98.6	39.5	34.2
2. Have no citizenship	26.5	1.3	55.6	60.7

Question B: If you are not a citizen of Latvia, are you...

1. Permanent resident	92.7	100	93.9	89.6
2. Temporary resident	4.9	--	3.7	7.6

Question C: Do you wish to change your citizenship status?

1. No	70.7	94.4	43.4	38.4
2. Wish to gain Latvian citizenship	11.0	0.7	22.4	26.0
3. Want Latvian citizenship but cannot by law	10.6	0.5	22.8	22.8
4. Can gain Latvian cit. but don't want	2.0	1.6	2.7	22.8

Question D: How long have you lived in Latvia?

1. One to three years	1.8	1.9	2.1	0.9
2. Four to 10 years	3.0	0.2	4.7	1 0.0
3. More than 10, less than entire life	20.7	1.6	44.2	4 2.9
4. Whole life	74.3	95.8	49.0	46.1

*Only positive answers indicating Latvian citizenship were presented.

In analyzing the Estonians' and non-Estonians' ethnic relationship, M. Kirch and A. Kirch considered that the post-war immigration was not a reflection of conscious decisions of people to change their location. Russians more than other immigrants treated the entire Soviet Union as coterminous with Russia. A migrational lifestyle was a requisite of the Soviet people, a kind of Soviet patriotism and a needed ingredient of the state economy¹⁷. Due to the closer Soviet past and developmental changes in Estonia and Latvia, these findings are extremely similar to those in Latvia. Obviously the immigrational way of life and awareness of temporary residence was the foundation of the Soviet identity. Not surprisingly, many Russians, being in the past the dominant nationality on the whole territory with a Soviet consciousness, now suddenly became an ethnic minority. As A. Aasland noted, "...the sudden isolation from the ethnic homeland of Russia and the rest of the Soviet Union was

a psychological shock to many of those who had regarded republican borders as symbolic and had never had any sense of living “abroad”¹⁸.

The problem of self-identification of Russians and other ethnic groups living in Latvia, as it is often supposed in Latvia, consists of safely preserving their language and culture without any feeling of national minority. The lack of a sense of belonging to a national minority is explained by the educational system for ethnic minorities in the Russian language. That is why it is difficult for Russians, as noted Vebers, to develop the consciousness of a minority and modes of behaviour of a minority¹⁹. Or even more, the “syndrome of *Homo Sovieticus* is still alive and well among many people who do not recognize ethnic minorities, because subconsciously they feel that the institution of an ethnic minority is contrary to the principles of socialist internationalism²⁰. One must acknowledge that the question of legal status of ethnic minorities or, in fact, non-citizens does not exist on the Latvian political agenda. It goes without saying that the situation of political and legal uncertainty of permanent residents is the main impediment for their successful integration into the Latvian political community.

Let us look upon our public opinion data; about 37 % of Russians in Latvia think that they belong to an ethnic minority. For Ukrainians and Byelorussians as well as for other ethnic minority groups the level of self-identification is growing up to 70 %. Obviously this speaks about their highest readiness to accept the status of ethnic minority and their deepest integration into Latvian society. Compared to the Estonian ethnic attitudes, the picture of the integration process of ethnic minorities is very similar. The Ukrainians, Byelorussians, Polish, Jewish, Lithuanian and other ethnic groups in Estonia accept minority status more readily and feel more profoundly acculturated and assimilated in society (from 59 to 65 %) than Russians (38 %). One should take note that 18% of Latvians, primarily elderly persons, feel they belong to an ethnic minority group, which can be explained by the distortion of demographical structures and their instability. The readiness to accept the status of ethnic minority among the non-Latvian population (in particular, Russians) is fairly low. Moreover, the level of frustration from losing their identity with common territory, state and citizenship is very high. 28.3% of Russians and 22.4% of other ethnic minorities agree that their homeland was the USSR, but now they no longer have a homeland.

The identity in political community depends not only on formal membership, but is also defined by a set of national symbols which play an important role in successful political integration and homogenization. National symbolic identity expresses the symbolic structure of a state and its power and the experience of group interactions towards it. The sense of what a respondent feels about the nation-state in many ways depends on his/her spontaneous identification with national symbolism. By shared national symbols the respondents acquire collective identity and a sense of continuity. The national symbols play a mobilizing role in the integration process of the Latvian state.

After extracted variables during the pilot survey, the Latvian national anthem and Flag and the Monument of Freedom, as a source of legitimate power and as common symbols of opposition to the Soviet regime, were taken as one of the principal model's constructions of political identity in Latvia. As can be seen from Table 3 there is not a strong difference in the level of collective identities among citizens and non-

citizens toward the Latvian national anthem and Flag and the Monument of Freedom. The same is observed if the identity with national symbols of Latvia is measured by a nationalities variable. The level of similarity of perception between all residents is more visible in their identification with the Monument of Freedom in Riga, which strongly correlates with the motivation of the whole population to connect their life with the Latvian republic. The gathered results revealed a unification of patriotism and loyalty among the whole population of Latvia.

Table 3

Sharing the National Symbols in Latvia by Nationalities (%)*.

Questions: To what extent do you like or do not like...

	Citizens	Non-citizens
A. The Latvian national anthem and flag	86,2	67,8
B. The Monument of Freedom	87,5	73,5

* Only positive answers were presented.

Contemporary debate about political identity proceeds from a discussion of the importance of civic orientations: loyalty towards the regime, national pride and state tolerance. Together with the sense of belonging to the body of citizens, these orientations define “the citizenship profile”. At a macro-national level, loyalty can be seen as a synonym to patriotism, which can be manifested in a variety of ways, starting with love and devotion to a particular country and ending with a sense of national superiority. Data in Table 4 are very significant in illustrating the potential base for the political integration of ethnic minorities in Latvia. These data show the attitude of residents toward the Baltic independence movement. In the survey, 60.8% of respondents say that they have always been among those people to whom Latvian independence is essential, while 23.9% of respondents say that they were against independence. Some of those who were against independence initially, however, have changed their mind since then. The motivations and attitudes presented by survey respondents here serve to reflect their identification with the political regime in Latvia. Among those who always supported Latvian independence, there are twice as many ethnic Latvians as there are representatives of the ethnic minorities. On the other hand, among those who changed their mind after independence was achieved, Russians and other ethnic minorities make up the larger number of respondents.

Democratic and equal access to citizenship in Latvia would serve as a model for political equality in society and would be based on the integration of the entire population into the body of Latvian citizens. The socialization of the integration process and feelings of national loyalty will inevitably be restricted and fragmented in the absence of equal citizenship and political rights. There are some differences in the way representatives of the various nationalities in Latvia understand the concepts of political equality and democracy. About 80% of non-Latvians and 55% of Latvians feel that political equality between the ethnic majority and the country’s minorities should be an important national goal, and all groups felt that democratization is an important goal for Latvia. Respondents were also asked to evaluate the level of human rights, the direction of the development of democracy, and the overall level of democracy in Latvia. The results from these questions are illustrated in Table 5. Latvians are more satisfied with respect to all three indicators. Russians and

representatives of other nationalities are twice as likely as Latvians to have a positive opinion of democracy and human rights in Russia.

Table 4

Support Among Residents of Latvia for the Independence of the Country (%)*

Variables	Latvians	Russians	Others
1. I have always been among those to whom Latvian independence is an essential matter.	79.0	37.0	42.1
2. At first I opposed Latvian independence, but then I changed my mind.	13.7	35.0	38.8

* Data were calculated and are presented here from the possible answers 'definitely agree', 'agree'. The answers 'disagree' and 'definitely disagree', as well as 'don't know' are not presented.

The International Values Survey has investigated feelings of national pride in 1981–1982, by the European Values Systems Study Group in 1981, and by the Eurobarometer in 1983, 1985 and 1988. Empirical data about national pride in Latvia, seen from a comparative perspective, can be found in our survey of public opinion from 1995. National pride is the psychological hinge that joins an individual's sense of self with the public community²¹. Traditionally national pride is regarded as love for and self-sacrifice on behalf of one's country. On the other hand, patriotism in our time is often viewed with suspicion. Destructive manifestations of national patriotism can be objectively linked with personal psychopathologies of political leaders and with neurotic politics in totalitarian regimes. The 'epidemic of revolutions' in the ex-communist states of Eastern Europe has demonstrated the enormous potential for influence that nationalism and national pride can have in the political process. In spite of their ethnic and linguistic heterogeneity, the newly independent Baltic States were successful in mobilizing the feeling of national identification and pride in the nation. National pride is an important source of political community in a state, one which can overcome differences in national values and cultural norms.

Table 5

Satisfaction with human rights, democratic development and democracy in Latvia (%)*

Questions:

- A. How much respect is there for human rights in different countries of the world?
- B. In general, do you feel that things in Latvia are going right or wrong?
- C. Are you satisfied with the development of democracy in Latvia?

	Latvians	Russians	Others
A. Respect for human rights:	60.0	47.3	42.9
B. Right direction for Latvia	53.8	44.2	52.9
C. Satisfied with democracy:	50.3	31.7	35.2

* Only positive answers were presented.

But to what extent do the residents of Latvia feel a sense of national pride? What are the sources of these feelings? Empirical data were gathered on the extent to which national pride prevails in Latvia, but these data can be interpreted in various ways. Of all respondents, 51.7% said that they feel national pride, 24.6% said that

they sometimes feel national pride, while 10.9% said that they do not feel any national pride at all. An interpretation of the fact that national pride is felt by a bit more than half of the residents of Latvia can suggest that nationalism in Latvia is a fairly eclectic proposition. A strong relationship exists between national pride and the variables of age and education. Among those who are between 31 and 40 years of age, the incidence of national pride is highest. Next come those people aged between 41 and 50. People who are 30 and younger or 51 and older have a lower level of pride in the nation. The stereotypical view in the West that more highly educated and more cosmopolitan persons are less likely to feel national pride can be said to apply to Latvia, as well. People may feel national pride for a wide variety of reasons—democratic institutions, territory, nature, culture, etc. Our data clearly illustrates that socio-economic determinations are not a basis for national pride in Latvia. The cultural and historical legacies of the nation, as well the perception of the country's nature are prevailing factors among all the various ethno-social communities in Latvia. The statement of reasons for national pride, especially among the ethnic majority, presents a colourful illustration of the mental character of the nation.

Another important aspect of patriotism is one's desire to reside in a particular country. In this instance, it can serve to illustrate loyalty toward the Latvian nation-state. There are strong differences among the various ethnic groups with respect to this question. A majority of Latvians (85%) but a minority of Russians (42.5%) and other ethnic minority representatives (29.7%) are glad that they were born in Latvia. 80.3% of Latvians and about half of non-Latvians expressed their desire to live in Latvia. A process of 'negative identification' is seen here in that more respondents express the desire to live outside of Latvia than express satisfaction at having been born there. This tendency has no direct relationship with ethnicity.

Table 6

Trust in the Latvian Armed Forces (%) *

Questions	Latvians	Russians	Other
A. Do you trust in the Latvian armed forces			
1. Yes	17.1	10.3	8.7
2. More yes than no	32.1	21.6	16.0
3. More no than yes	26.0	21.0	26.9
4. No	16.0	29.8	26.5
B. Would you be ready to fight in case of military aggression ?	54.5	23.3	20.1
1. Yes	11.5	21.8	32.0
2. No	13.2	21.6	22.4
3. Depends on attacking country	20.7	33.3	25.6

*Only positive answers were presented.

Trust in the national armed forces is another important variable in the "citizenship profile", and this factor has a great deal to do with military events. In a number of civilian controls on military behaviour²², public opinion in trust in armed forces plays an important role in the legitimization of the regime and the restriction of the political role of the national army. With respect to the issue of civic orientation to the armed forces, opinions are often based on the individual's willingness to fight for the country, not necessarily his disposition toward the technical level or competence of the armed forces themselves. The level of trust in the national armed forces and the readiness

to fight for Latvia in the case of military threat are reflected in Table 6. There are strong differences among the nationalities with respect to trust in the national army (49.2% of Latvians, 31.9% of Russians and 24.7% of other ethnic representatives say they trust the armed forces). Greater divisions were found among nationalities when respondents were asked to state whether they would be willing to fight for Latvia in the event of military aggression (54.5% of Latvians, but only 23.5% and 20.1% of Russians and other ethnic representatives respectively gave positive replies). There is no question that if war were actually to erupt, behavioural modes might be quite different from those which are predicted verbally in this survey, but it is important to point out that public opinion about these issues has much to do with the common maintenance of a national political identity.

An important question in the area of inter-ethnic attitudes in Latvia is the way in which residents understand potential sources of threat against peace and security. Approximately half of Latvian citizens, but only 6.7% of permanent residents and 4.5% of temporary residents feel that the true threat to peace and security in Latvia is Russia. Non-citizens, in other words, are 10 times less likely than are citizens to fear Russia. In the second New Barometer survey that was conducted by Rose et al, there is also a mixed attitude with respect to the way in which the various nationalities in Latvia view threats against peace and security; Latvians are far more concerned with the potential of threats from Russia than are Russian-speakers²³. In our survey we found that issues of security and public order cause more anxiety in Latvia than does Russia. Crime, drugs abuse, corruption, environmental pollution and terrorism are issues which the residents of Latvia cite more often as a source of threat against the country than they do their neighbouring country.

The main finding is that both ethnic majority and ethnic minorities in Latvia identify themselves with Latvian political identity, which is in fact a positive precondition for national consolidation. Based on factor analysis there are strong correlations between variables of national symbols and national identity, citizenship status, period of residence and support for Latvian independence, support for Latvian independence and satisfaction with development of democracy. We may conclude that national symbols, especially the Monument of Freedom and support for Latvian independence significantly influence the identity of ethnic minorities with the Latvian political community. Our hypotheses concerning the political integrational model of Latvian society confirmed two lines in constructing the national building: Latvians are restoring the nation-state; and ethnic minorities (above all Russians) are more oriented themselves on achieving political equality and representation. The essential impediments for the stable and successful political integration in Latvia are the lack of legal and political status of ethnic minorities.

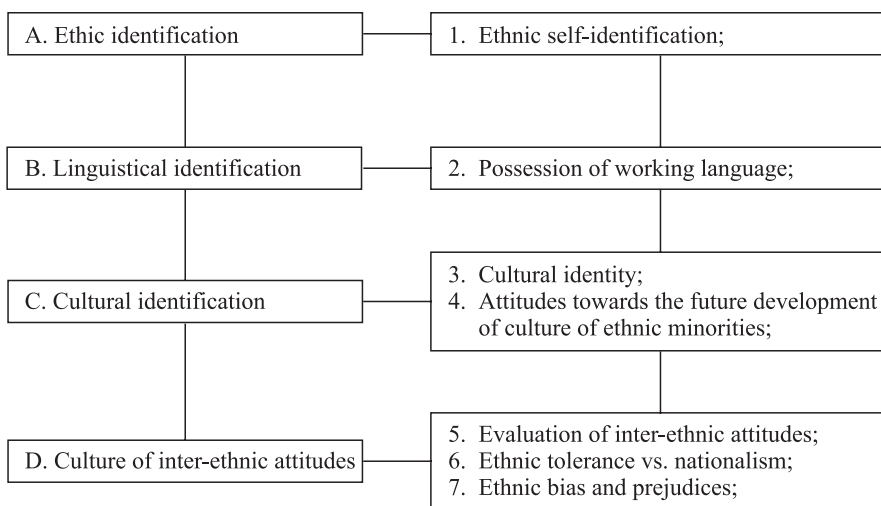
4. Ethnocultural Identity in Latvia

Ethno cultural identity as one of the social forms of identity is a subjective construction of personality (or social community) with particular emphasis on continuity in his/her belonging. Ethnicity as George A. De Vos pointed out, is in essence a past-oriented form of identity, embedded in the presumed cultural heritage of the individual or group, a collective sense of social belonging and ultimate loyalty related to parentage and a belief in common origins²⁴.

Continuity in social processes of ethno-cultural identification is determined by various objective attributes and psycho-cultural values and attitudes. Our conceptual model of ethno cultural identity in Latvia (see Figure 2) is based on the next principal constructions: “ethnic identification”, “linguistic identification”, “cultural identification” and on “culture of inter-ethnic attitudes”. Each of these constructions was operational in the proper variables having statistical significance.

According to various publications and reports, there is a rather clear picture of the modern demographic situation in the Baltic States, which is in many aspects principally different from the pre-World War II period²⁵. According to P. Zvidrins, two Baltic States – Latvia and Estonia – have the most diverse ethnic compositions in Europe today²⁶. The fundamental demographic alterations simultaneously combine with the stratified shift and patterns of social mobility. The intensive migration of the predominantly industrial labour force enlarged the working class. In the case of Estonia, the percentage of people with a higher level of profession and education was relatively higher among pre-war ethnic minorities than those who came after 1945²⁷. The realization of demographic changes and disturbing the original socio-demographic structure was one of the key political factors of awakening the mass political consciousness and national identity in the Baltic States. The politization of demographic factors and ethnic belonging in modern Latvia is used as a principal component of political culture and party identification.

Fig. 2. Ethno Cultural Identity in Latvia
(model of theoretical constructions and variables)

The ethnic composition of various nationalities among 2501.7 thousand of all Latvian residents in comparison with official statistics is presented in Table 7. According to our survey data, which are similar to the data of the State Statistical Committee in 1996, it is observed that Latvians among other ethnic groups have a persuasive majority- 54.9%. The next largest group is the Russians, who represent 31.1% of the whole population and about 73% of non-Latvians in the country. Together with the Byelorussians and Ukrainians the Russians form the main groups among ethnic minorities.

Table 7

Ethnic Composition in Latvia in 1996 (%) *

Ethnic groups	Survey data in Oct. 1995	Official stat. data in 1996**
1. Latvians	54.9	55.1
2. Russians	31.1	32.6
3. Ukrainians	3.3	2.9
4. Byelorussians	4.4	4.0
5. Poles	2.8	2.2
6. Hebrews	1.1	0.5
7. Bulgarians	0.1	-
8. Lithuanians	0.9	1.3
9. Germans	0.2	0.1
10. Armenians	0.3	-
11. Estonians	0.1	0.1
12. Georgians	0.1	-
13. Moldavians	0.1	-
14. Tatars	0.1	-
15. Osetinians	0.1	-

* The other statistically non-significant ethnic groups and the answers “don’t know” are not presented;

** See: Veber, 1996, *Ibid*, p. 6²⁸

Ethnic identity of a group is formed in social relations with significant others. The “significant others” in ethnic group identification according to our measurement’s procedure are the close circle of friends and family. The Latvians considered that among the aforementioned, 96.4% are Latvians, 68.9% are Russians and 73.1% are representatives of other ethnic groups. The Russians reported that among their close circle of friends and family 79.7% are Latvians, 87.8% are Russians and 69.0% are from other ethnic groups. We may conclude that there are no closed boundaries in group-identification. Ethnic groups in Latvia express the mutual identification through the high level of personal and group communication, which may be seen also in the light of mixed families. Only 64.5% of Latvians, 55.1% of Russians and 24.7% of other ethnic minorities reported that their spouse belongs to their ethnicity. The “significant others” in the ethnic interactions are representatives of the whole ethnic composition which may be interpreted as a positive factor for successful national integration in Latvia.

The discussions and political debates are circled around two alternative models of a new foundation of society: integration or assimilation²⁹. The empirical findings from our survey about ethno cultural identification and in-group determination of non-Latvians are slightly in favour of using the assimilation mechanisms and producing a homogeneous ethno-cultural community.

Are Russians and other ethnic groups losing their ethnic ties during the intensive search for new identities? Russians and other non-Latvian respondents reported psychological problems because of weakened connections within their ethnic group. Obviously, the ethnic connections among non-Latvians are not radically made weaker. Moreover, it is supposed that ethnic boundaries are strengthened during the awakening of the group ethnicity.

Fluency in the Latvian language is a one of the important integrative factors in nation-identity’s building. On the other hand, the linguistic autonomy of ethnic minorities is supposed to be an insurmountable obstacle to national integration. The

language politics plays a mobilizing role in the whole process of national integration; and the possession of the titular language is not only the expression of loyalty to the nation-state but at the same time is one of the key variables in ethno-cultural identity.

The linguistic politics in Latvia are quite similar to the demographic changes before and after the time of independence. The linguistic freedom during the Soviet time in Latvia with the Russian language having superiority and a privileged position has been replaced by the institutional hegemony of the Latvian language. Due to the Language Act of 1989, the Latvian language is the single official language in Latvia; meanwhile the other ones have the status of ethnic minority languages. This new Law “caused some controversy because of the language requirements stipulated for different job categories”³⁰. The effect of linguistic diversity creates difficulties in market attitudes and barriers in social interactions. As noted De Witte, when “various linguistic communities coexist within a territory, the linguistic barrier will favour inter-group communication, and discourage interaction between the groups; this will in turn reinforce existing intercultural barriers”³¹.

There is a noteworthy fact of an existing high level of motivation of non-Latvians to study the Latvian language – about 95 % (see table 12) - and using the language of the ethnic majority as the working language – 75–78, 5 % (see table 8). Moreover, the non-Slavonic ethnic minorities demonstrate a larger degree of assimilation into Latvian society through the Latvian language than others. The differences also concern the considerable curtailment of the zone of using the Russian language among Latvians (despite their highest level of knowledge of the Russian language) and a slightly higher quota of using the European languages among ethnic minority groups, especially among the young generation with material prosperity.

Table 8

The Knowledge of Languages by Ethnic Groups in Latvia (%)

Question: Would you say that you have a working knowledge in any of the following languages ?

The list of languages	Total	Latvians	Russians	Other
1. Latvian	86.3	94.6	75.1	78.5
2. Russian	93.5	96.0	92.7	85.1

We may conclude that there is a linguistic assimilation of ethnic minorities to the language of the ethnic majority, which may be interpreted as a positive behavioural adaptation towards the Latvian nation-state. The ethnic minorities clearly express their motivation for national integration through the Latvian state language. Meanwhile, taking into the consideration the Latvian national goal for entry into the EU, it is difficult to predict the linguistic situation of de facto bilingualism in Latvia (Latvian-Russian languages) on the road to free movement of European languages. The Russian language of the Soviet past has lost its previous linguistic predominance. Obviously that linguistic hegemony of the Latvian language in modern ethno history will be radically influenced by European economic and technological evolution and move towards democratic linguistic pluralism.

In comparison with the very conservative and settled in time phenomenon of ethnic identity, cultural identification as an important component of national identity

is extremely vivid and dynamic in social processes. A certain degree of cultural homogenization is needed for in-group definitions of belonging. Cultural unity helps to create an ethnic boundary (relation dimensions) in order to defend and distance oneself from others. The cultural characteristics of ethnic groups affect the shared common identity and models of behaviour. Widespread opinion is concerned about the changing modern identities in culturally conflicting circumstances.

The fundamental differences in cultural values and norms of various ethnic compositions in the Baltic States are obviously clear. But what is very important is that this cultural diversity and variety of modes of thinking do not inevitably mean open conflict. As noted M. Kirch, transformations and changes of identities in contemporary Estonia are a good example of avoiding open conflict and achieving cooperation and integration³². Compared with the Estonian national case, our empirical findings give strong evidence of similar positive directions of multicultural diversity and identities towards the creation of cultural integration of Latvian society. The integrational processes of various ethno cultural communities are natural for Latvia and have a rich history. Moreover, the search for ways of integration of ethnic minorities into Latvian society, as noted I. Apine, does not necessarily bring them to lose their personal identification³³.

Table 9

The Cultural Identification of Ethnic Groups in Latvia (%)

Questions : Do you consider yourself as a	Latvians	Russians	Other
1. Representative of Latvian culture?	73.7	13.8	18.7
2. Representative of Russian culture?	0.8	42.4	13.7
3. Representative of Soviet culture ?	0.5	12.1	8.7
4. Representative of European culture?	7.5	5.8	11.4

* Only positive answers are presented.

The modern transformations in the sphere of multinational identities in Latvia are diminishing the Soviet identity, and also strengthening the Euro-identity in connection with the re-entering into the European process and structures³⁴. When we analyzed the personal identification of Latvians and ethnic minority groups, we observed the principal discrepancy in the structure of identification (see table 9). There are no restrictions in our questionnaire for self-identification in multicultural composition; that is why every respondent could mark his/her self-belonging to various cultures. The data show that Latvians see themselves chiefly as representatives of Latvian culture (73.7%). At the same time the Russians identified themselves with Russian – 42,4 % and Soviet culture 12.1 % correspondingly. Other ethnic minorities see themselves as representatives of Russian cultures – 13,7 % and Soviet culture 8,7 %. Latvians and non-Latvians almost do not differ in sharing European culture (about 7 %). The Latvian national identity of the non-Latvian part of the population grew during the strengthening of Latvian self-determination. Positive factors during the democratic changes in Latvia are the intensive including of the minorities into the educational and communicational flows, especially the younger generation.

The attitudes of respondents towards the future and perspective of development of the culture of ethnic minorities are playing an important role in the formation of ethno-cultural identity. Half of the population reported that the culture of Russians

and other ethnic minorities in Latvia in the future will change and will be under the influence mostly of Latvian (up to 27.4%) and Western culture (up to 14.2%). Only 4% of the population thinks that the culture of ethnic minorities in Latvia will be under the influence of the culture of Russia. But we may conclude that there is a strong cultural division between the ethnic majority and minorities with respect to mutual orientations for multicultural integration.

Table 10

The Future Development of Culture of Ethnic Minorities (%) *

Questions: What will happen to the culture of Russians and other ethnic minorities in Latvia in the future?

	Latvian	Russians	Other
1. It will remain as it now	51.7	47.5	39.7
2. It will be under the influence of the Latvian culture	27.4	21.2	24.7
3. It will be under the influence of the culture of Russia	2.9	2.1	4.1
4. It will be under the influence of Western culture	9.3	10.9	14.2
5. It will be under Americanization	6.2	4.3	6.4

* Only positive answers are presented.

Are there ethnic conflicts or compromise in the Baltic States? The main findings in some of the far-reaching and latest research give an optimistic answer. The survey organized by R. Rose in 1993 shows that there is not so much conflict between the Baltic peoples and the Russian-speaking population in the area as is often suggested in Moscow or elsewhere. And the main reason is that there is a considerable common desire among the Russian speaking population to live in the Baltic, even without having right to vote and with the existing compromises between the majority and minorities over certain political issues³⁵. There is a tolerant atmosphere in Estonian society towards non-Estonians and favourable possibilities for reaching a democratic balance for social integration of Russians into Estonian society³⁶.

Similar questions arose in our Latvian survey in 1995 in the circumstances of intensive searching for mutual readiness, desire and real steps towards integration and cooperation. According to our hypothesis, there is a consensus and strong aspirations towards political identity in Latvia among majority and ethnic minorities; there is no evidence for ethno-cultural conflict between the ethnic majority and the new Latvian-Russian and other ethnic minorities; there is strong evidence of the existence of two principal cultural communities and identities among Latvians and non-Latvians; this cultural diversity does not mean open conflict and does not contradict achieving a single political community. The national tolerance was measured by the attitudes of respondents towards family values and orientations: ethnically pure/mixed marriages and attitudes of parents to the nationality of the presumed choice of fiancé by their son or daughter. A large proportion of ethnically mixed marriages among Latvians (almost every fourth couple) and Russians (almost every second couple) presents a favourable channel of socialization of various nationalities into the integrative ethno-cultural identity in Latvia. At the same time, the Russians, in their attitudes towards the future marriages of their children, are more tolerant than the Latvians. Otherwise, the self-determination of Latvian national identity among Latvians through the family socialization channel is two times higher than among the representatives

of ethnic minorities. There is a strong solidarity among Latvians and non-Latvians that it is necessary to eradicate the ethnic prejudices that were formed during the last fifty years. Obviously, it is a very appealing social possibility for the open and democratic dialog to the development of Latvian civic society.

One of the notable themes that emerges from our research into the conditions and profile of citizenship in Latvia is the extent to which politicians manipulate the ethnic agenda for their own political purposes. A perceived (or designed) domestic or foreign threat can contribute toward a unified community and can strengthen the solidarity of the dominant ethnic groups in society. Discrimination against ethnic minorities could be one form of aggressive compensation or revenge for prior oppression and violence at the hands of the former political elite. Historical calculations of previous injustice and wounded feelings can provoke hostility and confrontation. Government, political parties and various movements may produce various channels for the manipulation of ethnocentric nationalism for defensive or self-protective purposes. An analysis of documents, especially from the local press, suggests that arguments in favour of limiting access to citizenship and producing inequalities among nationalities in Latvia fall into the following categories:

- Ethnic minorities are a cause of threats from Russia;
- The identity of the Latvian nation is in danger of extinction;
- National revenge is needed;
- Russian business is dominant.

In order to measure the opinions of the ethnic majority and the country's minorities with respect to ethnic security, respondents were asked to respond to a question about the possible extinction of the Latvian nation. This is an issue which has been discussed extensively in the mass media and in political debate - the possible extinction of the Latvian nation as the result of an unfavourable demographic situation³⁷. Representatives of various ethnic groups view this issue differently. If 62.1% of Latvians see the situation as being dangerous, nearly two-thirds of Russians and other ethnic minorities do not. A related question to the aforementioned one concerns the issue of national revenge. This, too, has often been discussed in the press and in political debates. We asked respondents: 'there is a view that Latvians were oppressed in the USSR. Do you think that Latvians want revenge against Russians and other ethnic minorities?' Among respondents, 35% of Latvians and 32.9% of Russians shared the opinion that Latvians do want revenge against others. 16.0% of Latvians and 30.2% of Russians gave a response of 'don't know'. We may conclude that despite some populist claims to the contrary, this opinion about the desire for national revenge does not prevail among the majority of the population. Indeed, the issue may be nothing more than a cause to mobilize radical political parties at both ends of the spectrum.

The considerable differences indicated by the ethnic apprehension of social inequality are shown in Table 11. Latvians show a level of preference for employing a person from their own ethnic group six times that of non-Latvians. Even for those holding Latvian citizenship the level is three times higher. In the case of specialist posts, non-Latvians show considerable tolerance and would employ specialists in the given profession regardless of citizenship and nationality. On the whole, problems of

non-Latvians as noted by the Latvian respondents (63,4 %), are of their own concern, and they have to manage themselves.

Another widespread notion in public consciousness is the opinion about the domination of ‘Russian business’. The new strata of “the rich” in Latvia as recorded by 40.9% Latvians, are Russians, but only 12.8 % of the Russians held this view. The new rich among Latvians in the eyes of ethnic minorities are a bit higher for Jews (about 6%), than for Latvians. The value attitudes towards the problem of ‘ethnic business’ among respondents contradict their responses on currently working status. In the private sector, 45.1% of the employed population are Latvians, while only 32.2% are Russians and 22.7% others.

In addition to the determination of national identity in Latvia, the mutual understandings of respondents towards political and socio-cultural integration of ethnic minorities into Latvian society were measured. As can be seen in Table 11, Latvian and non-Latvian communities in most of the cases convincingly demonstrate a perception of importance and necessity of cultural integration in Latvian society. Differences are observed rather clearly in the political sphere, where political inequality and enlargement of the social rights in favour of the ethnic majority (36.9 % Latvians against 83% of ethnic minorities) agree with political equality for Latvians and non-Latvians.

The same picture is observed when we measure attitudes towards political participation ethnic minorities. Non-Latvians express the point of view that it is necessary to promote the political activity of the national minorities twice as much as the Latvians. Obviously, the political inequality in Latvia mentioned first of all is the absence of the right to vote and other forms of political participation for non-citizens.

Table 11

The Ethno-politics and Reciprocal Loyalty of the Latvian Nationalities (%)

Questions: In your opinion what should the Latvians do to improve interethnic relations and the stability of Latvia?

Options	Latv.	Rus.	Other
Native people:			
1. Help non-Latvians to learn the Latvian language	83.2	87.1	88.1
2. Promote the political activity of the national minorities	41.8	75.5	76.2
3. Enlarge the possibilities for using the Russian language	13.5	61.9	55.8
4. Get rid of the ethnic prejudices built up during the last fifty years	71.8	73.7	73.5
5. Support the non-Latvian cultural society	60.4	76.5	74.0
6. Enlarge the influence of Latvian culture on the non-Latvians	81.8	60.9	60.7
Non-Latvians:			
1. Learn the Latvian language	90.0	94.7	94.9
2. Non-Latvians must send their children to Latvian language schools /kindergartens in order to facilitate integration in Latvian society	67.0	75.1	76.3
3. Non-Latvians must participate actively in the cultural organizations of the minorities	63.9	81.4	80.8
4. Non-Latvians must struggle for political equality with native people	36.9	83.0	78.5
5. Non-Latvians must accept Latvian traditions and other cultural values	64.2	64.2	69.4

The political integration is, in fact, contradictory to ethno-cultural tolerance. Achieving democratic balance and consolidation between nationalities after transformation has been difficult. The absence of real representation of ethnic

minorities in political power structures puts the Latvian national identity in question. However, ethnic balance and loyalty in Latvia do not extent to a “them/us” attitude of Soviet/non-Soviet identity. The political identity and consolidation in Latvia of political rights and conventional political action of minorities as democratic values is still play a normative democratic ideal in ongoing Latvian political processes.

Based on our measurement of ethno-cultural identity, we may conclude that during the process of reproducing and creating new identities in Latvia, all ethnic groups have a strong ethnic identity; there is no foundation to argue the weakening of ethnic connections. There are two principal ethno-cultural identities: Latvian and non-Latvian with a high ethno-cultural self-identification and mutual orientations for multicultural interaction. Our hypothesis concludes that the model of ethnic bias and prejudices manifested as the hostile attitudes of ethnic minorities toward the independence movement as well as those toward a pro-Soviet identity, and toward the idea of the extinction of the Latvian nation and of national revenge, are not statistically significant in the mass public opinion and contradict the elite consciousness. The main finding is that there has been a noticeable increase in ethno-political tolerance, an absence of orientation towards ethnic conflict.

5. Conclusions

Since 1991, when Latvia was liberated from the political and cultural dominance of the USSR, ethno-cultural developments had left it with a difficult legacy, which directly affected the stability, integrity and independent future of the renewed state. Throughout the Soviet period, mass migration from the former Soviet republics radically changed the demographic balance inside Latvia. Today more than 26 per cent of the total population consists of immigrants or their descendants, who do not possess Latvian citizenship, and in many cases are culturally alienated from the local population.

The past of totalitarian dictatorship and political dependence has created a partial loss of previous ethno-cultural as well as political identities among both Latvian and non-Latvian groups. The integration processes of the former Soviet authorities were directed toward the ultimate merging of the former Soviet nationalities, and it was aimed to strengthen the existing political system and the indivisibility of the Soviet state. The totalitarian regime changed the psychology of the population, directing it from tolerance toward biased attitudes and behaviour.

How to develop the loyalty of Latvian residents to democratic values and norms and to construct the integrated political community? Based on the principles of liberal theory the task consists of the creation of institutional opportunities and arrangements for practicing democratic integration and of producing effective channels of involvement in national building. The solution to the consolidation and integration issue is caught up inside a triangle made up of three types of factors which currently influence internal developments in Latvia: (1) the determination of the Latvian people to preserve and promote their cultural identity and political independence by democratic means; (2) the lack of political rights for ethnic minorities (access to conventional political participation); (3) producing equality of social rights; (4) cultural, social and political factors hindering the integration of the non-Latvian population into Latvian society.

The basic finding of interethnic and political attitudes of the Latvian population in Latvia, 1996, is the growing gap between the limits of citizenship (first of all the inequality in political membership) and mutual orientations of the ethnic majority and minorities for political and cultural cooperation and solidarity. Public opinion polls confirm signs of a strengthening of orientation of ethnic minorities towards political identification with the Latvian state. Almost all non-citizens are motivated towards applying for Latvian citizenship. They are ready for political integration and express their political feelings towards the common fate of Latvian independence. Meanwhile, political inequality, limits of political citizenship, sometimes constructed on the ground of national stereotypes, hinders equal participation in the distribution of national resources

The integration model into Latvian society of the ethnic majority and of minorities is distinguished in the case of one from the other. The Latvians are motivated in restoring the nation-state, meanwhile the ethnic minorities (above all Russians) are oriented themselves on political equality and representation. There is no room for open conflict in the integration process in Latvia; the transformation is occurring in a sphere of value-consensualism. Based on our research the Latvian society has a favourable opportunity to create a common political identity and tolerant multicultural identities.

NOTES AND REFERENCES

- ¹ Diamond L., Plattner M.F.(ed.), *Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy*. London: The John Hopkins University Press,1994.
- ² See: Smith, D. *Nationalism*. Current Sociology . The Hague, 1973; Gellner, E. *Nationalism*. London : Phoenix, 1998.
- ³ See: difference in rights between citizens and permanent residence (non-citizens) of Latvia, 15-jan-1994; distinctions in rights of registered peoples and people refused to be registered, Latvia Committee for Human Rights,Sep-1994; Comments to the Latvian National Human Rights Protection and Promotion Program, Latvia League of Stateless Persons.Mar-1995, URL: <http://www.lvnet.lv/Human Rights/>.
- ⁴ Bloom W., *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press,1990. P.52.
- ⁵ Eisenstadt S. and Rokkan S. *Building States and Nations*. Beverly Hills, Calif. : Sage, 1973
- ⁶ Bloom W., p.130.
- ⁷ Garcia S., *European Identity and the Search for Legitimacy*. London : Royal Institute of International Affairs,1993. P. 10-11.
- ⁸ Garcia S., p.174
- ⁹ Lane T., "Nationalism and National Identity in the Baltic States", *Journal of Area Studies*, No4 (1994), pp56-71.
- ¹⁰ Brubaker R. ,'Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia : An Institutional Account'. In: *Theory and Society* 23:47- 78,1994. P.71.
- ¹¹ Lane T., *Ibid*. P.67.
- ¹² Deutsch,K.,et el.(1957).*Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton: Princeton University Press. P.36.

- ¹³ Reif K., "Cultural Convergence and Cultural Diversity as Factors in European Identity". In: Garcia S., *European Identity and the search for Legitimacy*. London : Royal Institute of International Affairs, 1993, pp.131-153.
- ¹⁴ Hammar T., *Democracy and the Nation State*. Avebury: Ashgate Publishing Limited, 1990. P.3.
- ¹⁵ The Citizenship Law of the Republic of Latvia, 22.07. 1994.
- ¹⁶ The exception is concerned with the guarantees of the rights for cultural autonomy and cultural sovereignty for national and ethnic groups (See the law: " On the free development of national and ethnic groups in Latvia and their right to cultural autonomy" , in 1991). The existing approach of determination of the status of ethnic minorities in the Latvian academic sphere is exclusively concerned with psychological self-identification in ethnicity, culture of the motherland, ethno-cultural identification with the dominant nation and loyalty to the regime (Vebers E., "Ethnic Minorities in Latvia in the 1990s". In: *Humanities and Social Sciences*. Latvia.3 (12) / 1996, p.14-15). It is obvious that the institutional arrangements for the national identity of ethnic minorities are politically limited and oriented toward them only in the ethno-cultural and value sphere. In this case the question is: in what way and how are the structural alienation and institutional disadvantages of ethnic minorities in Latvia realizing the demands and expectations of the national state in loyalty and patriotism?
- ¹⁷ Kirch M, Kirch A., 'Ethnic Relations: Estonians and non-Estonians.', In: *Nationalities Papers*, Vol.23, No.1, 1995, pp.43-59.
- ¹⁸ Aasland A., "The Russian Population in Latvia: An Integrated Minority?" In: *The Journal of Communists Studies and Transition Politics*, Vol.10.2, June 1994, pp.233.
- ¹⁹ Vebers V., "Ethnic Identity and the Political Nation". In: *The National Politics in the Baltic States*, Riga, 1995. p.143.
- ²⁰ Vebers E., 1996. *Ibid*. P.15.
- ²¹ Rose R., *National Pride*, 1989. P.26.
- ²² Busza E., "Transition and Civil-Military Relations in Poland and Russia". In: *Communists and Post-Communists Studies* Vol.29, No.2, 1996, pp.167-184.
- ²³ *The New Baltic Barometr* 11. Glasgow: CSPP (1995). Questions: 72-76.
- ²⁴ A.De Vos G. and Romanucci-Ross L., "Ethnic Identity: A Pshyhocultural Perspective". In: Romanucci-Ross and A.De Vos G., *Ethnic Identity. Creation, Conflict, and Accomodation*. London: Altamira Press (1995). P. 350-357.
- ²⁵ Smith G., *The Baltic States. The National Self-determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. New York: St.Martin Press, 1994.
- ²⁶ Zvidrins, Peteris, and I. Vanovska. *Latviesi: Statistiski Demografisks Portretejums*. Riga: Zinātne, 1992. P.Zvidrins. Recent Changes of Ethnic Structure in the Three Baltic States. In : *Demography, Economy and Welfare*. Lund University Press. 1995, pp. 336-350. P.Zvidrins. Changes of Ethnic Structure in Latvia in the 1990-s, *Riga, 1998*, 58 pp.
- ²⁷ Kirch M, Kirch A., 'Ethnic relations : Estonians and Non-Estonians.', In: *Nationalities Papers*, Vol.23, No.1, 1995, pp.43.
- ²⁸ Vebers E., 1996. *Ibid*. P.6.
- ²⁹ Apine I., 'Integration or Assimilation?' In: *Daugava*, No 4., 1994, pp.145-146.
- ³⁰ Aasland A. (ed), *Latvia; The Impact of the Transformation. The NORBALT Living Conditions Project*, FAFO Report 188, 1996. P.16-17.
- ³¹ Witte B., "Cultural Legitimation: Back to the Language Question". In: Garcia S., *European Identity and the search for Legitimacy*. London : Royal Institute of International Affairs, 1993, pp.157.
- ³² Kirch M., 'Identificational Diversity in Estonia: Grounds for Integration or Grounds for Disintegration?' In: *Changing Identities in Estonia. Sociological Facts and Commentaries* Estonian Academy of Sciences, Tallinn, 1994, pp.11-24.

³³ Apine I.,Ibid

³⁴ Rodins M., Strupis A., The Euroidentity and National Identity in Latvia. Riga, Latvia: Public Policy Research Institute'Latvia',1996.

³⁵ Rose R, Maley W, 'Conflict or Compromise in the Baltic States? RFE 7RL Research Report,Vol.3,No.28,15 July 1994, pp.26-35.

³⁶ The Non-Estonian Population Today and Tomorrow; a Sociological . Overview. Estonian Academy of Sciences,Tallinn,1992 .

³⁷ Aasland A., 'The Russian Population in Latvia: An Integrated Minority?' In: The journal Of Communists Studies and Transition Politics, Vol.10.2,June 1994,pp.233-260.

Kopsavilkums

Autors pielietojis kvalitatīvo un kvantitatīvo metožu analīžu kombināciju, novērtējot nacionālo identitāti, multikulturālismu un socio-kulturālo interakciju un tās cēloņus. Demokrātiskās integrācijas pētīšana veikta, galvenokārt pamatojoties uz kvalitatīvajām metodēm. Nacionālās identitātes analīze Latvijā balstās uz autora sagatavoto sabiedriskās domas pētījumu "Nacionālā identitāte Latvijā", kurš tika veikts 1995. gada oktobrī. Pētījuma izlase ir reprezentatīva un pamatojas uz 1563 intervijām.

Nozīmīgākais raksta secinājums par Latvijas iedzīvotāju starp etniskajām un politiskajām attiecībām 1996. gadā ir šāds – vērojama aizvien pieaugoša plaisa starp pilsonības ierobežojumiem (galvenokārt, nevienlīdzību politiskajās tiesībās) un etniskā vairākuma un minoritāšu savstarpējo orientēšanos uz politisko un kulturālo sadarbību un solidaritāti. Liela daļa aptaujāto nepilsoņu ir motivēti iegūt Latvijas pilsonību, ir gatavi politiskajai integrācijai un izsaka savu politisko atbalstu Latvijas valstiskajai *neatkarībai*.

Latvijā etniskā vairākuma un minoritāšu integrācijas modeļi ir atšķirīgi. Latvieši ir motivēti nacionālās valsts atjaunošanā, kamēr etniskās minoritātes (vairākumā krievi) ir orientēti uz politisko vienlīdzību un pārstāvniecību. Latvijā integrācijas procesā nepastāv atklāts konflikts, pārmaiņu transformācijas ir sastopamas vērtīb-koncensualisma sfērā.

Atslēgvārdi: Latvija, postkomunistiska transformācija, nacionālā identitāte, demokrātiskā integrācija, vērtības.

Cleavages, the Formation of Cleavages, and Political Parties in Latvia

Sociālo šķirtņu veidošanās un politiskās partijas Latvijā

Andris Runcis

University of Latvia, Department of Political Science

This paper deals with the question of cleavage, the formation of cleavages and reflection into political party activities. The framework developed by Lipset and Rokkan provides a clear starting point to apply the concept of cleavage to political parties in Latvia, because people usually support a party that most effectively defends their social interests. Changes in the social structure of society that developed during the 20th century are reflected in party politics. The simplification of social structure and the low level of socio-economic differentiation has had the consequence that most important are centre – periphery relations, especially in linguistic and political terms, because a new linguistic minority has been created.

Socio-economic cleavage could be important, because living conditions today are several times lower than ten years ago. But socio-economic cleavages are dominated by ethnic and linguistic issues. Latvia is a religiously mixed country, with four dominant religions: Orthodox, Catholic, Lutheran and Baptist. This could be another possible important cleavage. Some parties that try to be related with the Church are sometimes successful.

Key words: cleavage, structure of cleavages, cleavage formation, political parties.

Introduction

The aim of the chapter is to look on cleavage, the structure of cleavages in Latvia in the 1990s and an attempt to explain the importance of some cleavages in the political process. The cleavage structure in Latvia can be understood in terms of the importance of the historical legacy from the interwar period, and also regarding the contradiction between the Soviet legacy and the goals of independence, democratisation and the change from a command economy to a market oriented economy. Market-oriented reforms, the privatisation process and opening up to foreign trade have contributed to the quick formation of an entrepreneurial class within the formerly egalitarian and flattened society. The logic of transition from a post-totalitarian regime led to a powerful swing to right-wing political orientation among Latvian society.

In their classic account, Lipset and Rokkan (Lipset and Rokkan, 1967: 6) have argued that people usually vote for the political party which can most effectively defend the interests that are of importance to them, because political parties are the principal agents of transforming societal conflicts into political cleavage. Political parties transform group interests to political oppositions by crystallizing and articulating conflicting interests, constructing alliances, setting up organizational networks, and devising electoral strategies, that a hierarchy of cleavageal bases (which may) tend to undergo changes from time to time.

Lipset and Rokkan have defined a number of major cleavages in this area – between the centre and the periphery, the religious cleavage, the urban – rural

cleavage, landowners against urban industrialists, and the class-based cleavage – capital against labour or employers against employees. Cleavages affect the structure of power balance in society. This important conclusion was made about the Western political party system, but we can use this approach for the analysis of cleavage formation and political parties in Latvia.

Political scientists who studied political parties in Latvia point out several cleavages. Norgaard et al. suggests that the parties in Latvia should be placed within a two-dimensional matrix, with a radical/moderate dimension on the ethno-political issue and a political/economic/left/right cleavage (Norgaard et al. 1996). Smith–Sivertsen (Smith–Sivertsen, 1998: 89) argues about four basic cleavages of political relevance: independence; ethnic inclusion/exclusion; rural/ urban, and the emerging cleavage between the disadvantaged strata versus the managing, occupational elites.

The creation of parties is still a continuous process in Latvia. Making use of the Western experience of the political spectrum, these parties have sprung up in a quite empty space. Many of them do not reflect social, political, religious or ideological conflicts in society, they are weak and small in number and could be so-called ‘pocket’ or ‘sofa’ parties. All these parties are working in the same “dramatic narrowing of the scope of domestic political conflict” (Thomas 1975). During electoral campaigns they compete to represent the same social groups, they say the same things to their electorate, tell proofs of the same phenomenon. (Pizzorno 1990: 61).

Formation of the cleavages

During the years of soviet power, the social structure of society was simplified: working class, kolkhoz peasantry, and a social group-intelligentsia. Political scientists (Wessels and Klingemann 1994; Linz and Stepan 1996) have described society in Eastern Europe as ‘flattened societies’ as a result of the communist regime policy. The low level of socio-economic differentiation had the consequence that citizens’ party preferences were not determined by socio-economic individual position in the social structure. Such social structure survived until the beginning of the 1990s, when fast changes in the economy as well as social and regional changes took place. The socialist form of economics managed to satisfy the minimal economic needs of a vast majority of population groups. For a long time the socialist system cultivated social optimism and provided a sense of stability and the satisfaction of basic needs. The variety of economic and social interests later was the basis of the rise of many new parties.

Ethnically Latvia was the most heterogeneous state during the interwar period and the soviet time. The declining proportion of Latvians, which began in 1941 as plans for ethnocide or commonly referred to as ethnic cleansing, dropped from 83 percent to 52 percent in 1989 (Latvijas Republikas Valsts Statistikas komiteja, 1992; Mezs, 1995: 31; Dreifelds, 1984: 50; Rutkis, 1960: 437; Strods, 1992; Levits, 1991: 59–65). As a result of the policy of russification, Moscow, together with local government, organized a mass migration to Latvia. An additional source of external population was the Soviet military, because of the “European” image of Riga during the Soviet era. During soviet time the indigenous population worked mostly in agriculture, but Russo-phones mostly in large industrial factories. These factories usually produced goods for the soviet army. The non-Latvian population present in Latvia today can

be divided into two parts, namely the traditional minorities and immigrant minorities. The emergence of class-based parties across ethnic groups seems unlikely (Evans and Whitefield 1993: 521–548).

In the 1980s an important issue was a clean environment. The atmosphere of *perestroika* and *glasnost* allowed for a limited ideological diversity and expression of social and political tensions. It was possible not only to criticize but also to engage in social and political activities of informal movements. Informal movements evolved from the environmental protection movement, because people disapproved of Moscow being the centre for decision-making that affected the management of industry and natural resources, and the growing recognition of the impacts of environmental pollution on public health (Dellenbrant and Norgaard 1994: 120). Public concern for environmental issues was very high at the time of the struggle for independence. Later the Green Party was established from members of the environmental movement. After the regaining of independence, the environmental movement lost authority. The Green Party was represented in the 5th Saeima, but was not successful during the 6th and 7th Saeima elections. Before the 8th Saeima elections they established the Union of Farmers and Greens (Zaļo un Zemnieku savienība, ZZS), and now are represented in the governing coalition.

The independence dimension of centre/periphery cleavage

At the end of the 1980s centre/periphery cleavage had tremendous importance for political process. When Lipset and Rokkan analysed national revolution, they pointed out the importance of the nation state building process. Conflict between the centre and the periphery is a fundamental part of nation building and the nation maintenance process. While reflecting historical struggle as well as current conflicts, contemporary peripheries are most politicised when distinct identities and distinct languages are involved. At the same time we can mention socio-economic, urban/rural, and religious cleavages. The multi-ethnic composition of Latvian society and ethnic issues have always been crucial, especially during the post-soviet time. Traditional economic left/right cleavage partly was overlapped with the urban/rural cleavage. Numerous cleavages explain the ideological diversity of political parties.

Indeed, in other words, for Latvia we can call this cleavage as independence, but it is not enough. At the beginning for Latvians it was the struggle against the centre – Moscow, because centre/ periphery are social and political concepts, not just geographical ones. The centre contains major economic and political resources, keeps in its own hands all communication and decision making in society. Peripheries usually control only few resources. One of the ways to express attitudes against central power in Moscow was to participate in informal environmental movements.

The centre is the place where we find the main economic and political decisions and resources. Communications processes are managed from the centre, too. Peripheral areas usually have limited resources, and they are isolated from other regions (Rokkan, S. and D. Urwin, 1983: 14). When we analyse the cleavage between the centre and the periphery in Latvia, we can define two dimensions – independence, as well as the ethnic aspect, which has dictated the development of political processes ever since the restoration of the country's independence in 1991.

A conflict between the centre and the periphery is inevitably a component in the emergence and functioning of countries. Latvia is by no means an exception to this rule. Under the Soviet regime, the cleavage between the centre and the periphery was manifested through Latvia's relations with Moscow, which controlled the Soviet Union's entire major economic, political and communications resources. This was achieved not only because Moscow had to approve of all decisions, but also because Moscow had its own representatives in Latvia. The top official was usually an ethnic Latvian, but he was always monitored by Moscow-appointed officials who made sure that the policies of the Communist Party of the Soviet Union were implemented without any argument.

It is also true that in other major areas of activity – industry, the economy, and ideology – dominant positions were taken over not by ethnic Latvians, but rather by people who arrived in the republic after World War II. When new economic sectors were developed and factories built, the chief focus was not on the interests of the periphery (Latvia), but on the interests of the centre (Moscow). These policies led to crippled economic and demographic developments in the republic; the social structure of the country changed. A structural economic crisis became increasingly evident.

In 1985, when Mikhail Gorbachev introduced new policies in the Soviet Union, the process was based on a whole series of slogans, including the ideas of *perestroika*, *speeding things up*, and *glasnost*. Dissatisfaction with the central powers became more and more evident. Early “informal” groups of opponents included Helsinki 86, a group which sought to put an end to unjustified migration into Latvia and the construction of new factories. One of the first non-political organisations on the scene was the Environmental Protection Club, which demanded environmental improvements and an end to the pollution of Latvian land, air and water – a problem which had reached massive proportions. The movement presented non-political slogans, ones which had to do with environmental protection. This was a problem that was of importance not just in Latvia, but throughout the Soviet Union.

In time, environmental activists began to launch protests against the construction of an underground metro system in Riga and of a new hydroelectric dam on the Daugava River. These protests involved thousands of people, and they represented the basic idea of fighting against the process in which all decisions were taken in the centre (in Moscow). People began to argue on behalf of their own right to make decisions.

This represented the spark which launched more extensive popular activities, ones which eventually resulted in what has become known as the National Awakening. New relations were formed between the governing Communist Party and the vast popular movement that was the Latvian People's Front. In Latvia, as in the other two Baltic republics and in the countries of Central and Eastern Europe, a long-lasting process of bargaining between the Communist Party and the opposition was begun (Kitschelt, 2001).

In 1988 there were three important political forces in Latvia: the Latvian Communist party (LKP), Latvia's Peoples Front (LTF) and the Latvian National Independence Movement (LNNK) which was a constituent part of the LTF. Creation of the Latvian National Independence Movement (*Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība – LNNK*) in summer 1988 became the next step in the process of increasing

people's political awareness. The LNNK was opposed to the soviet regime, openly spoke about Latvia's occupation and advocated breaking away from the Soviet Union.

LTF supported the independence of Latvia from the Soviet Union, while the Working People's International Front of the Latvian SSR (Interfront) stood for the preservation of a unified USSR. For the first time this cleavage was institutionalised in elections to the Supreme Council of the Latvian SSR on March 18, 1990, when for the first time, political parties were allowed to compete for seats. Of the 201 seats in the Supreme Council, the Latvian People's Front won 131, the International Front won 59, and deputies who considered themselves to be independent won eight. The central 1990 pre-election campaign issue concerned whether Latvia should remain in the Soviet Union or withdraw from it. Other issues were of little or no importance. LTF represented general national values rather than specific partial interests, assumption of social unity and harmony, cultural-ethnic and post-materialist values. Its members and leaders sometimes thought primarily in moral categories of the struggle of good against evil. Its internal organization was 'horizontal' rather than hierarchical.

The mechanism of authoritarian power was left in the past. Several centres of power were formed – the Supreme Council (parliament), the government, the People's Front of Latvia (LTF). The Communist party (LKP), which used to be the one and only significant political force, lost its power. A social movement – the People's Front of Latvia – turned out to be the dominating force and later became a new ruling monopoly.

Ethnic dimension of centre/ periphery cleavage

Another manifestation of the cleavage between the centre and the periphery is the ethnic dimension. Latvia has always had a multicultural society, although today it can be said that society is ethnically polarised and has two distinct linguistic communities – the one in which people speak Latvian and the one in which they speak Russian. Accordingly, most attention is devoted to the ethnic cleavage as a manifestation of the centre and the periphery. This conflict reflects the battles of the past and the existing conflicts among important interests.

The Latvian specialist Leo Dribins has written that the identity of an ethnic minority can be preserved only if members of that minority are given the right to speak their own language within their community, to gain a basic education in their native language, to gather together in cultural organisations and religious congregations, to learn about their history and to follow their traditions. Among Ukrainians, Russians and Belorussians in Latvia, one can see a different process – the most powerful supporters of these ethnic groups coming together are people who arrived in Latvia after the war. It is also true that immigrants from Russia attach other Eastern Slavic peoples to themselves in linguistic and political terms. "This means that an unprecedented situation in ethnic relations has appeared in Latvia. A trans-ethnic identity of a minority community has emerged" (Dribins, 2003).

Politicians in Latvia also tend to speak of a linguistic, not an ethnic minority. Most often people talk about the "Russian speaking" minority. These are people who vote for (Russian) political parties because they feel that these represent the

only ready and able force that can defend their interests. They define their interests as those of a linguistic minority.

Among the non-Latvians in Latvia, 69.9% are Russians, 9.65% are Belorussians and 6.32% are Ukrainians. In many Belarussian and Ukrainian families, people speak Russian, which confirms the idea that the Russian speakers, as a linguistic minority, are coalescing around the ethnic community of Russians.

As far as schools are concerned, students from this linguistic group tend to attend schools where classes are taught in Russian. There are a few other ethnic minority schools, but the Russian language dominates in the educational process. Several authors who have researched the emergence of political systems in transitional Eastern European countries have come to a similar conclusion – ethnic belonging is the only politically significant social cleavage that has become evident in the process of democratisation in Eastern Europe. Religion, which traditionally has been an important cleavage in Western Europe, is not important (Birmir, 2006, p. 6). The main cleavage during this period has been the cleavage between the centre and the periphery, manifested in concrete terms by Latvia's breaking away from the USSR. This has been the dominant cleavage ever since, although sometimes it has been replaced by the socio-economic cleavage. In parliamentary elections in 1995 and 2002, social and financial problems dominated the agenda. Parties that were established shortly before each of those elections emphasised the fight against corruption.

The most intensive politicising of the periphery occurs when the conflict between the centre and the periphery touches upon differing national identities and languages. The cleavage between the centre and the periphery that was defined by Lipset and Rokkan is by no means a geographic criterion alone. In Latvia's case, it can be applied to an even greater degree to the influence which various ethnic groups have had in the distribution of power. During the Soviet occupation, the Russian speaking minority – and ethnic Russians in particular – held a privileged position, because it was they who controlled all of the important levers of power in the country. Donald Horowitz has noted that “the status of a language denotes the status of the group that speaks it” (Horowitz, 1985: 219). Once the Soviet Union collapsed, the Russian speaking segment of society lost its privileges, because the Latvian language very quickly became the dominant language in all of the institutions of government. This meant that Russian language skills were no longer something that created privileges.

It has to be added, too, that the shift from a command to a market economy created significant problems for the Russian speaking segment of society, in which enormous numbers of people were employed in the military-industrial complex. Social factors and deteriorations in the standard of living influenced the sphere of ethnic relations. Latvians wished to strengthen their identity through laws which determined the availability of citizenship, the use of the Latvian language and reforms of the country's educational system. This created opposition among the ethnic minorities, within which people felt that their interests were being threatened.

It is furthermore true that one of the chief policies of the Soviet regime was an intense policy of Russification. Eastern Slavic immigrants from Russia, Ukraine and Belarus were flooded into Latvia. In 1935, more than 75% of Latvia's residents were Latvians, but by 1989, that proportion had declined to just 52%. Had the Soviet

occupation continued for just a few more years, Latvians might well have become a minority in their own titular nation.

The co-existence and harsh competition among the Latvian People's Front, the International Front and the Latvian Communist Party, to be sure, created a certain foundation for the emergence of a multi-party system in Latvia. In the early 1990s, many of the parties that had existed before World War II came back to life (the Latvian Farmers Union, the Latvian Social Democratic Workers Party, and the Democratic Centre Party). Particularly before the parliamentary election in 1993, the dominant manifestation of the cleavage between the centre and the periphery lay in attitudes concerning citizenship and the determination of those who should have it. This was a time when there were the first efforts to define the various political forces as left wing or right wing, and attitudes toward citizenship criteria were among the main factors in these decisions. The definition of political forces as left wing or right wing solely on the basis of their approach toward the citizenship issue was a very complicated matter, but the truth is that attitudes toward the various political forces in Latvia at the time were largely based on their thinking about the citizenship issue. Citizenship laws have become an important instrument in this process.

The criteria which emerged at that time in terms of the orientation of political parties on the left-right scale of politics were largely kept in place until the parliamentary election in 2002. The main factors were as follows: Leftist forces are ones which are characterised by solidarity, by extensive participation in politics, and by resulting influence in the economy and in the lives of the public. Rightist forces, by contrast, are ones which provide guarantees to specific groups which, as far as these political forces are concerned, ensure acceptable conditions for the existence of others.

Of particular importance at that time was the thinking of parties on the issue of whether there should be annual quotas for naturalization of non-citizens, as well as attitudes toward the repatriation of non-citizens and the whole issue of decolonisation. Also of importance were views about the status of people who had been born in Latvia and about the existence or absence of other privileges in the area of receiving citizenship. On the basis of these criteria, political structures which were defined as being right wing included the Anti-Communist Union and the party For the Fatherland and Freedom. Both of them proposed repatriation policies, but neither presented any concrete mechanisms for that process. Other parties that were defined as being right wing were the Land of Mara party, the Latvian National Independence Movement, and the Latvian Farmers Union. Several of these parties – Land of Mara and the Anti-Communist Union, for instance – were tiny parties without any influence in society. Neither was ever elected to the Latvian parliament.

Parties which were defined as centrist included the Democratic Centre Party, the Latvian Social Democratic Workers Party, the Latvian Democratic Labour Party, and others.

On the left wing of the political spectrum were the political union Harmony for Latvia, Rebirth for the Economy. Its leftist orientation was expressed through the stated desire to award citizenship to anyone who had been born in Latvia. The most leftist organisations were the Russian List and the Equal Rights Movement, both of which supported automatic citizenship for anyone who was a permanent resident

of Latvia on May 4, 1990 (the date on which Latvia first declared independence). These policies, had they been implemented, would clearly have created a country with two separate and distinct communities, given the ethnic and linguistic situation which prevailed in Latvia.

In the latter half of the 1990s, major amendments were made to Latvia's citizenship laws, making it easier for people to undergo naturalisation and to obtain citizenship. The citizenship issue has been particularly important for the alliance that was established in the 1990s between For the Fatherland and Freedom and the Latvian National Independence Movement (TB/LNNK). In the 1998 parliamentary election, a simultaneous referendum was held on amendments that would liberalise the citizenship law. TB/LNNK won 14.65% of the vote and 17 of the 100 seats in the Latvian parliament.

A similar situation existed before the 2002 parliamentary election, but this time TB/LNNK fared less well. The People's Party presented a similar party programme on the relevant issues, as did the New Era party, which was formed shortly before the election. It must also be noted that the ethnic and nationality issue has lost some of its importance. Although people still often vote on the basis of their ethnic belonging, the fact is that the citizenship law is no longer as important as it once was, largely because it has been significantly liberalised. In 1998, there was a referendum on citizenship law amendments; there were debates about language policy, etc. Now, however, citizenship is no longer an important issue on the public agenda. The law on citizenship is far more important for politicians who see it as an excellent means for mobilising their electorate.

Given Latvia's ethnic situation, the existing system of proportional elections is the most appropriate one, because it allows minority groups to win representation in the parliament. There is a 5% vote barrier (meaning that a party must win that percentage of votes at the national level to win any seats at all), and that means that small parties cannot win election to the parliament. At the same time, however, the barrier has not put an end to a certain amount of political fragmentation.

Several parties which are seeking the votes of one and the same electorate have merged – For the Fatherland and Freedom and the Latvian National Independence Movement are one example. Both parties focused on ethnic Latvians, and they had very similar programmes.

The proportional voting system helps representatives of various minorities, but particularly the ethnic minority, to win seats in the parliament and to form their own factions. Parties which represent the Russian speaking linguistic minority have also come together. The Latvian Socialist Party, the Equal Rights Movement and the People's Harmony Party, all of them seen as ones which support the interests of the Russian speaking ethnic and linguistic minority, merged into a movement called For Human Rights in a United Latvia, or PCTVL in the Latvian acronym. This structure managed to win significant representation in the parliament – 25 seats in the 100-seat chamber in the 2002 election. But shortly after elections, the union PCTVL split up into two parts – the Peoples Harmony party and PCTVL.

The parties in PCTVL have tried to claim that they represent everyone in Latvia, ethnic Latvians included, but the nationality issue has been the main driving force behind the alliance, and it is on the basis of that issue that it has been defined. PCTVL

always sought to promote the principles of universal equality, primarily emphasising those issues which ensured the support of the Russian speaking electorate. Chief among these have been the matters of citizenship and of the rules for using the Latvian and the Russian language. Thus, for instance, PCTVL has demanded that in local government territories where Russian is the native language of at least 20% of local residents, Russian be assigned the status of an official language for the relevant local government. The bottom line to this has been that Latvian voters and the population at large have clearly considered PCTVL to be a structure which defends only the interests of Russian speakers so that Russian speaking voters have an easier time in making their choice. The three parties in PCTVL, of course, are each quite different, and they have had programmatic differences on such matters as Latvia's accession to the European Union and NATO. Before the referendum that was held on EU membership in September 2003, the chairman of the People's Harmony Party, Jānis Jurkāns, called for the emergence of a new Social Democratic party that could properly become a part of the new political context – Latvia as a member state of the EU.

Since the 1993 parliamentary election, political parties which represent ethnic minorities have always been represented in the parliament. In local government elections in 2001, PCTVL did very well, particularly in the capital city of Riga, where there is a high proportion of ethnic minority residents. PCTVL involved very different political parties, but they were all brought together by the fact that they represented the Russian speaking linguistic group and the Slavic ethnic group. The political euphoria did not last forever, though. The parties had different opinions on EU and NATO membership, and soon after the 2002 parliamentary election, the movement fell apart. Some of the politicians in the former PCTVL established new parties, and it is possible that before the next election, they will merge.

Those parties which support ethnic minority policies have done the best in Riga and in the far eastern Latvian region of Latgale – those areas in which there is a large proportion of non-Latvians. Ever since the restoration of the country's independence, voting results have shown that ethnic belonging is a chief factor in selecting a political party. Other motivations lag behind. National identity is based on a number of factors which relate to each group's language, culture, religion, etc. If an individual is to feel a sense of belonging *vis-à-vis* a certain group, then that person must understand his or her links with the group and its values.

Attitudes towards ethnic issue stabilized voting priorities – 70% of People's Harmony Party and 55% TB/LNNK supporters repeated the same choice in 1998 as in 1995 elections. Despite it a large group – 31% – can be characterized as floating voters.

The socio-economic cleavage

Usually the socio-economic cleavage focuses on the traditional issues that divide political forces between the left wing and the right wing. This is an area in which people focus primarily on the role of the state in the economy. The socio-economic cleavage in Latvia is, to a certain extent, linked to the urban/rural cleavage, and that has to do with the varying pace of economic development in the various regions of

the country. Between the two world wars, the Farmers Union of the Latvians and the Latvian Social Democratic Workers Party were the biggest political forces in Latvia – the Farmers Union dominated the countryside, while the Social Democrats were at the top of the heap in cities. Since the restoration of Latvia's independence, the Farmers Union has reappeared, but it changed the word "Latviešu" (of the Latvians) to the word "Latvijas" (Latvia's) in its name, thus emphasising that it was representing not just ethnic Latvian farmers, but all farmers in Latvia. The rural committee of the Latvian People's Front was instrumental in restoring the activities of the party. The main goal for the Latvian Farmers Union has been to promote agricultural reform and to defend the interests of farmers.

An agrarian party (the Latvian Farmers Union) and a religious party (the Christian Democratic Union) were both elected to the parliament in 1993, but the voting results did not indicate any significant cleavage on the basis of the urban/rural split or on the basis of religion. The Latvian Farmers Union won 12 seats in the parliament in 1993, and its popularity was largely enhanced by the fact that many people in Latvia still remembered the inter-war period, when the country was ruled by its last president, Farmers Union founding member Kārlis Ulmanis.

In the 1990 elections all permanent residents of Latvia could participate, but in 1993 – only the citizens. That changed to a certain extent the psychological and political climate of the elections. In the 1993 elections as one of the main issues were the attitudes towards the citizenship question, inclusion or exclusion of post-war immigrants from the political decision-making process. Socio-economic issues were important in the 1993 elections too: the deterioration of the economic situation led to an increasing number of people living on or below the poverty line and an increasing gap between different social strata.

Before the 5th Saeima elections, Latvia's Way (LC) had the most developed party programme and the main point was on the economic dimension. But for the voter, the main issue at that time was attitudes towards the citizenship issue. In the 1993 5th Saeima elections LC gathered 32.41% of votes and received 36 mandates out of 100. LC represented a liberal programme and was the ruling party from 1993 to 2002, when LC lost elections. Now LC is out of parliament and has little likelihood to come back.

The 1995 election, in turn, was dominated by the socio-economic issue, which had to do with the economic and financial situation in the country. A banking crisis had taken place, there were structural changes in the economy, unemployment was widespread, etc. The emphasis on social benefits provided by the state was enhanced, but the support for the dominance of private property in the national economy had decreased. Among the parties that did well in the 1995 election were the Democratic Party *Saimnieks* (a word which basically means "owner"), the Popular Movement for Latvia (known as the Siegerist party for its founder, the German-Latvian politician Joachim Siegerist) and the Latvian Union Party, which used populist slogans in its election campaign, criticising the government and its economic policies, but offering no alternatives of its own. The Democratic Party *Saimnieks* (DPS) gathered 15,15%, the Popular Movement For Latvia (TKL) – 14,9 %, the Latvian Union Party (LVP) – 7,15% of all votes. The agrarian party LZS established an electoral coalition with the Christian Democratic Union (KDS) and the regional party Latgales Demokrātiskā

partija (LDP) – 6,33%, the Latvian Socialist Party (LSP) – 5,58%, the People's Harmony Party (TSP) – 5,55%. Newcomers – DPS, People's Movement *For Latvia*, and Latvia's Unity Party – all together collected more than one third of all votes. More than 40% of voters made their voting decision during the last week or on the Election Day. These elections were a breakthrough for the Democratic Party *Saimnieks*, which emphasized professionalism and support for Latvian industry. The anti-elite oriented populist People's Movement *For Latvia* (Siegerist party) collected 18 seats.

Latvia would appear to have the necessary social basis for social democracy. There are many poor people in the country who automatically expect the state to support them. Social democratic and socialist parties defend the interests of the poor and insist on a strong role of the state in dealing with socio-economic problems. Many people in Latvia feel the same, and they go beyond the subjects of work, food and housing, but Social Democrats never managed to gain a monopoly in relation to these views.

In the 1993 elections the Social Democrats did not win any seats at all – the LSDSP won a mere 0.6% of the vote, while the LDDP got 0.9%. The main reasons for this were that many citizens with voting rights automatically associated the word “socialism” with the previous regime, and many people sought to avoid anything and everything that had to do with the old system. The parties also lacked positive and vivid political personalities, plus they suffered from the split that had taken place – several candidate lists sought the same electorate.

In 1995, the Social Democrats began to talk about a merger, understanding the fact that two social democratic parties in Latvia could not hope for much of a future. The parties also began to co-operate with labour unions, as they are a chief source of support for social democratic parties elsewhere in Europe. The changes came too late, however, and the Social Democrats did not win any seats in the 6th Saeima election in 1995. A joint candidate list took 4.67% of the vote (parties require 5% of the national vote to win any seats in the Saeima). People who voted for the party were in many instances poor people, as well as those who had been defrauded by the numerous financial pyramid schemes which existed in Latvia at that time. In fact, there was a candidate list that was called “Justice – the party to defend defrauded people”.

The success of the Social Democrats in the 1998 election can be seen as a certain manifestation of the socio-economic cleavage. The Latvian Social Democratic Workers Party, after merging with the Latvian Social Democratic Party, established a new union *Latvijas Sociāldemokrātu apvienība* (LSDA). The merger worked – they won 14 seats in the parliament for the first time since the restoration of independence. In their campaign, the Social Democrats promised to create new jobs, to establish a just social insurance system and to institute progressive taxation.

The Social Democrats, however, were members of just the one session of parliament – in 2002 they lost all of their seats. This is true despite the fact that Social Democratic ideas as such might be acceptable to a wide range of people in Latvia, because the standard of living remains quite low. They see the Social Democrats as a force that will protect and support them. Sociological surveys after the 7th Saeima election showed that many voters thought that the party would defend their interests by regulating economic issues and reducing the level of social differentiation (Zepa 1999).

Various economic and psychological factors, however, have hindered Social Democratic parties in their search for accomplishments. “Poverty” is not just an economic condition among human beings that can be described objectively; it is also a widely subjective evaluation which people can apply to themselves. In Latvia there are many people who earn a low wage but do not consider themselves to be poor or unable to take care of themselves. People who are not about to starve to death can find other hot button issues that determine their vote.

In the four parliamentary elections since 1993, specialists have always said that winners and losers could be attributed to the image of candidates and parties, because durable voter loyalty was not yet a part of the mix for many parties. This is partly a question of time, but there is also the matter of a certain lack of political skills. The only party in Latvia about which one could say that it had achieved the loyalty of a certain segment of the electorate was the left wing For Human Rights in a United Latvia (PCTVL). The achievements of other parties have had everything to do with hot button issues such as citizenship and the state language, which were issues for the right wing For the Fatherland and Freedom – LNNK party, as well as the need to fight against corruption and bring greater order to government, which were issues that were addressed by several other parties. Parties did better at some points in time, worse at other times. Against this background of instability, it can be said that the achievements of the Social Democrats in the 7th Saeima election and in the subsequent Riga City Council election, as well as their unexpected loss of all parliamentary representation in the 8th Saeima election in 2002 – these were all very normal phenomena in Latvian politics.

Conclusion

The first point to be made regarding political parties is their sheer number; indeed, we could fill the limited space available here simply by listing their names. This profusion is encouraging evidence of political vitality and of the desire to participate in politics. If we look at the social structure, then we can see large disadvantaged strata versus small advantaged strata. There should a large base for left wing parties, but in real life many new right wing parties have been successfully established, because issues and cleavages from the national revolution (the period of national awakening usually was called the “singing revolution”) remain the more important source of political cleavages.

Political parties and party politics appear around two basic cleavages: centre/ periphery and socio-economic, and the ideological difference between them are moderate. Urban/rural cleavage partly overlaps with socio-economic, while religious cleavage is not so important. However, parties which tried to represent and emphasized Christian values got representation in the Saeima for other reasons than religious cleavage.

The defence of Latvian nationalism and belief in radical market reforms are majority positions, whereas the forces of economic moderation and the interest of Russo-phones are small and scattered. Most important parties are close together in ideological terms, i.e. in terms of national identity as well as in terms of economic policies, whereas the minority party’s tend to be single issue parties with high profile

policies relating to a single cleavage. Personality clashes among leaders of the central parties and economic group interests are the main reason for government changes.

The basic conclusion about characteristic tendencies of political and electoral behaviour: lack of a strong value system, electoral and political fragmentation, high electoral volatility and protest voting.

REFERENCES

- Apine, Ilga. "Stalīnisma recidīvs" – in: *Horizonts*, no.4. Rīga, 1989.
- Blūzma, Valdis. Politisko partiju veidošanās Latvijā pirmsākumi. – in: Blūzma, V., Celle, O.,
- Jundzis, T., Lēbers, D.A., Levits, E., Zīle, Ļ. *Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1993.* Rīga, 1998.
- Brīvība.* March 1999.
- Bungs, Dzintra. The Shifting Political Landscape in Latvia. – in: *RFE/RL Research Report.* Vol.2, no. 12, 1993.
- Dellenbrant, Jan Ake and Ole States. Democratization and Economic Reform Policies. *Research Reports.* No.2. Umea: Umea University Press, 1994.
- Dišlers, Kārlis. Ievads Valststiesību Zinatnē. Rīga, 1930.
- Dribins, L. Identitātes cīņas. *Diena*, 11.03.2003
- Duverger, Maurice. *Political Parties.* New York: John Wiley and Sons, 1955.
- Duverger, Maurice. "Caucus and branch, cadre parties and mass parties". – in: *The West European Party System.* ed. by Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Dreifelds, Juris. "Latvian National Rebirth". – In: *Problems of Communism*, XXXVIII, 4, 1989
- Dreifelds, Juris. "Demographic Trends in Latvia." *Nationalities Paper*, Vol. 12. No.1. Charleston: IL, 1984.
- Dreifelds, Juris. *Latvia in Transition.* Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Bogdanor Vernon. Founding Elections and Regime Change – in: *Electoral Studies*, Vol.9, No. 4. 1990.
- O'Donnell, Guillermo and Philippe C. Schmitter. *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies.* 3rd ed. Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1991.
- Evans, G. and Whitefield, S. "Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe", *British Journal of Political Science*, Vol.23. 1993, pp. 521–548.
- Freivalds, Osvalds. *Latviešu politiskās partijas 60 gados.* Stokholma: Imanta, 1961.
- Harrop, Martin and William L. Miller. Elections and Voters. A Comparative Introduction. London: Macmillan, 2001.
- Horowitz, Donald L. *Ethnic Groups in Conflict.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1985.
- Kitschelt, H. "Divergent Paths of Postcommunist Democracies", in Diamond, L. and R. Gunther (eds.). *Political Parties and Democracy.* The Johns Hopkins University Press, 2001.
- LaPalombara, Joseph and Myron, Weiner. "The Origins of Political Parties." – in: *The West European Party System.* Ed. by Peter Mair. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Latvijas Republikas Valsts Statistikas Komiteja. Rīga, 1992.

- Levits, Egils. Latvija padomju varā. Stagnācijas periods no 1960. līdz 1985.gadam. – in: *Latvijas Vēsture*, Nr.3. 1991.
- Linz, Juan J. and Alfred Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1996.
- Lipset Seymour Martin, and Stein Rokkan. “Introduction”, Seymour, Martin Lipset and Stein Rokkan, Eds. *Party System and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press, 1967.
- Misiunas, Romuald and Rein Taagepera. *The Baltic States: Years of Dependence 1940–1990*. London: University of California Press, 1993.
- Mednis, Imants. Politiskās Partijas Latvijas Republikā. in: *Latvijas Arhīvi*. No.3. 1995.
- Mezs, Ilmars. Parmainas Latvijas Iedzīvotāju Etniskajā Sastāvā 20.Gadsimta. – in: *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis*, Nr. 5/6, 1995.
- Muiznieks, Nils. “Latvia: origins, evolution and triumph.” – in: *Nations and Politics in the Soviet Successor States*. Ian Bremmer and Ray Taras (eds.) Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Norgaard, Ole with Dan Hindsgaul, Lars Johansenn and Helle Vilumsen. *The Baltic States after Independence*. Cheltenham: Edward Elgar, 1996.
- Pizzorno, Alesandro. Parties in Pluralism. – in: *The West European Party System*. Ed. P.Mair. N.Y.: Oxford University Press, 1990.
- Rokkan, S. and D. Urwin. *The Politics of Territorial Identity*. London: Sage, 1983.
- Runce, Ilona and Andris Runcis. Political Parties in Latvia during the Transition from Totalitarianism to Democracy. – in: *The Transition towards Democracy: Experience from Latvia and in the World*. Rīga: University of Latvia, 1994.
- Satversme of the Republic of Latvia. Rīga, 1996.
- Schattschneider E.E. *Party Government*. New York: Rinehart and Winston, 1942.
- Smith, Graham. *The Nationalities Question in Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Smith–Sivertsen, Herman. Latvia. – in: *Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 1998.
- Strods, Heinrihs. Genocīda galvenās formas un mērķi Latvijā, 1940–1985. – in: *Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā*. Rīga: Zinātne, 1992.
- Thomas, J.C. *The Decline of Ideology in Western Political Parties*. London: Sage Publications, 1975.
- Zepa, Brigita. Kad vēlēšanu kaislības pierimušas. *Diena*, 20.aprīlis, 1999.

Šis raksts ir bijis publicēts “*Les clivages politiques en Europe centrale et orientale*.” Ed. By Jean–Michel De Waele. Bruxelles, Editions de l’Université de Bruxelles, 2004.

Kopsavilkums

Šajā rakstā autors sniedz savu skatījumu par sociālo šķirtņu veidošanos un to ietekmi uz politisko partiju veidošanos. Teorētiskās nostādnes, kuras attīstīja Seimurs Lipsets un Stens Rokkans, sniedz pietiekami skaidru ieskatu par šķirtņu koncepta ietekmi uz Latvijas politiskajām partijām, jo vēlētāji atbalsta tās politiskās partijas, kuras spēj efektīvi aizstāvēt viņu sociālās intereses. Sabiedrības sociālās struktūras izmaiņas 20. gs ir atspoguļojušās partiju politikā. Sociālās struktūras izmaiņas un vājās sociāli ekonomiskās diferenciacijas sekas ir izraisījušas to, ka vissvarīgākās ir centra–perifērijas, it īpaši lingvistiskās un politiskās dimensijas, jo izveidojusies jauna lingvistiskā minoritāte.

Sociāli ekonomiskai šķirtnei ir liela ietekme uz sabiedrības noskaņojumu. Pastāv arī etniskās un lingvistiskās problēmas. Latvijā nav dominējošās reliģijas, bet pastāv luterāņu, katoļu, baptistu, pareizticīgo reliģija, kas arī var kļūt par šķirtni sabiedrībā. Turklāt partija, kas ir saistīta ar baznīcu, ir pārstāvēta Saeimā.

Raksturvārdi: šķirtnes, šķirtņu struktūra, šķirtņu veidošanās, politiskās partijas.

Social Policy in the Republic of Latvia during the Transition Period

Sociālā politika Latvijas Republikā pārejas perioda laikā

Feliciano Rajevska
Department of Political Science
University of Latvia

This article was published in the journal “Baltic Review” in 1998. The author uses a wide concept of social policy, being concerned with such issues as the economic context of social policy-making; stages and participants of social policy-making and the social cost of transition, looking through such issues as health, housing and employment; the formulation and implementation of social reform; the nature of the emerging social policy model in Latvia, in which society has a high degree of heterogeneity. The initial stage of economic reform in Latvia in 1991–1993 witnessed an enormous drop in manufacturing and a sharp decline in GDP. A real and stable increase in GDP started in 1996. A set of social welfare legislation adopted in autumn 1995 laid the groundwork for far-reaching reforms. Policy-makers have a strong liberal approach. Very often such an approach means the ignorance of the needs of the ordinary people. This ignorance of people’s needs is partly inherited by the political elite from the totalitarian past and has not been overcome yet. In 1998 the author concluded that it is not so easy to typify the emerging welfare state in Latvia using G. Esping-Andersen’s typology. Latvia’s model is similar to a liberal one with some features of a conservative model with the post-communist background becoming more fragmented concerning the target groups. The main problem is, how to find an optimal balance between the state and the market in solving the social problems of society, improving people’s lives and returning trust to the government.

Key words: social reform, state, market, housing, health, social policy model.

Most people have some idea about what is meant by “social policy”, often thinking of the “social services” or “the welfare state”, and contrasting this with other aspects of “public policy”, “economic policy” or “defence policy” for example. M. Hill & G. Bramley (1, 1–2) state that it is not quite so obvious what social policy is, when you try to define it and draw boundaries around it. The author uses a wide concept of social policy. It means that it covers all public action to promote welfare among the general population. It includes social assistance, providing help and services to those in need. At the same time it includes income transfers, provision of health and social services not only for the poor, but for the general population. Social policy during its development in the 20th century has accommodated many functions in modern societies. The most important ones are to ensure social and economic conditions for normal generation reproduction, to decrease social tension in society and prevent social revolt, to stabilize society and to ensure the functioning of the national social security net, to integrate society, and to invest in people mainly through education and the health system. Our approach is close to those authors who consider social policy as a response to the problems of modernization and institutional and economic change (2).

The author will devote her main attention to such issues as: the economic context of social policy-making; the stages and participants of social policy-making; the social cost of transition looking through such issues as health, housing and employment; the formulation and implementation of social reform; the nature of the emerging social policy model in Latvia.

The Legacy of the Past in the Social Sphere in Latvia

Before proclaiming its independence eighty five years ago in November 1918, Latvia was a part of the tsarist Russian Empire. After the proclamation of Independence, Latvia had adopted all the social insurance legislation that dealt with its own situation and accepted new laws. The independent Latvian state (1918–1940) had a well-developed social policy with an advanced system of health insurance, elaborated labour market legislation, a social assistance network and an emerging pension insurance system. After annexation and incorporation into the Soviet Union in 1940, Latvia experienced the common model of USSR social policy: standardization of protection and its extension to all workers, integration of social insurance into the state budget, centralization, and universal health services.

The cornerstone of social security was the right to work. Other policies for income maintenance were based on it. The Soviet system of welfare was universal and paternalistic. A very important issue was the absence of the right to articulate and lobby the needs autonomously from below. Welfare recipients were objects of welfare provision, but never active subjects in defining their needs and in running services that met the needs.

The transformation to market economy

When writing about the countries in transition, authors agree on the following, that “the reforms, launched on the wave of optimism in the early 1990s in Central and Eastern European countries, have two central purposes: to raise standards of living, mainly by moving to a Western-style market economy, and to increase individual freedom and protect individual rights” (3, 5). Latvia’s Popular Front declared the same goals in its first (1988) and second congress (1989): “to ensure everybody with a minimum standard of living, which does not humiliate human dignity to establish such a state, which guarantees and realizes human social protection. The satisfaction of human need should be the main priority of real policy” (4). The first actions of the government of LPF (which came to power in May 1990) were really done in this direction. The author has already analyzed the stages of social policy development in Latvia, calling this time (1990, May – December) as a romantic time (5). But this time was not long. The next stages: entering the free market (1991, January – August), a resource approach (September 1991– June 1992), the survival stage (July 1992 – end of 1995), followed by the liberal reform in autumn 1995.

The famous liberal scientist Ralph Darendorf in 1989 warned all politicians in Eastern Europe, that after receiving power they should start to solve economic problems that are extremely difficult and painful. Therefore it is inevitable that many painful difficulties will be encountered on the rocky road to the market economy. The

longevity of it depends on many internal and external factors (6). The transformation to a market economy in Latvia was attended by a serious economic crisis: gross domestic product per capita decreased by more than half from 1990 to 1993. The initial stage of economic reform in Latvia in 1991–1993 witnessed an enormous drop in manufacturing, instability in the financial system, rapid price increases and the threat of hyperinflation. The sharp decline in GDP (by 50%) was accompanied by the rapid decline in the standard of living, which occurred in 1992 and was not overcome until mid-1998. The bank crisis in 1995 contributed to this decline. A real increase in GDP of 2.8% occurred in 1996 for the first time, followed by 6.5% in 1997.

The first pillar of economic reforms is stabilization, which consists of controlling public expenditure and containing inflation, mainly through macroeconomic policy. The second is restructuring, which consists of introducing private markets (with consequent changes in the profile of industrial production) and designing the legislation and regulation necessary to support them (3, 9). Price stabilization in Latvia was ensured by strict monetary, income and financial policy. Since 1991 the government subsidies were significantly reduced or discontinued and resulted in full or very high commercialization of the goods and social services essential to everyday life (food, health, energy supply, education, communication). The data in table 1 illustrate that price increases in health care services, rent and especially communal services were higher than the increase of food prices or consumer price indices in general.

Table 1

**Actual retail price indices of selected goods and paid services
(as % of the previous year)**

Year\ Position	Consumer price changes	Food	Health	Rent	Communal services
1991	272	276	156	135	171
1992	1051	861	1508	1663	10637
1993	209	190	367	859	307
1994	36	132	188	181	100
1995	125	118	140	130	125

Source: Statistical yearbook of Latvia. 1993, p. 29, 102, 104; Statistical yearbook of Latvia. 1994, p. 113, 115, 119; Statistical yearbook of Latvia. 1996, p. 98, 100–101.

In 1992 the consumer price index was 1.501, but the communal service price index was 10.637, or 10 times more. The rent price index in 1992 was 1.5, but in 1993 4 times more than the consumer price index. The price increase for communal services was especially rapid in 1992. It resulted in very important changes in the structure of household expenditures. The part of rent and communal payments in expenditure of households increased more than three times in 1992, doubled once more in 1993 and is continuing to increase. 15 percent as the part of rent and communal payments can be considered as usual concerning western standards. The problem is in fact, that expenditures for food in 1997 constituted 48% of the whole household consumption. An especially high ratio of expenses for food was in low income households. In the 1st and 2nd (the lowest 20%) groups they exceeded 2/3 of consumption expenses (65–72%) of these households. For food, purchasing clothing and footwear, apartment maintenance households of the two lowest income groups used 80–83% of their consumption expenses. (8)

Table 2

Part of Rent and Communal Payments in Expenditure of Households (%)

1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
2.6	2.6	1.7	6.1	12.5	13.9	14.1	14.3	15.0

Source: 1992, Statistical Yearbook of Latvia, p. 96; 1993, Statistical Yearbook of Latvia, p. 87; 1996, Statistical Yearbook of Latvia, p. 87; Latvia. Human Development Report, 1997, p. 41; Sociālie procesi Latvijā, Rīga, 1998, lp p. 67.

At the end of 1997 there was an administrative regulation of only some prices of natural monopolies – electricity, gas, heating, water supply, telecommunications, mail, railway and passenger transportation, rent of apartments and utilities owned by the state or local government. According to the Ministry of the Economy experts' calculations, state and local governments regulated less than 15% of the amount of goods and services included in the consumer market. All other prices and tariffs in Latvia are free and they should be determined by companies themselves.

Privatization and Restitution

The most acute problems of ownership reform in the Baltic States involve deciding the extent and forms by which the rights of former owners of property can be restored by re-privatization. Re-privatization is carried out either through restitution, replacement (in the case of land) or compensation. The principles of re-privatization are similar in most cases with some minor differences (5). One of these differences, from our point of view, is that the restitution process in Latvia is deeper compared with Lithuania and Estonia. Property, according to Latvia's legislation, has to be returned to its former legal owners (dating back to 1940) or to its direct or even indirect descendants, if they can prove their rights despite their present citizenship and present country of residence. If their property was destroyed, they can receive compensation for it. In Lithuania and Estonia property should be returned only to the direct descendants. Lithuania and Estonia have more restrictions concerning the owner's country of residence. The denationalization process in housing can illustrate the peculiarities of restitution in Latvia. It began in 1992 and is going on until the present time. The time of making an appeal for former owners or their heirs (legatees) was three and half years and expired in mid 1995. At least one quarter of denationalized building owners are citizens of the USA, Australia, Israel, Canada, Germany, Sweden, the UK and many other countries, including Venezuela, Brazil, Argentina, Singapore, etc. Such a wide geography creates problems for tenants dealing with heating, rent etc. We come to the conclusion that due to the broad treatment of re-privatization by the enabling legislation, restitution (or compensation) has become a complicated and time consuming process. Direct privatization and forms of ownership reform are hampered by the slow pace of re-privatization caused by the need to deal with the myriad of restitution issues. (5)

The share of people employed in the private sector at the beginning of 1997 reached 64% of total employment, and 55% of the GDP was produced by the private sector in 1996. The privatization concept of state companies was created slowly and was reviewed many times. 1996 marked a sharp turning point. From the point of view of decision making, privatization has almost been completed. There is no agreement

between ruling parties only concerning some important enterprises, such as Riga's Shipping and Latvenergo. It is planned for the time being to retain approximately 160 units in state ownership, prevalently companies of infrastructure and social designation as well as some companies strategically important for the state, such as Latvijas Dzelzceļš (Latvian Railway) and Latvijas Pasts (Latvian Post).

Privatization through certificates is closely connected with issues of social justice. A bill concerning certificates was passed by parliament in 1992. The value of one certificate, 28 LVL (50 USD), was equal to the cost of building 0.5 square metres of floor space in a standard apartment house. All legislation dealing with certificates was very complicated from the beginning, and at the same time, was not finished for a long time. Until mid 1994, all property was bought and sold only by cash. The objects of privatization for certificates were not declared for a long time. In 1994 the government changed the law, declaring that the main goal of certificates is to involve all groups of the population in privatization. The widespread process of using certificates for privatization of flats and state companies really started only in 1996, but its speed has been quite slow. By the end of 1997, 20.9% of flats were privatized. As a result, privatization enhanced the creation of a middle class to a lesser extent than was expected.

Social cost of transition

Latvia in many ways has experienced a more serious social trauma than many other countries. One kind of measurement of the quality of life is the Human Development Index (HDI). The HDI is calculated from three basic variables – per capita economic wealth, the level of education, and life expectancy. Both Latvia's HDI and its ranking in comparison with other countries have fallen steadily since independence. The drop in the index and the ranking was particularly steep in the 1997 global Report. The authors of the Human Development Report gave such an explanation for this drop: 1. the change in the method of calculating GDP based on purchasing power parity in USD terms, 2. the fact that data were taken from 1994, when the Latvian economy was just heading into the low point of its decline.

Table 3

Latvia's HDI Rank and HDI Value, 1993–1997

	1993		1994		1995		1996		1997	
Estonia	34	0.872	29	0.867	43	0.862	68	0.749	71	0.776
Latvia	35	0.868	30	0.865	48	0.857	55	0.820	92	0.711
Lithuania	29	0.881	28	0.868	71	0.769	81	0.719	76	0.762

Source: Latvia. Human Development Report 1997. Riga, 1997, p. 13;

Not only economic, but other indicators contributed to this decline also. Among them population health indicators were very important. Health statistics show a deterioration of health, a sharp decrease in life expectancy (3.4 years for men during six years 1990–1995), a rapidly increasing number of suicides among men, especially in rural areas. Latvia is among the countries with the lowest health care expenditure rates in Europe: 3.9% in 1996 and in 1997. Nevertheless the health care issue and the reform of the health care system does not belong to the priorities of the legislature.

Nicholas Barr's evaluation that "investing too little in public health and in health care leads to premature death" (3, p. 5) is absolutely right concerning Latvia's situation.

Table 4

Births, deaths and natural increase rates per 1.000 inhabitants in Latvia

Year	Births	Deaths	Natural increase	Infant mortality	Suicides per 100 thsd.	Life expectancy male / female
1990	4.2	13.1	1.1	13.7	26.1	64.2 // 74.6
1991	13.1	13.1	0.0	15.7	28.6	63.8 // 74.8
1992	12.1	13.5	-1.4	17.6	35.2	63.3 // 74.8
1993	10.4	15.3	-4.9	16.2	42.9	61.6 // 73.8
1994	9.6	16.6	-7.0	15.7	41.0	60.7 // 72.9
1995	8.7	15.7	-7.0	18.8	41.2	60.8 // 73.1
1996	8.1	14.0	-5.9	15.9	37.4	63.9 // 75.6
1997	7.7	13.8	-6.1	15.3	36.4	64.2 // 75.9

Source: Demographic Statistics in the Baltic countries. 1996. Tallinn, Riga, Vilnius., p. 9; Statistical yearbook of Latvia, 1996, p. 61; Economic Development of Latvia. Report. 1997, p. 52; Statistical yearbook of Latvia, 1997, p. 63–65.

Unemployment in Latvia is closely connected with economic reform, with the necessity of reconstructing the economy, with the withdrawal of traditional links with previous partners. Therefore it is structural and long term unemployment which presents an especially painful problem in society. Unemployment in Latvia has had a tendency to increase slowly but constantly since 1992. The level of official registered unemployment in Latvia is the highest among the Baltic States, and in 1997–1998 was around 7 percent. The relatively small figures of unemployment can be explained by various factors. First of all, the majority of pensioners were retired: they formed 9% of the workforce in 1989. A second factor is net external migration, which in 1990–1997 was equal to 137.7 thousand. Together with a negative natural increase at the beginning of 1998 the population in Latvia decreased by more than 200 thousand persons, or 7.8% compared with 1989 census data (9). The third factor is that the level of real unemployment according to survey data is around 14–15 percent. Latvia has regions in which level of unemployment has been higher than 20%–25% during the last four years.

There is a stable trend of increasing of the absolute number of and share of the long-term unemployed. There are many reasons which made it difficult for the long-term unemployed to return to the labour market: lack of professional education and skills, age before pension, lack of Latvian language or weak Latvian language knowledge. An important fact is that many of those persons have two or more obstacles to return to the labour market. At the end of 1997, the share of long-term unemployed (more than one year) was 37% of all unemployed. The average time of looking for a new job was 23.5 months (9, 52–55). Therefore the creation of new work places and the solution of unemployment problems are dominant in the public agenda among the most important problems which the government should solve first.

Poverty gap. From the beginning of 1990 there was a trend to have minimum incomes guaranteed by the state. In April 1992, with the Common Decree of the Supreme Council and the Council of Ministers, a crisis subsistence minimum was

introduced. Since 1993 everyone who needed help had to write a special declaration about his income. If his income was lower than the official standard of living, then local authorities had to pay the necessary sum to make up the difference. 50% percent of this help had to be provided from the state and social budget in 1993 and 1994. In 1993, on November 18 the Council of Ministers reduced the extent of this help, declaring that only persons whose income is lower than 75% of the food portion of the crisis minimum had rights to receive benefits. After the bank crisis in 1995, such a form of guaranteed income was changed by the state. A more strict order of receiving social assistance was established in March 1996. According to this order, a person could appeal for help and could declare his/her incomes by filing a "Declaration about subsistence (living) means". The sum of social assistance is divided into two parts: basic and additional. The basic sum has to be paid in conditions if the income per family member is less than 12 Lats (21 USD). This means that the basic sum is calculated as the difference between $12 \times n - I_p$, where "n" is the number of members in a poor family and "I" is the total income of the poor family. The additional sum (not larger than 9 Lats (15 USD) per family member) has to be paid only as payment for rent of the poor family and only as the difference between the real expenditures for rent and that part of the family's income which is larger than 12 Lats per person. The fulfillment of this guarantee depends on the local government's budget only. The sums of these social assistance benefits can exceed this minimum if the local governments are financially capable. But a person can receive less or even nothing if the local government has inadequate resources.

Table 5

**Headcount Index of Poverty, Population Living Below
the Poverty Threshold (%) in 1996**

Population living in poverty	Poverty Threshold		
	1st pov. thresh. (50% of average monthly household income, Ls 26)	2nd pov. thresh. (minimum wage, Ls 38)	3rd pov. thresh. (crisis subsistence minimum, Ls 52)
All residents	21.4	44.4	67.9
Urban residents	19.4	41.6	65.4
Rural residents	26.0	51.1	73.8

Source: Latvia. Human Development Report. 1997. p. 35

According to the household budget survey in 1996, the poverty gap in Latvia is relatively wide. 68% of all residents have an income equal to the official crisis subsistence minimum. Minimum wage is less than the crisis subsistence minimum. Minimum wage in USD in May 1998 in Latvia was the lowest among the Baltic States: Latvia – 70.59, Estonia –77.52, Lithuania –100 USD (10)

Social Welfare Reform

In autumn, 1995, the Parliament accepted a package of social welfare legislation, which included seven laws on Social Assistance, Social Security, State Pension,

The Social Tax, Illness and Maternity Support, Mandatory Social Insurance for Unemployment, and Insurance For Work-Related Accidents and Illnesses.

Iain Grawford and Alkan Thompson stress that promoting public understanding of the issues is a priority. The overall objectives of the reforms, to increase individual freedom and raise standards of living, can be achieved only if sufficient public support is generated for the necessary policy initiatives. To achieve public support, public debate must be promoted so that the main issues are understood and the benefits of change and, at least as important, the disadvantages of lack of change are clearly understood. (3, 338). It seems that in the case of Latvia, these recommendations were ignored. There was a very low level of information and understanding among the members of society concerning the social reform goals and means. Seven laws were accepted one month before the 6th Saeima elections and one month after, when hot political, not social, issues were on the public and government agenda. Therefore, very many changes were made during 1996 and later in 1997. Clarity about the essence of social reform has been growing gradually not only for ordinary people but for politicians as well. In October 1997, a new law "On State Compulsory Social Insurance" was accepted by parliament, which made important changes in the previous package of laws.

Social reform includes quite radical short, mid and long term changes for the employed, a turn from paternalistic expectations towards personal responsibility for social welfare. Latvia undertook a far-reaching pension reform. The "Law on State Pension" (1995) introduced a new method of pension calculation beginning with January 1996 which is based upon incomes of a socially insured person from whom social insurance payments have been made. The formerly existing system of social insurance had an equalizing character – the money paid into the pension fund by people with a higher wage was redistributed in favour of those who received a smaller remuneration, as the basis for pension payments was the length of work service. In the new system of pensions the mechanism of redistribution is minimized. The reform is gradually replacing the "pay as you go" system with a new three-tier system: the modest state pensions, the level of which would be partially determined by contributions, but will include a minimum government-provided pension; a fully funded mandatory contribution scheme; voluntary private pension arrangements for those who wish and are able to afford a higher level of old-age and disability protection. Latvia has introduced funded pensions, which will be paid out of an accumulated fund, in contrast with pay-as-you-go schemes.

Health care reform proposals are influenced by the ideas of broader marketization of the economy. The issue of equal rights to health and equal access to health care has been brought forward in reform proposals. But the principle of equal rights and access is weakening. The reform of health care financing mechanisms is still the greatest problem. It deals with the transition from collective financing to free competition of care providers and pay for the work done. Funds from the state budget go towards state health programs. Patients need to pay for entering hospital and staying there. Persons who can prove their incapacity to pay are eligible for reductions. There is a ceiling for payments for a one-time stay in hospital and limit of payment for one year for one person. Any sum over the limit should be repaid by a health insurance office. The state financing of medicine is according to the principle: money follows the client. The future of the health care system is supposed to be based on the family

doctor (2000–2500 patients for each) and nurses, who should be responsible for primary control over patients' health. In 1997 the system of family doctors made its first steps, and since mid 1998 this system became compulsory.

Latvia has universal family allowances, birth and funeral benefits, earning related sickness, maternity and unemployment benefits, state allowances for disabled persons. According to the liberal approach adopted by the social assistance system in Latvia, any person should identify his/her own needs, formulate them and apply for help. If there is no appeal, it can be considered that there is no problem at all. According to legislation, help should be given only to the person who is asking for such help by him/herself. It is not the official duty of social workers to look for such persons specially. They have done so only in case they have received special information about the person in need from his/her neighbours, for instance.

Welfare reform in Latvia stresses a person's own responsibility for their welfare and is oriented to stimulate people to be involved in the social insurance scheme.

Actors of Social Policy

In Latvia, as in many post-communist countries, the development level of civil society is rather weak and therefore society has weak control over the ruling elite and bureaucracy. Social policy matters have not played a crucial role for politicians in Latvia. No one political party, presented in the 5th and 6th Saeima, was elected due to its social program. For a long time parties even have not formulated and declared in detail their social goals. The key actors for legislation, policy development and policy implementation in Latvia is the state, represented by **civil servants, bureaucrats and the political elite**. All laws concerning social reform were elaborated by the civil servants of the Ministry of Welfare.

Reform of the social assistance system has been prepared together with the World Bank and started in 1997. One of its goals is to improve the coverage of those in the largest need and to increase the capacity of self-help. **The Council of Local Governments** is becoming a real and influential actor in policy-making in general and in social policy making as well.

Such institutions as the **International Monetary Fund, the World Bank, the Council of Europe and the European Union** are important actors in different fields of social policy formulation and implementation. In 1997, the World Bank gave credit of 18.1 million USD to the Ministry of Welfare for the project "Welfare Reform in Latvia" mainly for improving administration, management, monitoring, coordination and evaluation work of the Department of Social Assistance and Social Insurance Agency. The EU PHARE program has a project "Strategic Support to the Ministry of Welfare", paying attention mostly to the legislation process, to the investment in personal skills and building the modern system of information technology. Latvia signed the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1953) and its Protocol. In June 1997 Latvia's parliament ratified this convention. In May 1997 Latvia's Minister of Welfare signed the European Social Charter in Strasbourg and Latvia ratified it in 2002.

In accordance with the Declaration and Program of Action adopted at the UN World Conference on Human Rights in Vienna (June 1993) and in close co-operation

with the **United Nations Development Program**, Latvia created the National Program for the Protection and Promotion of Human Rights in Latvia. The **Latvian National Human Rights Office** commenced operations in August of 1995 and became an actor of social policy too. The Office is an independent government agency with a mandate of providing information to the public on human rights, especially the promotion of understanding and recognition of those rights. For instance, during the last years there was a rapid increase in cases when people turned to the National Office of Human Rights to receive consultation and advice on how to deal with a house owner, local government, house managers, how to cover heating debts etc. The housing issue was dominant in office statistics about complaints in 1997: 128 written and 755 oral complaints, among them only 29 and 11 were resolved.

Three Human Development Reports, prepared in cooperation with the UNDP program in Latvia in 1995, 1996, and 1997 contributed a lot to better understanding of social policy issues in society. The 1997 Report suggested the necessity of conducting a comprehensive poverty assessment. Such a survey already started in February 1998.

The first serious turn of politicians to social problems occurred in March 1997 during local government elections. **The local governments** play a very important role in school and health system reforms; they are the main actor in the social assistance system. The largest local government, the Council of Riga, in June 1998 accepted a special concept, how to establish a compensation mechanism for those Riga's inhabitants who cannot manage with the increase of rent and communal services payments. The main goal of this concept is "to decrease the social tension which has been produced due to the low minimal salary and pensions as well as due to the high rent and communal payments tariffs, which resulted in impoverishment of a large share of the population" (12).

A hopeful sign is that the growth of **non-government organizations** has intensified in Latvia in recent years. There were 55 NGOs in the human rights sphere and 142 in the social sphere in 1997. Most NGOs focus on issues related to children, poor families, pensioners and the disabled, and their most significant functions are education, information, consultation and the distribution of humanitarian aid. In September 1997 the first NGO Forum took place in Latvia. NGOs are gradually adapting such functions as defence of social interests and monitoring of the government. An opinion poll in January 1997 shows the growing understanding of the role of human rights in the population.

For example "Tenants for their rights" movements and groups demanding maximum transparency in the mechanism of forming prices have had some success in the winter of 1997/98. The present Council of Riga (elected in March 1997) pays much more attention to tariff problems trying to control natural monopolists and to supply customers with meters.

Among the non-government organizations the largest are the **Latvian Free Trade Unions Association and the Federation of Latvia's Pensioners**. The Federation of Pensioners was the first non-government organization whose opinion had to be taken into account by the government already in October 1993, making changes in pension law. Its opinion has been considered as important in debating other issues also.

The Trade Unions had the right of legislation initiative in 1990–1993. After the renewal of the Constitution of independent Latvia in 1993, Trade Unions lost their

legislative initiative. According to the law, Trade Unions are empowered to negotiate wages, employment, labour conditions, and economic restructuring. In October 1993 institutions of social partnership were established such as: the Consultative Council of Latvian Employers, State and Trade Unions, the Work Security Council and the Social Insurance Council. The Confederation of Latvia's Employers and the Trade Union Association made a General Agreement about the main principles of social partnership in July 1996. The number of Trade Unions members was 258.3 thousand, which means that the share of Trade Unions members among all employed was 31.0% in 1997. More active in using this right are teachers and doctors, but not manual workers.

Usually, especially in Catholic countries, the **church** is a very important actor of social policy. Latvia's case is different. Latvia's church prefers not to be involved in politics. From the author's point of view, it is this position, inherited from the past, which the church has not overcome yet. However, church activity in the field of charity has started already. According to the data of the Ministry of Justice, on August 1, 1997 Latvia had 916 registered congregations: among them 289 – Lutheran, 226 – Roman Catholic, 107 – Orthodox, 78 – Baptist, 56 – Old Believers, 43 – Adventist, 8 – Methodist, 5 – Jewish synagogues, 90 – non-traditional religious and 14 new religious parishes. Ethnic Latvians themselves belong not to one, but to several confessions: Lutheran, Roman Catholic, Orthodox, Baptist, Adventist etc. (13). Such pluralism shows a high degree of heterogeneity of society, and this heterogeneity can be one of the reasons that explain why church activities are so low in social policy-making.

Low level of trust

Economic stratification and a sharp polarization of income levels engendered political alienation of the population. One of its forms is elite-mass alienation: the people's belief in the efficacy of their participation is low. Members of society, especially those hardest hit by the economic transition process, either lack the ability or do not understand how to utilize democratic channels of interest groups, to articulate their demands and social needs. The vast majority (80%) expresses disbelief in one's own abilities to influence political decisions, a factor which serves to widen the gap between the individual and political decision-makers. In general there is a very low level of trust among the population in Latvia. According to survey data in 1997 only 10% of Latvians and 15% of Russians consider that it is possible to trust people (14, 117). The group of Latvian sociologists in their article "Stability of Democracy in Latvia: Preconditions and Perspectives" recognized that there was political stability in Latvia during transition. However they mentioned many factors that can produce instability. Among them are the following: a decrease of production and other forms of economic activity, energy supply and heating system crisis, an unstable party system, the different attitude to citizenship and language policy among ethnic groups, an increase of crime and others (15, 144). In connection with social policy we would like to stress especially one of their mentioned reasons for instability: the rapid decrease in the population's trust in legislative and executive power and the low standard of living among a rather large share of society (table 6). The survey data since 1991 show that Latvia's government has had a positive evaluation from the largest part of

the population only in the early beginning after the renewal of independence (until the end of 1991). In later years this evaluation was very critical. Since 1992, when 60% of respondents were dissatisfied with the work of the parliament and government, trust in them has not increased until 1998.

Table 6

Trust in Institutions in Latvia, End of 1997 – Beginning of 1998 (positive answers)

	TV	Radio	Church	Media	Local authorities	Latvia's Bank
Citizens	78.6	77.5	69	63.9	51.9	47.5
Non-citizens	65.4	68.1	66.7	56.4	35.2	34.9

	Police	Court	Trade Unions	Cabinet of Ministers	Saeima	Parties
Citizens	41.4	30.9	28	26.3	21.3	11.5
Non-citizens	47.5	35.9	22	21.6	21.8	10

Source: B. Zepa. Savas valsts pavalstnieki – kādi bijam, kādi esam? // *Diena*, 1998. gada 12. jūnijs.

The negative attitude dominated concerning evaluation of the economic situation. We agree with authors of this article that those factors are serious obstacles for future optimism. Latvia's President Guntis Ulmanis shared his worry with representatives of local governments in March 1998: "The gap between power and the people is growing. We are in a situation when citizens do not recognize themselves in their own elected Latvian parliament, the Saeima. It seems that we have created our state for parties, not for the people. Power became uncontrollable and unaccountable" (16).

Conclusions

It is not so easy to typify the emerging welfare state in present Latvia using Esping-Andersen typology (17). Adopted in autumn 1995, a set of social welfare legislation has laid the groundwork for far-reaching reforms. Latvia's model is very similar to a liberal one with some features of a conservative model with post-communist background becoming more fragmented concerning target groups (18). Policy-makers have a strong liberal approach, which has been already implemented in social policy reform since 1996. Very often such an approach means the ignorance of the needs of ordinary people. The negligible size of the middle class creates such a situation. This ignorance of people's needs is partly inherited by the political elite from the totalitarian past and has not been overcome yet.

Successful reforms are what the people expect. It is now a question of how soon they can expect reforms to improve their individual welfare. People must believe that the short-term sacrifices are just and that they will be worthwhile in the long run (3, 322). For Latvia's situation this is really a crucial point for its new democracy and a challenge for parties in Latvia facing election to the 7th Saeima in October 1998. The main problem will be, how to find an optimal share of the state and market in solving the social problems of society, improving people's lives and returning society's trust in political power.

BIBLIOGRAPHY

1. Michael Hill & Glen Bramley. *Analysing Social Policy*. Blackwell, 1994.
2. Jussi Simpura. *Social Policy in Rapid Social and Political Change: Theoretical Perspectives // Russian Social Policy in the Early 1990s*, edited by Evgeny Turuntsev and Jussi Simpura, Moscow, 1998, p. 11.
3. *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe*, 1994.
4. Latvijas Tautas Fronte. *Programma. Statūti*. Rīga, 1988; Latvijas Tautas Frontes 2. kongress. Rīga, 1990.
5. For more detailed description of each stage see the article Feliciana Rajevska "Latvia in a Search of a Social Policy Model"//*The European Legacy. Towards New Paradigms. Special Issue. Journal of the International Society for the Study of European Ideas* sponsored by the European Cultural Foundation, April 1996, vol. 1, number 2.
6. Ralph Darendorf "Doroga k svobode: demokratizacija i ejo problemy v Vostochnoj Evrope" – *Voprosy Filosofiji*, 1990, Nr. 9, c. 69 –75.
7. *Economic and Social Changes in the Baltic States in 1992–1994*. Edited by Urve Venesaar & George A. Hachey, Jr. Tallinn, 1995, p. 2–5. Autoru (ari ja "ed.") liek vispirms.
8. *Report on the Results of the Household Budget Survey in 1997*. Rīga, 1998, p. 17.
9. *Sociālie procesi Latvijā*. Rīga, 1998, lpp. 10.
10. *Monthly Bulletin of Latvian Statistics*, Nr. 5, 1998, Rīga, p. 140.
11. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 30. janvāris.
12. Rīgas Dome, Lēmums Nr. 6172 "Par maznodrošināto Rīgas iedzīvotāju kompensācijas mehānisma veidošanas koncepciju", *Latvijas Vēstnesis*, 1998. gada 1. jūlijs.
13. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 197, 1997. gads.
14. Brigita Zepa Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa// *Sabiedrības pārmaiņas Latvijā*. Rīga, 1998, 89–141. lpp.
15. Jānis Broks, Uldis Ozoliņš, Gunārs Ozolzīle, Aivars Tabūns, Tālis Tisenkopfs. *Demokrātijas stabilitāte Latvijā: Priekšnoteikumi un izredzes// Sabiedrības pārmaiņas Latvijā*. Rīga, 1998, 142–173. lpp.
16. "Laikmetīgai Latvijai – laikmetīgu varu"// Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa uzruna, tiekoties ar pašvaldību pārstāvjiem, kuri ievēlēti no LZS// *Diena*, 1998. gada 30. martā.
17. G. Esping-Andersen. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. 1990.
18. Deacon, Bob: *East European Welfare: Past, Present and Future in Comparative Context*. In: Deacon, Bob. (ed.): *the New Eastern Europe*. Sage, London, 1992.

Published in "Revue Baltique" Organe de la Collaboration des Etats Baltes, Edit. Prof. Bronislovas Kuzmickas. Vilnius, 1998, No. 11, p. 91–103; ISSN 1392–141X.

Kopsavilkums

Raksts tika publicēts Lietuvā izdotajā žurnālā "*Baltic Review*" 1998. gadā. Autore izmanto plašo sociālās politikas traktējumu, dodot ieskatu sociālās politikas veidošanas ekonomiskajā kontekstā, un izēimējot sociālās politikas veidošanas posmus, procesa dalībniekus (iekšējos un ārējos) un pārejas perioda sociālās izmaksas. Reformas analīzes gaitā uzmanības lokā atrodas veselības aprūpes, mājokļu un nodarbinātības politikas aspekti. Krasas ekonomikas lejupslīdes (1991.–1993.) rezultātā IKP Latvijā samazinājās uz pusi, veicinot sabiedrības slāņu grimšanu nabadzībā. Radikālo sociālo

reformu ievadīja likumu paketes apstiprināšana Saeimā 1995. gadā. Sociālā reforma notika uz strauja ekonomikas izaugsmes fona, kas iesākās 1996. gadā. Raksturojot Latvijas sociālās politikas modeli kā liberālo modeli ar dažām konservatīvā modeļa iezīmēm un postkomunistisko bāzi, autore balstās uz sociālās zinātnes laukā atzīto G. Espinga–Andersena klasifikāciju. Kā galvenā problēma 1998. gadā tiek identificēta vajadzība atrast optimālās proporcijas starp valsts regulējošo lomu un tirgus mehānismu izmantošanu iedzīvotāju sociālās labklājības celšanai, kā arī iedzīvotāju uzticības atgūšanu varas institūcijām.

Raksturvārdi: sociālā reforma, sociālās politikas modelis, valsts, tirgus, mājokļu, veselības, nodarbinātības politika.

II

VALSTIS UN PROCESI STARPTAUTISKAJĀ SISTĒMĀ

Tolerance *versus* sekulārisms? Tolerance versus secularism?

Andrejs Berdņikovs, Gatis Puriņš, Uģis Šules

Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļa

Veltīts Teo van Gogam un citiem Patiesības upuriem

Beidzoties Aukstajam karam un starptautiskajā sistēmā izzūdot līdzšinējam ideoloģiskajā dihotomijā balstītajam dalījumam, līdztekus vēstures gala un globālās integrācijas teorijām parādījās arī koncepcijas, kas jaunu konfliktu avotus saskatīja kultūru, vērtību un reliģisko tradīciju atšķirībā. Šobrīd novērojamā globālā reliģiju atdzimšana (*resurgence*), kas norisinās uz ideoloģiskās krīzes fona, rosinājusi dažus sociālo zinātņu pārstāvjus sākt runāt par apgaismības projekta neveiksmi un par nepieciešamību izmantot politikā reliģijas potenciālu. Vienlaikus šie procesi aktualizē uz atšķirīgām reliģiskajām tradīcijām balstītu kultūru mierīgas sadzīvošanas problemātiku vienas sabiedrības ietvaros.

Dažādas Eiropas valstis atšķirīgi risina līdzāspastāvēšanas jautājumu – uzsverot vai nu toleranci, vai sekulārismu. Mūsaprāt, tolerances stāvokļa panākšanas un uzturēšanas priekšnoteikums ir privātā un publiskā nošķirums, kad līdzīgi franču *laïcité* izpratnei tiek uzcelts “žogs” starp neitrālo politikas sfēru un dažādu indivīdu priekšstatiem par labo un ļauno. Tādējādi publiskajā sfērā saglabājamas jomas, kas skar pilsoņu intereses, par kurām ir iespējams panākt racionālu vienošanos, un kas paredz to periodisku novērtēšanu un pārskatīšanu. Savukārt transcendentālie priekšstati, kurus indivīdi un grupas uztver kā *a priori* dotus un neapspriežamus, ir “privatizējami”. Tādējādi tolerances un brīvības pieaugums sabiedrībā ir iespējams, paplašinoties privātajai telpai, taču vienlaikus arī visam privātajam zaudējot publisko nozīmi. Tas savukārt nozīmē, ka jebkurai normatīvai vēlmei pārnest publiskajā sfērā atsevišķa indivīda vai grupas priekšstatus par labo un ļauno ir jāizsauc pret to vērsta netolerance. Sekularizētajai rietumu sabiedrībai saskaroties ar reliģiski motivētām un mobilizētām kopienām, bieži parādās “postmodernitātes” cilvēku nespēja cīnīties par vietu zem saules. Lai saglabātu iegūtās pozīcijas pasaulē, mūsaprāt, Rietumiem būtu jāpārvar vainas komplekss un jācenšas atrisināt pretrunu starp sekulārisma un liberālisma racionalitātes radīto vienaldzību un nepieciešamību pēc sabiedrību mobilizējoša spēka, kas piemīt reliģijām un ideoloģijām. Iespējams, tas varētu būt viens no svarīgākajiem politikas zinātnes jautājumiem XXI gadsimtā.

Atslēgvārdi: sekulārisms, *laïcité*, reliģija, tolerance.

Šie ir bīstami laiki. Nacionālais jūtīgums nemītīgi ir modrs, un ar katru mirkli kļūst arvien grūtāk nosaukt kādu zosi par dumju, jo attiecīgā zoss taču var piederēt paranoīdam vairākumam (apdraudētajam zosismam), viegli aizvainojamam mazākumam (zosufobijas upurim), kareivīgajiem ekstrēmistiem (Zosu Sena), separātistiem (Zosu Atbrīvošanas fronte), arvien labāk organizētajām sabiedrības vēsturiski izstumto kohortām (nezosojamiem vai pārzosošanai paredzētajiem) vai uzticamajiem sekotājiem, kuri tipina nopakaļ visaugstākajai gurupīlei, svētītajai Mātei Zosij.

Salmans Rušdi, *Zeme zem viņas kājām*

Beidzoties Aukstajam karam un starptautiskajā sistēmā izzūdot līdzšinējam ideoloģiskajā dihotomijā balstītajam dalījumam, līdztekus vēstures gala un globālās

integrācijas teorijām¹ parādījās arī koncepcijas, kas jaunu konfliktu avotus saskatīja kultūru, vērtību un reliģisko tradīciju atšķirībās². Lai gan par tā sauktā starpcivilizāciju konflikta pastāvēšanu starptautiskajā sistēmā joprojām tiek asi diskutēts, pēdējā laikā daudzas parādības varētu liecināt, ka tas jau ir kļuvis ne tikai par ārpolitikas jautājumu. Kopš Vinnijs Pūks par politnekorektiem sakariem ar cūkām ir padzīts no britu skolām³ un *Piektā republika* nopietni sākusī regulēt skolēnu *dress code*⁴, Rietumu politikas darba kārtībā ir atgriezies jautājums par attiecībām starp dažādas kultūras, vērtības, reliģiskos un ētiskos priekšstatus pārstāvošām grupām vienas sabiedrības ietvaros, līdz ar to aktualizējies ir arī jautājums par attiecībām starp valsti un baznīcu.

Kaut arī gan briti, gan franči savus lēmumus pieņēmuši šķietami vienotas Rietumu tradīcijas ietvaros, tomēr tiem piemīt skaidri nolasāmi atšķirīgi uzsvāri – ja Lielbritānijas amatpersonas par savas rīcības motivāciju izvirzīja toleranci, tad Francijas likumdevēji – sekulārismu⁵. Taču rodas jautājumi, vai abi šie notikumi ir vienas cilmes parādības un kādas būs to izraisītās konsekvences.

Šobrīd novērojamā globālā reliģiju atdzimšana (*resurgence*), kas norisinās uz ideoloģiskās krīzes fona, rosinājusi dažus sociālo zinātņu pārstāvjus sākt runāt par apgaismības projekta neveiksmi un nepieciešamību izmantot reliģijas potenciālu politikā. Piemēram, Hanss Kings (*Hans Küng*) uzskata, ka dialogā starp pasaules lielākajām reliģijām iespējama tā saucamās pasaules jeb globālās ētikas (*Weltheos; global ethic*) radīšana⁶. Arī Eiropas Savienības (ES) Konstitucionālā līguma apspriešana apliecināja pieaugošo vēlmi izmantot reliģiju gan individuālās, gan kolektīvās identitātes (re)konstruēšanā⁷, tādējādi nojaucot *laicite* uzcelto žogu starp privāto un publisko. Līdz ar to Rietumu intelektuālajā diskursā iespējams konstatēt vismaz divas pretrunīgas tendences, kas var eksistenciāli apdraudēt pašu Rietumu kā specifiskas civilizācijas pastāvēšanu. No vienas puses, pastāvošā vēlme atgriezties pie reliģijas un definēt Rietumus kā kristīgu civilizāciju drīzāk apdraud, nevis aizsargā tās vērtības, kurās sakņojas rietumu sabiedrība, apšaubot individuālismu, racionālismu, garīgās un laicīgās autoritātes nošķirumu, dzīves veidu dažādību utt.⁸ No otras puses, centieni sekulārismu pasludināt tikai par vienu no pasaules reliģijām loģiski pieprasa tā atcelšanu.

Šiem jautājumiem arī būs veltīta mūsu eseja, kurā, nepretendējot uz absolūtas patiesības atklāšanu, mēs centīsimies rosināt refleksiju par problēmām, kas saistītas ar sekulārismu un toleranci, kā arī piedāvāsim savu skatījumu, raugoties uz tām no modernas sabiedrības interešu viedokļa. Mūsuprāt, domāšana un runāšana par šiem jautājumiem Latvijas sabiedrībai būtu īpaši svētīga laikā, kad ir strauji pieaudzis novērojamo centienu skaits iesaistīt Latvijas politikā reliģiju.

Par toleranci

Pirmajā desmitgadē pēc Berlīnes mūra krišanas, atveroties robežām un intensificējoties sakariem starp dažām sabiedrībām, aktualizējās arī jautājums par dažādu vērtību, reliģiju, pieredžu un dzīvesveidu mierīgu sadzīvošanu. Tādējādi aizvien vairāk tiek runāts par savstarpējo iecietību, multikulturālismu, kopīgām globālām vērtībām utt. Šajā kontekstā tolerance no instrumentāla jēdziena ir kļuvusi par ideoloģisku konceptu. Tajā pat laikā nevalda vienprātība par tolerances jēdzienisko saturu. Apgaismības tradīcijā tolerance izauga no reliģiskās iecietības, kas balstījās uz reliģijas nošķiršanu no laicīgās varas, ko varēja īstenot, jo mazinājās “reliģisko

*ticējumu, simbolu un institūciju ietekme un nozīme sabiedrībā*⁹. Piemēram, Entonijus Ārblasters (*Anthony Arblaster*) saskata, ka “*pastāv skaidra saikne starp reliģiskas tolerances pieaugumu Eiropā agrīnās modernitātes periodā un vienaldzīgas attieksmes izplatīšanos attiecībā pret dažādu reliģisko disputu saturu, par ko iepriekš lijis tik daudz asiņu*”¹⁰. Tajā pat laikā daudzi autori uzskata, ka tolerance ir kaut kas cits vai kaut kas vairāk nekā vienaldzība, jo tā var izpausties tikai reālu domstarpību gadījumā¹¹.

Viena no iespējamajām definīcijām toleranci apraksta kā sabiedrības stāvokli, kurā “*konkurējošas interešu grupas ir gatavas atzīt pretēju interešu tiesības pastāvēt un realizēties*”¹². Taču šādā gadījumā rodas virkne problēmu. Ja vienas sabiedrības ietvaros ir iespējams saprātīgi atrisināt konfliktu starp dažādām racionālām interesēm, tad konfliktos, kuru pamatā ir dažādi principi (transcendentāli uzstādījumi), kompromisa panākšana bieži vien nav iespējama un iesaistītajām pusēm pat nevēlama, jo kompromiss apdraud kādas grupas pastāvēšanas pamatus vai arī tiek uztverts kā šos pamatus apdraudošs.

Mūsaprāt, šo problēmu risināšanai sperami vismaz divi savstarpēji saistīti soļi:

- 1) individuālo un grupu transcendentālo priekšstatu iznešana ārpus politikas sfēras, tādējādi īstenojot klasiskā liberālisma shēmu un atgriežoties pie tolerances instrumentālās izpratnes¹³;
- 2) tolerances robežu noteikšana:
  - (a) paredzot iecietīgu izturēšanos pret jebkuriem uzskatiem, kas ir pārnesti privātajā sfērā un nepretendē uz publiskās sfēras ietekmēšanu,
  - (b) pieļaujot iecietīgu izturēšanos pret uzskatiem, kas apšaubā modernās sabiedrības pašus pamatus, bet tajā pat laikā nespēj būtiski ietekmēt un apdraudēt publisko sfēru¹⁴.

Savukārt uzskatu paušana, kas neatbilst minētajiem priekšnoteikumiem, būtu jāierobežo¹⁵.

Par sekulārismu un pilsonisko mieru

Izzūdot nosacījumiem, kurus starptautiskajai sistēmai piešķirā, no vienas puses, koloniālisms, bet no otras puses, ideoloģiskā pretstāvēšana, kas “disciplinēja” starptautiskās sistēmas “aktierus”, Rietumi saskārušies ar problēmu – vairākums *nerietumu* sabiedrību nedzīvo modernitātē, kuru raksturo reliģijas izstumšana no publiskās sfēras. Gluži pretēji – reliģija ne tikai ir būtiska šo sabiedrību publiskās un privātās dzīves noteikumu formulēšanā, bet tā arī spēlē arvien svarīgāku lomu šo sabiedrību identitāšu konstruēšanā, pretstatot tās Rietumiem un vērstoties pret to pārstāvēto modernitāti, kuru raksturo sekulārisms, individuālisms un skeptiциsm¹⁶.

Rietumiem saskaroties ar reliģiski motivētu radikālismu, rodas centieni sekulārismu, modernitāti un liberālismu, ko, piemēram, Jirgens Hābermāss (*Jürgen Habermas*) kopumā raksturojis kā “apgaismības projektu”, pielīdzināt tikai vienai no pasaules reliģijām. Savukārt šie centieni stimulē idejas par globālas ētikas radīšanu attīstību, kas būtu panākama, starpreliģiju dialogā konstatējot vienotas vērtības. Saskaņā ar globālās ētikas adeptu priekšstatiem, šāda vienošanās par kopīgo vērtību minimumu ļautu mazināt spriedzi gan visā starptautiskajā sistēmā, gan atsevišķās multikulturālās sabiedrībās¹⁷. Daži autori, atzīstot, ka reliģijai piemīt gan konstruktīvs,

gan destruktvīgs potenciāls, uzsver nepieciešamību attīstīt reliģijas konstruktīvismu, lai veicinātu izlīgumu starp atšķirīgām ticībām¹⁸.

Mūsaprāt, šī pieeja rada vismaz trīs fundamentālas problēmas.

Pirmkārt, reliģiskie priekšraksti izpaužas kā “dogmatiski” likumi (*assertive rules*)¹⁹. Tradicionālajās sabiedrībās reliģija ir identitātes, jēgas (*meaning*), stabilitātes, leģitimitātes, attīstības, varas un cerību avots²⁰. Ja arī teorētiski būtu iespējams “atbrīvot” baznīcu no šo sociālo funkciju realizēšanas, tad tomēr tai ir nepieciešams kāds aizstājējs. Kā liecina vēsture, šāda surogātreliģija ir ideoloģija. Taču, visticamāk, tā būtu kāda revolucionāra ideoloģija²¹. Tādējādi arī ideoloģija var kļūt par dogmatisku likumu avotu. Taču modernā liberālā sabiedrība balstās nevis uz reliģiju vai dogmatisku ideoloģiju, bet uz saistību likumiem (*commitment rules*)²², kas izriet no idejas par līgumu. Šeit jānorāda, ka definēt liberālismu kā ideoloģiju tradicionālā izpratnē nebūtu pareizi, jo tas neietver nemainīgu un sastingušu dogmatu kopumu, bet laika gaitā nepārtraukti tiek pārdefinēts. Piemēram, Žans Fransuā Revēls (*Jean-François Revel*) norāda:

*“Vēl viens kļūdainais pieņēmums attiecībā uz liberālismu ir balstīts uzskatā, ka tas līdzīgi sociālismam ir ideoloģija. Nekas nevar būt aplamāks, jo liberālismam nekad nav piemētusi pretenzija konstruēt ideālu sabiedrību. [...] Atšķirībā no sociālisma un komunisma, liberālismam piemīt spēja pašreformēties un labot savas kļūdas. [...] Tas ir balstīts pieredzē. Tā nav apmātība, nedz arī utopija.”*²³

Tādējādi reliģiskie un ideoloģiskie priekšraksti veido komunitāru sabiedrību, kas ierobežo indivīda vajadzības un vēlmes, savukārt modernais rietumu liberālais politiskais režīms balstās uz indivīdu vajadzību un vēlmju saskaņošanu²⁴. Kā izriet no iepriekšteiktā, transcendentālas *a priori* uztveramas vērtības nav apspriežamas. Līdz ar to gaidītās saskaņas vietā šādu vērtību atgriešanās publiskajā sfērā, visticamāk, izraisītu jaunus konfliktus. Kā norādījis Frensiss Fukujama:

*“Ja politika ir balstīta uz kaut kā, kas līdzīgs reliģijai, tad nekad nebūs pilsoniskā miera, jo cilvēki nav spējīgi vienoties par fundamentālām reliģiskām vērtībām. [...] Lai sasniegtu pilsonisko mieru, tieši baznīcas un valsts atdalīšana ir kļuvusi par modernizācijas neatņemamu komponentu.”*²⁵

Turklāt politiskie lēmumi, kas balstīti racionalitātē, ir atkārtoti pārskatāmi un maināmi, savukārt lēmumus, kas balstās transcendencē, pēc definīcijas nevar mainīt. To apspriešana (teoloģija) ir atvēlēta tikai izredzētajiem, bet tas savukārt izslēdz demokrātijas iespēju. Tajā pat laikā izredzēto loka paplašināšana, līdzīgi kā savulaik kristīgajā protestantismā un šodienas politiskajā islāmā, katram indivīdam dibinot personisku saikni ar Dievu, var veicināt tikai fundamentālismu²⁶.

Otrkārt, tā saukto reliģijas atdzimšanu *nerietumu* sabiedrībās lielā mērā ir izraisījusi vēlme veidot savu identitāti pretstatā rietumu “uzspiestajam” vērtībām un dzīves modeļiem. Tādējādi tieši reliģijas “nekonstruktīvais” potenciāls (militantisms) ir tās nostiprināšanās pamatā²⁷. Šo pieņēmumu lielā mērā apstiprina arī tas, ka pēc PSRS sabrukuma reliģija ir aizstājusi vai papildinājusi marksisma elementus kreisi orientēto aprindu ideoloģijā.

*“Abām grupām (kreisajiem un politizētās reliģijas adeptiem) kopīga ir nepatika pret modernitāti, zinātnes atziņu ignorēšana vai pārprašana un, pats galvenais, cilvēciska vēlme atsaukties uz augstāku morālu autoritāti (vai nu reliģisku, vai ideoloģisku), lai piešķirtu savām dzīvēm jēgu un mērķi.”*²⁸

Šodien mēs varam novērot interesantu fenomenu – ja savulaik, reliģijai zaudējot savu ietekmi sabiedrībā, to aizstāja ideoloģija, tad pēc marksisma kā “pēdējās patiesās ideoloģijas” kraha to sākusi nomainīt reliģija²⁹.

Treškārt, ja mēs atmetam pieņēmumu par ētisko normu transcendentālo izcelsmi, tad mums atliek tās definēt kā cilvēku apzinātu vai neapzinātu vienošanos par zināmiem uzvedības modeļiem konkrētos apstākļos konkrētu mērķu sasniegšanai. No tā izriet, ka konkrētās ētikas normas ir konkrētās vides³⁰ nosacītas. Tādējādi var secināt, ka gan telpā, gan laikā pastāv atšķirīgas ētiskās normas. Vēl jo vairāk – arī vienas sabiedrības ietvaros dažādos tās sociālajos slāņos var valdīt atšķirīgas ētiskās normas. Šobrīd, rietumu sabiedrībai sasniedzot nosacīti vienmērīgu labklājības līmeni, kas nodrošina relatīvu sociālo mobilitāti, sociālā nevienlīdzība un noslāņošanās, kas izpaužas vienas sabiedrības ietvaros starp dažādām grupām, ir pārnesta globālā līmenī un izpaužas starp dažādām sabiedrībām. Tādējādi ir visai maz ticams, ka bagātie un sekulārie Rietumi varētu izveidot kādu kopīgu vērtību sistēmu ar tradicionālajām un pārsvarā nabadzīgajām sabiedrībām³¹, kurās publisko normu definēšanā ievērojamu lomu spēlē transcendentāli priekšstati, izņemot atsevišķu banalitāšu saskaņošanu, piemēram, “*tev nebūs nokaut*”³².

Ja arī mēs varam pieņemt, ka, eksistējot pilnīgi vienādiem vides apstākļiem un vienādi sabiedrības attīstības pakāpei gan tehnoloģiskā, gan sociālā izpratnē, varētu veidoties vienādi vērtību kompleksi, tad jāatzīst, ka ētiskais universālisms pat kā ideāltips nevar pastāvēt sinhroni.

Par robežām

Sekularizētā rietumu sabiedrība, saduroties ar bijušo koloniju “dumpi”, spiesta konstatēt, ka tā ir daudz mazāk spējīga pretoties draudiem kā ar reliģiju vai ideoloģiju bruņota sabiedrība. Šādā situācijā viens no reakcijas veidiem ir jau pieminētais Lielbritānijas gadījums, kad valsts, lai nezaicinātu citādību, atsakās no individualitātes pazīmēm publiskajā sfērā. Šādas reakcijas galīgā konsekvence būtu sabiedrības *devesternizācija* un publiskās vides absolūta sterilizācija³³. Otra galēja rietumu sabiedrības reakcija ir atgriešanās pie kristietības “sagnēm”, kas arī savā ziņā ir viens no devesternizācijas paveidiem un pielāgošanās tradicionālo sabiedrību reliģiskajiem fundamentālistiem, jo notiek atteikšanās no racionālisma, individuālisma un skepticisma. Kā piemēru šādai tendencei var minēt pēdējo Semjuela Hantingtona (*Samuel Huntington*) darbu “Kas mēs esam?”, kurā viņš kā vienu no amerikāņu identitātes glābšanas ceļiem piedāvā atgriešanos pie anglosakšu protestantisma³⁴. Arī Turcijai klauvējot pie Eiropas Savienības durvīm, Eiropā pastiprinās prasības nepieļaut “kristiešu kluba atšķaidīšanu”. Paralēli tam gan Amerikā, gan Eiropā pastiprinās dažādu reliģisko konfesiju spiediens uz zinātni un izglītības sistēmu³⁵, tādējādi vājinot tieši to potenciālu, kas Rietumiem ir ļāvis radīt moderno starptautisko sistēmu un arī ilgstoši un sekmīgi tajā dominēt.

Lai saglabātu iegūtās pozīcijas pasaulē, mūsaprāt, Rietumiem, no vienas puses, būtu jāpārvar vainas komplekss un jācenšas atrisināt pretrunu starp sekulārisma un liberālisma racionalitātes radīto vienaldzību un nepieciešamību pēc tāda sabiedrību mobilizējoša spēka, kāds piemīt reliģijām un ideoloģijām. Iespējams, tas varētu būt viens no svarīgākajiem politikas zinātnes jautājumiem XXI gadsimtā.³⁶

No otras puses, Rietumiem pienācis laiks atteikties no priekšstata par savu vērtību universālismu, taču tas nenozīmē, ka būtu jāpiekāpjas citām vērtību sistēmām. Tas nozīmē, ka Rietumiem ir jāatgriežas pie reālpolitikas. Kā teicis viens no Tonija Blēra (*Tony Blair*) ārpolitikas veidotājiem Roberts Kūpers (*Robert Cooper*):

“Postmodernā pasaule ir spiesta sākt piemērot dubultstandartus. Savā starpā mēs darbojamies, pamatojoties uz likumiem [..]. Bet, kad mums ir darīšana ar vecā parauga valstīm ārpus postmodernā Eiropas kontinenta, mums jāpievēršas agrākā laikmeta raupjākajām metodēm – spēkam, preventīvam uzbrukumam, krāpšanai, jebkam, kas nepieciešams, lai tiktu galā ar tiem, kas joprojām dzīvo XIX gadsimta pasaulē, kur katra valsts bija pati par sevi. [..] Savā starpā mēs uzturam likumu, bet, kad mēs darbojamies džungļos, mums arī jāizmanto džungļu likumi.”³⁷

Tādējādi attiecībā uz *nerietumu* sabiedrībām ir iespējamas vismaz trīs stratēģijas:

- 1) “(neo)koloniālisms” attiecībā uz reģioniem, kur tas ir nepieciešams un iespējams, paredzot šo sabiedrību turpmāku asimilēšanu;
- 2) draudzīgu kompradorisku režīmu uzturēšana³⁸, kas nākotnē varētu novest pie “kolonizēšanas” un turpmākas asimilācijas;
- 3) to sabiedrību, kuru “kolonizēšanai” un asimilēšanai Rietumiem nepietiek resursu vai/un motivācijas, atstāšana Darvina likumu varā.

Savukārt Rietumu sabiedrību iekšienē, kad universālismu aizstāj partikulārisms, nevajadzētu kautrēties no tolerances robežas noteikšanas³⁹. Šajā kontekstā franču lēmums pasargāt publisko sfēru no konfesjonālu priekšstatu uzkrītošas demonstrēšanas šķiet tikai loģisks. Atšķirībā no Lielbritānijas, kas aizliegusi “sivēnu”, kurš ir vienaldzīgs (religiski un ētiski neitrāls), Francija ir vērsusies pret “hidžabiem”, kas manifestē konkrētu reliģiski ētisku pozīciju. Zīmīgi, ka *Piektās republikas* lēmums, kas izraisīja protestus musulmaņu kopienā, tajā pat laikā izsauca kurnēšanu Francijas labējo radikāļu vidū⁴⁰.

Saistībā ar tolerances robežu noteikšanu nevietā būtu bažīties par indivīda brīvības iespējamu ierobežošanu; gluži pretēji – balstoties aktīvā (aktīvistiskā) sekulārisma, privātajā sfērā, kurā vienīgajā ir iespējama brīvība, varētu tikt izstumta indivīda etniskā piederība, seksuālā prakse⁴¹, sevis bioloģiskā uzturēšana (piemēram, eitanāzija, narkotisko vielu lietošana), kā arī daudzas citas indivīdu darbības sfēras.

***

Apkopojošā augstāk izklāstīto, var teikt, ka tolerances stāvokļa panākšanas un uzturēšanas priekšnoteikums ir privātā un publiskā nošķirums, kad līdzīgi franču *laïcité* izpratnei tiek uzcelts “žogs” starp neitrālo politikas sfēru un dažādu indivīdu priekšstatiem par labo un ļauno. Proti, publiskajā sfērā saglabājamās jomas, kas skar pilsoņu intereses, par kurām ir iespējams panākt racionālu vienošanos un kas paredz to periodisku novērtēšanu un pārskatīšanu. Savukārt transcendentālie priekšstati, kurus indivīdi un grupas uztver kā *a priori* dotus un neapspriežamus, ir “privatizējami”. Pārfrāzējot Tomasa Hobsa (*Thomas Hobbes*) vārdus, var teikt – Dievs radīja telpu lielajam Leviatānam (suverēnajai valstij), šim laicīgajam dievam, kuram pateicoties jaunais modernais cilvēks bauda mieru un drošību. Reliģija tika privatizēta un tādējādi par topošās Vestfāles kārtības svēto principu kļuva *cuius regio eius religio* (valdnieks

nosaka savas karalistes reliģiju), dzima valstu plurālisms un neiejaukšanās princips. Rezultātā politika, kas atsaucas uz reliģiju, kļuva par galveno draudu kārtībai, drošībai un pilsoniskumam.⁴²

Tādējādi tolerances un brīvības pieaugums sabiedrībā ir iespējams, paplašinoties privātajai telpai, taču vienlaikus visam privātajam zaudējot publisko nozīmi. Tas savukārt nozīmē, ka jebkurai normatīvai vēlmei pārnest publiskajā sfērā atsevišķa indivīda vai grupas priekšstatus par labo un ļauno ir jāizsauc pret to vērsta netolerance.

***

P. S. Piezīmes *a posteriori*.

Kad raksts bija jau labu laiku kā pabeigts, gaišā dienas laikā Amsterdamas centrā tika noslepkavots nīderlandiešu kinorežisors un publicists Teo van Gogs (*Theo van Gogh*). Slepkava uzskatīja, ka atriebis islāmticīgo jūtu aizskārumu, ko izraisījuši “neticīgā” van Goga zaimojošie darbi. Piemēram, savā filmā *Submission: Part I* (“Padevība”), ko viņš bija radījis kopīgi ar somāliešu izcelsmes Nīderlandes politiķi un sabiedrisko darbinieci Aianu Hirsi Ali (*Ayaan Hirsi Ali*), van Gogs bija atļāvis apšaubīt musulmaņu vīriešu tiesības Allāha vārdā pazemot un iekautīt savas sieviešu kārtas ģimenes locekles⁴³. Pēc šoka, ko radīja van Goga nogalināšana, Nīderlandei, kas vienmēr tikusi uzskatīta par globālu paraugu ar tās starpkopienu tolerances līmeni, bija jāpiedzīvo vēl viens šoks, kad visu paveidu “īstenticīgie” metās dedzināt un spridzināt gan kristiešu dievnamus, gan musulmaņu mošejas.

Tajā pat laikā citās Eiropas galvaspilsētās likumdevēji mūsu rakstā skarto problemātiku vēl vairāk aktualizēja un arī sarežģīja. Tā, piemēram, Lielbritānijas bijušais iekšlietu ministrs Deivids Blankets (*David Blunkett*) ierosināja grozījumus likumā “Par organizēto noziedzību un policiju”, kas cita starpā paredz vēršanos pret reliģiskā naida kurināšanu. Laikraksta *The Times* komentētājs Rods Lidlis (*Rod Liddle*) piedāvāja saviem lasītājiem izvēlēties starp diviem izteikumiem, izlemjot, kurš no tiem pēc likuma apstiprināšanas Parlamentā joprojām būs legāls un kurš radīs tiesiskas sekas tā paudējam, proti: “(a) sievietes nomētāšana ar akmeņiem par laulības pārkāpšanu ir barbariska; (b) cilvēki, kuri uzskata, ka sievieti par laulības pārkāpšanu ir pamatoti nomētāt ar akmeņiem līdz nāvei, ir barbari”⁴⁴.

Saskaņā ar Lidla interpretāciju, pirmais no izteikumiem joprojām būtu nesodāms, bet otrs savukārt kļuva par krimināli sodāmu pārkāpumu. Šīs interpretācijas pamatotību apliecina arī Latvijā plaši pazīstamā ievērojamā britu komiķa Rovana Atkinsona (*Rowan Atkinson*) paustās bažas, ka Lielbritānijas sabiedrībai savās debatēs būs jāatsakās no “atklātas un spēcīgas” valodas un tā vietā jāpieņem “tolerances laķējums, kas slēpj neizteiktu un neapstrīdētu uzskatu čūsкас dzeloni”. Atkinsonš uzsver, ka brīvā sabiedrībā nedrīkst pastāvēt “lietas, par kurām nedrīkst jokot”⁴⁵.

Savukārt Vācijas konservatīvo līdere Angela Merkela (*Angela Merkel*) Vācijas Kristīgo demokrātu savienības (*CDU*) kongresā paziņoja, ka imigrantiem jāpielāgojas Vācijas iedzīvotāju vairākumam ierastajai, kristietības ietekmētajai kultūrai, jo mēģinājumi radīt multikulturālu sabiedrību ir nolemti neveiksmei. “Mēs vienmēr to zinājām: multikulturālā sabiedrība nevar gūt panākumus. Tā bija nolemta neveiksmei jau kopš paša sākuma,” teica atkārtoti pārvēlēta partijas priekšsēde. Partijas priekšsēdētāja domā, ka neierobežotā tolerance pret citu reliģiju un etnisko grupu tradīcijām radīs tikai vēl lielāku šķelšanos sabiedrībā⁴⁶.

Vienlaikus Vācijas valdošās koalīcijas dalībiece Zaļo partija aicināja Vācijā par oficiālu svinamo dienu noteikt vienus musulmaņu svētkus. “*Tieši tāds signāls ir nepieciešams, reaģējot uz uzbrukumiem Holandē,*” teica zaļo parlamenta frakcijas priekšsēdētāja vietnieks Hanns Kristiāns Štrēbele⁴⁷.

Zīmīgi, ka ierosinājums šādi “pielabināties” izskan paralēli televīzijas kanāla ZDF demonstrētajam videoierakstam, kurā redzams mulla, kurš sprediķa laikā turku apdzīvotā Berlīnes Kreicbergas rajona mošejā saka: “*Šie vācieši, šie eiropieši neizskuj savas paduses, un zem viņu matiem sakrājas sviedri ar asu smaku, un viņi smird... Elle ilgijas pēc neticīgajiem! Nost ar visām demokrātijām un visiem demokrātiem!*”⁴⁸

Kā redzams Eiropā valda neliels apjukums un nespēja izšķirties starp vismaz trijiem “tolerantas sabiedrības” sasniegšanas ceļiem:

- 1) publiskās sfēras maksimāla sterilizācija, aizliedzot jebkādu atšķirību demonstrēšanu (šādas pieejas konsekventai īstenošanai vajadzētu vainagoties arī ar kristīgajai Eiropai tradicionālo atribūtu “izņemšanas no apgrozības”, piemēram, būtu jāatceļ Ziemassvētku vai Lieldienu kulta publiska piekopošana);
- 2) “tradicionālās kultūras” toleranta piekāpšanās “netradicionālajai kultūrai”, lai neaizvainotu tās pārstāvjus (iespējams, šādas pieejas realizēšanas gadījumā Lielbritānijā būtu steidzami jāatrisina ne tikai Sivēna galīga eliminācija no publiskās sfēras, bet arī jāpārskata anglikāņu baznīcas un britu monarhijas loma sabiedrības dzīvē);
- 3) atgriešanās pie tradicionālā nacionālisma, kas pārvarētu visas ar toleranci saistītās pretrunas un problēmas, tās vienkārši atceļot.

Taču, mūsaprāt, pastāv arī ceturtais ceļš – publiskās sfēras atbrīvošana no emocijām, aizliedzot apvainoties vai uztvert personiski jebkādu publiski paustus uzskatus par neatbildamiem jautājumiem. Mūsaprāt, vispieņemamākais būtu tieši ceturtais ceļš, taču, šķiet, ka tas diemžēl ir arī visnieiespējamākais, jo, kā rāda ikdienas pieredze, cilvēku spējas uz filozofisku apceri un ironiju ir stipri ierobežotas.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Frensiss Fukujama (*Francis Fukuyama*) vēl pirms PSRS pilnīga sabrukuma paziņoja, ka līdz ar Aukstā kara beigām tajā uzvarējušajai liberālajai ideoloģijai vairs nepastāv nekāda cita alternatīva ideoloģija, un līdz ar to starptautiskajā sistēmā ir zuduši cēloņi, kas agrāk izraisīja valstu savstarpējo neuzticību un no tās izrietošo starptautisko vardarbību. Skatīt: Fukuyama, F. The End of History? *The National Interest*. No. 16, Summer 1989, pp. 3-18; Fukuyama, F. Are we at the end of history? *Fortune*, Vol. 121, No. 2, 1990, pp. 75-78.
- ² Huntington, S. P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster, 1996, p. 367; Juergensmeyer, M. *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1993, xi, p. 292.
- ³ 2003. gada sākumā Lielbritānijas pirmsskolas iestādēs tika aizliegti teksti, kuru varoņi ir cūkas, tai skaitā arī slavenā bērnu grāmata “Vinnijs Pūks un viņa draugi”, “*jo tas varētu izraisīt reliģisku satraukumu piecgadīgajos musulmaņos*”. Tuvojoties 2003. gada Lieldienām, virkne Lielbritānijas pašvaldību pieņēma lēmumus aizliegt publiskajās skolās

- bērniem ēdienreizēs pasniegt tradicionālās britu Lieldienu smalkmaizītes, “*jo krusta simbols (ko atgādina smalkmaizītes forma) var aizskart tos, kas nepieder kristīgajām konfesijām*”. Savukārt Sarkanais Krusts turpmāk nolēma labdarības veikalu skatlogos Ziemassvētkos neekspozēt tradicionālās Kristus dzimšanas ainiņas, lai izvairītos no “*gadījumiem, kad tās provocētu garāmejošos musulmaņus izsist neticīgo vitrīnas*”. Skatīt: Hume, M. Welcome to Our Brave New Britain: A Nation that Trembles Before its Buns. *Times*. March 17, 2003.
- ⁴ 2004. gada 10. februārī Francijas Nacionālā sapulce ar 494 balsīm “par” un 36 balsīm “pret” pieņēma likumu, kas aizliedz valsts skolās nesāt uzkrītošus reliģiskos simbolus, tai skaitā musulmaņu sieviešu tradicionālās galvas segas jeb hidžabus, jūdaiistu kipas un liela izmēra krustus. 3. martā šo likumu ar 276 balsīm “par” un 20 “pret” apstiprināja arī Senāts (Skatīt: Beller, E. T. The Headscarf Affair: The Conseil d’État on the Role of Religion and Culture in French Society. *Texas International Law Journal*. Vol. 39, No. 4, Summer 2004, pp. 581–623>p. 581.). Līdzīgi procesi norisinās arī citās Rietumeiropas valstīs – piemēram, Vācijā un Itālijā.
- ⁵ Francijas gadījumā termins “sekulārisms” nav saprotams tikai kā baznīcas šķiršana no valsts. Šīs situācijas aprakstīšanā būtu lietderīgāk pieturēties pie jēdziena “*laïcité*”, kas ir plašāks morāles un filozofijas koncepts. *Laïcité* tolerances dilemmu cenšas risināt, uzceļot “nošķirošo sienu” starp neitrālo politikas sfēru un dažādu indivīdu priekšstatiem par labo un ļauno, neaprobežojoties tikai ar reliģiju. Skatīt: Laborde, C. On Republican Toleration. *Constellations*. Vol. 9, No. 2, June 2002, pp. 167–183>pp. 167–168; 170.
- ⁶ Skatīt, piemēram: Küng, H. *Global Responsibility: In Search of a New World Ethic*. New York: Crossroad, 1991, xix, p. 158.
- ⁷ 21. maijā septiņas no 25 ES dalībvalstīm – Čehija, Itālija, Lietuva, Malta, Polija, Portugāle un Slovākija –, atsaucoties Romas pāvesta vēl pirms gada izteiktajam aicinājumam, parakstīja toreizējai Savienības prezidējošajai valstij Īrijai adresētu vēstuli, aicinot ES Konstitucionālajā līgumā iekļaut atsauci uz Eiropas kristīgajām saknēm (Skatīt: May 30, 2003; May 21, 2004, *Deutsche Presse Agentur*).
- ⁸ Huntington, S. The West: Unique Not Universal. *Foreign Affairs*. Vol. 75, No. 6, November/December 1996, pp. 28–46.
- ⁹ Zuckerman, P. Secularization: Europe – Yes, United States – No: Why Has Secularization Occurred in Western Europe but not in the United States? An Examination of the Theories and Research. *Sceptical inquirer*. Vol. 28, No. 2, March/April 2004, pp. 49–52>p.49.
- ¹⁰ Arblaster, A. *The Rise and Decline of Western Liberalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1984. P. 67.
- ¹¹ Sullivan, J. E. Tolerance and Democracy. In: *Political Tolerance and American Democracy*. Chicago: University of Chicago Press, 1982. Pp. 1–25.
- ¹² Arblaster, A. *The Rise and Decline of Western Liberalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1984. P. 66.
- ¹³ Piemēram, Džons Loks (*John Locke*) savās vēstulēs par toleranci raksta: “*Katra cilvēka ticība viņam pašam ir vispareizākā*”, tādējādi valdībai nav jāatbalsta neviena reliģija un tā vietā jānodarbojas tikai ar savu pilsoņu materiālajām interesēm, piemēram, “*dzīvību, brīvību, veselību un miesisko vajadzību [nodrošināšanu]... naudu, zemes [īpašumiem], mājokļiem, to aprīkojumu un tamlīdzīgi*” (Skatīt: Kennedy, E. The Tangled History of Secularism. *Modern Age*. Vol. 42, No. 1, Winter 2000, pp. 31–37>p. 34.). Autors norāda, ka Loks toleranci neuztver kā pašvērtību, bet kā saprātīgu līdzekli, ar ko risināt plurālisma negatīvos blakus efektus.
- ¹⁴ “*Nav grūti tolerantī izturēties pat pret visnepieņemamāko viedokli, ja tas ir acīmredzami neietekmīgs.*” (Arblaster, A. *The Rise and Decline of Western Liberalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1984, p. 67.) Tādējādi, mūsaprāt, tolerance var rasties tikai tad, ja citādība nedz objektīvi, nedz subjektīvi netiek uztverta kā drauds. No minētā izriet, ka citādība nedrīkst iegūt publiskās varas dimensiju, tas ir, tai nevajadzētu censties veidot normatīvus priekšrakstus, kas ietekmētu un censtos koriģēt citu līdzpilsoņu dzīvesveidu.

- ¹⁵ Protams, ierobežošanas veidi, metodes un pakāpes ir diskusiju objekts, kas pārsniedz šī raksta ietvarus.
- ¹⁶ Juergensmeyer, M. Holy Orders: Religious Opposition to Modern States. *Harward International Review*. Winter 2004. Pp. 34–38 > p. 37.
- ¹⁷ Skatīt: Hasenclever, A.; Rittberger, V. Does Religion Make a Difference? Theoretical Approaches to the Impact of Faith on Political Conflict. In: *Religion in International Relations: The Return from Exile*. Eds.: Hatzopoulos, P.; Petito, F. New York; Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003. Pp. 107–145.
- ¹⁸ Skatīt: Falk, R. A World Wide Religious Resurgence in an Era of Globalization and Apocalyptic Terrorism. In: *Religion in International Relations: The Return from Exile*. Eds.: Hatzopoulos, P.; Petito, F. New York; Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003. Pp. 181–208.
- ¹⁹ Kubálková, V. Toward an International Political Theology. In: *Religion in International Relations: The Return from Exile*. Eds.: Hatzopoulos, P.; Petito, F. New York; Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003. Pp. 79–105 > p. 95.
- ²⁰ Huntington, S. P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: A Touchstone Book, 1997. P. 109.
- ²¹ Ideoloģija principā ir reliģiozi motivēta, kaut arī pēc sava satura ir sekulāru orientāciju sistēma. Ideoloģija principā ir revolucionāra. (Skatīt: Матц, У. Идеологии как детерминанта политики в эпоху модерна. В кн. Мухаев, Р. Т. *Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений*. Москва: Приор, 2000, с. 1050–1072 > 1054, 1055.)
- ²² Kubálková, V. Toward an International Political Theology. In: *Religion in International Relations: The Return from Exile*. Eds.: Hatzopoulos, P.; Petito, F. New York; Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003. Pp. 79–105 > p.95.
- ²³ McIntyre, A. The Secular West and the Dangerous Quest for Meaning. *Review*. Vol. 54, No. 1, March 2002. Pp. 18–19.
- ²⁴ Kubálková, V. Toward an International Political Theology. In: *Religion in International Relations: The Return from Exile*. Eds.: Hatzopoulos, P.; Petito, F. New York; Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003. Pp. 79–105 > p. 95.
- ²⁵ Fukujama, F. Has History Started Again? *Policy*. Vol. 18, No. 2, Winter 2002. Pp. 3–7 > p. 4.
- ²⁶ Skatīt: Rojs, O. Islāma evaņģēlisms. *Diena*. 2. septembris, 2004. 2. lpp.
- ²⁷ Herolds Lasvels (*Harold D. Lasswell*) savā darbā *Pasaules politika un individuālā nedrošība (World Politics and Personal Insecurity)* raksta, ka “krīzes situācijās daudzi indivīdi atgriežas pie bērnības simboliem un formulām. Ja šīs formulas pamatā ir ceremoniālas, indivīds var atbrīvoties no sava sprieguma, necenšoties panākt apkārtējās vides izmaiņas; taču šo fundamentālo rīcības modeļu reaktivācija bieži ir saistīta ar kareivīgas rīcības pieprasījumu.” (Citēts pēc: Reisman, M. *Designing and Managing the Future of State*. *European Journal of International Law*. Vol. 8, No. 3, 1997. Pp. 409–420.)
- ²⁸ McIntyre, A. The Secular West and the Dangerous Quest for Meaning. *Review*. Vol. 54, No. 1, March 2002. Pp. 18–19.
- ²⁹ Piemēram, Latīņamerikā jau pagājušā gadsimta otrajā pusē arvien lielāku popularitāti kreisi orientēto intelektuāļu vidū sāka iegūt tā sauktā Atbrīvošanās teoloģija (*La teología de la liberación*), kurā kristīgos postulātus tiek mēģināts konverģēt ar marksisma idejām. (Piemēram, skatīt: Gutiérrez, G. *A theology of liberation: History, politics, and salvation*. Transl. and ed.: Inda, C.; Eagleson, J. Maryknoll; New York: Orbis Books, 1988, xlvī, p. 264.)
- ³⁰ Ar vidi šeit ir jāsaprot visu to apstākļu kopums, kas ietekmē cilvēka eksistenci – tai skaitā ģeogrāfiskos apstākļus, pieejamos resursus, tehnoloģiskās attīstības līmeni, grupas ārējos un iekšējos apdraudējumus utt. Turklāt bez materiāliem faktoriem cilvēka vidi veido un ietekmē arī “ideālie” faktori – valoda, socializācijas ceļā iegūtās normas, priekšstati, aizspriedumi utt.

- ³¹ Reliģiskā atdzimšana trešās pasaules valstīs lielā mērā ir sacelšanās pret kompradoriskajām un nacionālajām elitēm, kas mēģināja realizēt vietējos modernizācijas projektus.
- ³² Kā zināms no vēstures, šis universālais bauslis nekad nav bijis šķērslis kolektīvai vardarbībai. Vēl jo vairāk, pat šķietami triviālas normas ne vienmēr tika uztvertas kā pašsaprotamas. Piemēram, infanticīds tika uzskatīts par normālu praksi ne tikai primātu protosabiedrībās un mednieku vācēju sabiedrībās, bet arī relatīvi augstu attīstības pakāpi sasniegušajā Spartā. (Skatīt: Arnhart, L. *The New Darwinian Naturalism in Political Theory*. *Zygon*. Vol. 33, No. 3, September 1998. Pp. 369–393 > p. 384.)
- ³³ Savulaik Rejs Bredberijs antiutopijā “451 grāds pēc Fārenheita” ir attēlojis sabiedrību, kas caur pārprastu toleranci nonāk pie totalitāra teroristiska režīma. Viņš raksta: “*Mūsu civilizācija ir tik plaša, ka mēs nedrīkstam pieļaut minoritāšu satraukumu vai neapmierinātību [...] Krāsainajiem nepatīk mazais melnais Sambo. Sadedzināt! Baltajiem nepatīk krusttēva Toma būda. Sadedzināt! Kāds uzrakstījis grāmatu par smēķēšanu un plaušu vēzi. Tabakas fabrikanti ir izmīsuši. Sadedzināt šo grāmatu! Mums vajag pilnīgu bezrūpību. Nekādu problēmu.*” (Bredberijs, R. *451 grāds pēc Fārenheita*. Rīga: Zinātne, 1975. 63.–64. lpp.)
- ³⁴ Skatīt: Huntington, S. P. *Who are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster, 2004, xvii, p. 428.
- ³⁵ Kopš pagājušā gadsimta 80. gadiem ASV arvien aktīvāk tiek pieprasīts no mācību programmām izslēgt bioloģiskās evolūcijas teoriju. Daudzi bioloģijas skolotāji kopš 90. gadiem fundamentālistu kustību spiediena rezultātā vārdu “evolūcija” ir aizstājuši ar neitrālāku terminu “attīstība”. (Skatīt, piemēram: Jacoby, S. In *Praise of Secularism*. *The Nation*. April 19, 2004, pp. 14–18.) Savukārt šī gada 7. septembrī Serbijas izglītības ministre pieņēma lēmumu no skolu mācību programmām izslēgt Čārlza Darvina (*Charles Darwin*) evolūcijas teoriju, aizstājot to ar kreacionismu. Tiesa gan, sabiedrības protestu rezultātā, Serbijas valdība jau pēc trim dienām bija spiesta šo lēmumu atcelt, bet vēl pēc dažām dienām no izglītības ministra amata bija spiesta arī atkāpties šī lēmuma autore. Savulaik arī itāļu katoļi nesekmīgi mēģināja panākt evolūcijas teorijas izskaušanu no skolu mācību programmām (Skatīt: September 8, 9, 10; 2004, *Deutsche Presse Agentur*; September 16, 2004, *Reuters*).
- ³⁶ Piemēram, franču rakstnieks un bijušais kultūras ministrs Andrē Malro (*André Malraux*) izteicies, ka “*vai nu 21. gadsimts būs reliģiju gadsimts, vai tā nebūs vispār*”.
- ³⁷ Cooper, R. *Why We Still Need Empires*. *The Observer*. April 7, 2002.
- ³⁸ Derētu atcerēties savulaik ASV piekopto taktiku pret Latīņamerikas diktatoriem, kad Vašingtona samierinājās ar savējiem “kuces dēliem” (*sons of a bitch*).
- ³⁹ Saistībā ar reliģisko simbolu nēsāšanas aizliegumu Francijas publiskajās skolās prezidents Žaks Širaks (*Jacques Chirac*) deklarēja, ka “*sekulārisms nav apspriežams. Mēs nevaram atļaut cilvēkiem slēpties aiz nepareizi izprastas reliģiskās brīvības idejas, lai nepakļautos Republikas likumiem vai arī apdraudētu modernās sabiedrības pamatprincipus, piemēram, dzimumu līdztiesību un sievietes cieņu*”. (Skatīt: Appiah, A. *The Limits of Being Liberal*. *Global Agenda*. No. 2, January 2004, pp. 186–187.)
- ⁴⁰ Pret reliģisko simbolu aizliegumu Francijas skolās, piemēram, iebilst galēji labējo līderis Žans Marī Lepens (*Jean-Marie Le Pen*), viņš norāda, ka hidžabi ļauj vieglāk pazīt ārvalstniekus un demonstrē, ka “*šie cilvēki nav līdzīgi mums un nevēlas būt līdzīgi mums*”. (Turpat – skatīt 39. zemsvītras piezīmi.)
- ⁴¹ Tas neizslēdz diskusijas par varbūtējo reproduktīvo funkciju pārņemšanu publiskajā sfērā, ko, no vienas puses, varētu nodrošināt pēdējā laika atklājumi bioloģijā un medicīnā, un ko, no otras puses, pieprasa modernās sabiedrības radītās pašatrazošanās problēmas, kā arī indivīdu pilnīgas sociālās, ekonomiskās un radošās pašrealizācijas vēlmēs.
- ⁴² Hatzopoulos, P.; Petito, F. *The Return from Exile: An Introduction*. In: *Religion in International Relations: The Return from Exile*. Eds.: Hatzopoulos, P.; Petito, F. New York; Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003. Pp. 1–20 > pp. 1–2.

⁴³ November 3, 2004, *Reuters*.

⁴⁴ Liddle, R. Ha Ha! You Can't Insult Islam but I Can. *The Sunday Times*. December 12, 2004.

⁴⁵ Hall, S.; Branigan, T. Law to Safeguard Religion Is No Joke, Warns Blackadder. *The Guardian*. December 7, 2004.

⁴⁶ Merkela aicina atteikties no multikulturālas sabiedrības. *Diena*. 2004. 12. dec.

⁴⁷ *Deutsche Presse Agentur*. November 16, 2004.

⁴⁸ Turpat.

Tolerance versus secularism?

Summary

With the end of the Cold War and the vanishing of the former dividing lines, which were based on the ideological dichotomy, alongside with the theories of The End of History and Global Integration, conceptions emerged, which saw the new sources of conflicts in the differing cultural, value and religious traditions. The present resurgence of global religions that occurs on the background of the ideological crisis has incited some social scientists to talk about the failing of the Enlightenment project and the necessity of using the religious potential in politics. At the same time these processes actualize the issue of a peaceful coexistence within the framework of one society where different religious traditions exist. In various European countries the issue of coexistence is resolved in different ways – stressing either Tolerance or Secularism. In our opinion, the precondition for the obtaining and maintaining of the state of tolerance is the strict separation of the Private from the Public sphere, by building a ‘wall’ between the neutral political sphere and the notions of the different individuals about good and bad, according to the French conception of *laïcité*. Thus the public sphere should embrace the areas concerning the interests of citizens, where rational agreements could be reached, including periodical estimations and revisions. The transcendental notions however, which are perceived by individuals as a priori true and thus undoubted and undisputable, should be privatized. In that way, the increasing of tolerance and freedom in society is made possible by the extending of the private sphere, at the same time anything private losing any public meaning. This in turn means that any normative intension to transfer the notions of an individual or a group about good and bad to the public sphere should be encountered with intolerance. When the secularized Western society faces religiously motivated and mobilized communities, often the incapability of the “post-modernity person” to struggle for his place under the sun appears. In order to preserve its positions in the world, which were acquired up to now, the Western society should overcome its sense of guilt and try to resolve the contradiction between the indifference created by rationality and liberalism and the necessity for a mobilizing force of the society such as religions and ideologies. Possibly, this is one of the most important questions of Political Science in the XXI century.

Keywords: secularism, *laïcité*, religion, tolerance.

Mazo valstu ārpolitisko stratēģiju spektrs mūsdienu pasaulē – ieskats teorētiskajos aspektos

The spectrum of the small state foreign policy strategies in today's world – insight into theoretical aspects

Ramona Petrika

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte,
Politikas zinātnes nodaļa

Raksta mērķis ir aplūkot ar mazo valstu problemātiku saistīto pētnieku darbu galvenās teorētiskās atziņas jautājumā par ārpolitisko stratēģiju spektru, ko mazās valstis izmanto savu interešu īstenošanā. Starptautisko vidi ietekmē daudzi faktori, tādi kā ģeogrāfiskā telpa, starptautiskā sistēma, reģionālā mijiedarbība, interešu sadursmes, starptautiskās normas un tiesības; precīzāk – starptautisko vidi determinē strukturālie faktori, ģeopolitiskie faktori un iekšējie faktori. Visu šo faktoru kopums veido katras starptautiskās norises un procesa kontekstu vai fonu, kas ir būtiska jebkura notikuma priekšnosacījumu sastāvdaļa. Mūsdienās minētie faktori mijiedarbojoties palielina mazo valstu iespējas piedalīties starptautiskajos politiskajos procesos ne vien statistu, bet arī aktīvu un bieži sekmīgu spēlētāju lomās. Nākas secināt, ka mūsdienu starptautiskā vide visumā ir atvērta mazo valstu interešu īstenošanai.

Atslēgvārdi: mazās valstis, ārpolitika, ārpolitikas stratēģijas.

Ievads

Mazās valstis tradicionāli cenšas kompensēt savus ierobežotos ekonomiskos un militāros resursus, pievēršot pastiprinātu uzmanību ārpolitikas normatīvajiem, juridiskajiem un ētiskajiem aspektiem.

Politiskajā retorikā bieži tiek izmantoti tādi termini kā taisnīgums, morāle, reputācija, tiesības. Diemžēl “juridiski moralizējošā” pieeja ārpolitikā nevar pilnībā aizstāt resursu vājumu un interešu īstenošanas ierobežotību. Kā raksta Ž. Ozoliņa:

“Tas nozīmē arī, ka attiecības starp lielām un mazām valstīm vienmēr būs asimetriskas jebkuros apstākļos un, veidojot savu politiku, vienmēr būs ar to jārēķinās. Asimetrija nozīmē nevienlīdzību gan varas potenciālā un pārdaļē, gan ekonomiskajā attīstībā, tehnoloģijā un sociālajā jomā.”¹

Starptautiskā vide nav homogēna. To ietekmē daudzi faktori, tādi kā ģeogrāfiskā telpa, starptautiskā sistēma, reģionālā mijiedarbība, interešu sadursmes, starptautiskās normas un tiesības; precīzāk – to determinē strukturālie faktori, ģeopolitiskie faktori un iekšējie faktori. Visu šo faktoru kopums veido katras starptautiskās norises un procesa kontekstu vai fonu, kas ir būtisks jebkura notikuma priekšnosacījumu sastāvdaļa. Bieži minētais konteksts ir svarīgs starpvalstu attiecību noteicējs, arī iespaidojot starptautisko sabiedrisko domu, ko grūti ignorēt pat lielvalstīm². Kopumā mūsdienu starptautiskā vide ir labvēlīga atšķirīgu valstu savstarpēji izdevīgu un draudzīgu attiecību veidošanai, balstoties uz nacionālajām interesēm. Jāņem vērā,

ka politikā spēks ne vienmēr nozīmē militāro un ekonomisko varenību. Arvien lielāka nozīme ir intelektuālajiem resursiem, un sacensībā par to kvalitāti valstu izmēriem ir sekundāra nozīme. Tāpēc arvien biežāk politisko procesu analītiķi uzsver elastīgu un gudru diplomātiju kā mazo valstu priekšrocību, kas, adekvāti izmantota, var kļūt par izšķirīgu nosacījumu valsts interešu īstenošanā.³

Rakstā ir analizētas ar mazo valstu problemātiku saistīto pētnieku darbu galvenās teorētiskās atziņas jautājumā par ārpolitisko stratēģiju spektru, ko mazās valstīs izmanto savu interešu īstenošanā. Darba hipotēze ir pierādīt, ka apskatītajos pētnieku darbos mazo valstu ārpolitisko stratēģiju spektrs iekļaujas robežās starp neitralitātes stratēģiju, no vienas puses, un piesliešanās stratēģiju vai iekļaušanos aliansē/aliansēs, no otras puses. Pamatā tiks izmantotas vairākas zinātniski pētnieciskās metodes – aprakstošā, analītiskā un salīdzinošā. Teorijas apskats balstīts uz divu autoru – M. Kelstrupa un A. Henriksona – izveidoto mazo valstu ārpolitisko stratēģiju spektru aprakstu, analīzi un salīdzināšanu.

Darbā tiks izmantoti tādi jēdzieni kā “maza valsts”, mūsdienu starptautiskā sistēma, ārpolitika un stratēģijas⁴.

Mazās valstis – izpētes subjekti/objekti starptautiskajā politikā

Starptautiskās politikas pētnieki atzīst, ka mazās valstis kā izpētes subjekti ir analizēti visdažādākajos aspektos, literatūras klāsts ir apjomīgs un iespaidīgs. Kā apgalvo O. F. Knudsens, ir izveidojusies situācija, ka būtu nepieciešams apkopot, papildināt pētījumus un veidot nodalītu jomu politikas zinātnē⁵. Tomēr pastāv dažādi viedokļi, kā definēt, kas ir maza valsts.

Esošās definīcijas nosacīti ir pieņemts iedalīt trīs grupās. Jēdziena “**maza valsts**” definīcija tiek atvasināta no kvantitatīvajiem kritērijiem – valsts aizņemtās teritorijas, iedzīvotāju skaita, nacionālā kopprodukta lieluma un citiem izmērāmiem lielumiem.

Jēdziens “lielums” ir būtībā nenoteikts, un to var atšķirīgi interpretēt. Tiek uzskatīts, ka ir neiespējami determinēt “mazuma” pakāpi, līdz ar to koncepts “mazs” ir jāsaprot kā relatīvs, nevis absolūts jēdziens. Definēšanai tiek izmantoti arī papildu mainīgie, piemēram, konkrētas valsts ģeogrāfiskais izvietojums, valsts politiskā sistēma un citi⁶. Tomēr kvantitatīvo kritēriju izmantojums nav vispārīnāms un izsmeļošs.

Iespējama ir arī kvalitatīvo kritēriju izmantošana; noteicošie faktori ir valsts ievainojamība un tās vājums. Tos iegūst, analizējot, piemēram, importa–eksporta attiecības, ārējās tirdzniecības saldo, militāro resursu iespējas. Būtībā arī šo pieeju var vērtēt kā relatīvu.

Visbeidzot piemērojama ir tā saucamā strukturālā pieeja, kas uzsver mazo valstu autonomijas trūkumu. Autonomijas jēdziens starptautiskās sistēmas kontekstā raksturo valsts suverenitātes kvalitatīvo aspektu un nozīmē spēju iedarboties uz citām valstīm, lai maksimāli pilnīgi īstenoju savas intereses. Mazo valstu gadījumā autonomiju var definēt kā izvēles brīvību vai definēto mērķu realizācijas spēju⁷.

Ar autonomiju tiek saprasta valsts spēja vai nespēja ietekmēt citas valstis, lai maksimāli realizētu savas intereses. Citiem vārdiem, tā ir konkrētās valsts izvēles brīvība, ko determinē valsts rīcībā esošie resursi visplašākajā nozīmē – ģeogrāfiskais izvietojums, iedzīvotāju daudzums un izglītības līmenis, organizatoriskie resursi,

militārais potenciāls un vēl citi. Konkrētajā gadījumā var runāt par spēcīgu valsti vai vāju valsti. H. A. Mouritsens (H. Mouritzen) pievēršas mazo valstu autonomijas problēmai, jo uzskata, ka to var izmantot izrietoši no pētījuma lietojuma mērķa, akcentējot valstu izturēšanās modeļus, nevis viegli interpretējamo valsts lieluma vai mazuma kritērijus. Viņš uzsver, ka mazo valstu raksturīga izturēšanās ir pielāgošanās lielvaru interesēm⁸.

Jāatzīst, ka minētās pieejas no dažādiem aspektiem raksturo jēdziena “maza valsts” izpratni un tās var izmantot arī kombinējot, piemērojot konkrēta pētījuma mērķiem. Mazās valstis ir ļoti atšķirīgas pēc visiem minētajiem kritērijiem. Tomēr kopīga mazo valstu tradicionālā dilemma ir izvēle starp autonomiju vai ietekmi, jo minētajiem jēdzieniem ir pretēja savstarpējā iedarbība. Mazo valstu interesēs ir saglabāt autonomiju un palielināt ietekmi. Tomēr reāli tas nav iespējams, jo valsts, palielinot ietekmi starptautisko politisko lēmumu pieņemšanā, riskē zaudēt vai ierobežot savu autonomiju. Apkopojot iepriekš minēto, nākas piekrist secinājumam, ka mazajām valstīm piemīt ietekmes un autonomijas trūkums, kas ierobežo ārpolitisko stratēģiju izvēles iespējas.

A. Henriksons divdesmit pirmo gadsimtu savā darbā nosauc par mazo valstu gadsimtu⁹. Pirmkārt, tādā nozīmē, ka, nenoliedzami, vairākums pasaules valstu ir mazās valstis, kas kā suverēnas vienības darbojas pasaules politikā. Otrkārt, argumentējot viedokli, ka mazās politiskās vienības ir efektīvāk pārvaldāmas un var kalpot kā sekmīgs piemērs valsts pārvaldes modeļu analizē¹⁰. Treškārt, uzsverot demokrātijas ideju izpausmi starptautiskajā vidē, piemēram, vienlīdzības principu ieviešanu starptautiskajā likumdošanā. Līdz ar minētajiem argumentiem ir saprotama mazajām valstīm pievērsta pastiprinātā uzmanība mūsu gadsimtā.

Mūsdienu starptautiskā sistēma, ārpolitika kā valsts interešu realizācijas iespēja starptautiskajā sistēmā

Raksta tēma ir saistīta ar mazo valstu iespējamo ārpolitisko stratēģiju spektra izziņāšanu, tomēr to nav iespējams atklāt, vismaz neieskicējot galvenos mūsdienu starptautiskās politikas akcentus. Dažas no būtiskām starptautiskās sistēmas pārmaiņu pazīmēm mūsdienās ir globalizācija, transnacionālu jautājumu risināšana, savstarpēja atkarība, demokrātijas ideju zināšana (ne vienmēr lietošana) un starptautisko organizāciju daudzveidība un to skaita palielināšanās. Tās ir starpvaldību organizācijas, transnacionālās organizācijas un starptautiskās nevalstiskās organizācijas. Minētie faktori mijiedarbībā palielina mazo valstu iespējas piedalīties starptautiskajos politiskajos procesos ne vien statistu, bet arī aktīvu un bieži sekmīgu spēlētāju lomās. Nākas secināt, ka mūsdienu starptautiskā vide visumā ir atvērta mazo valstu interešu īstenošanai.

Par valsts ārpolitiku tiek uzskatīta tās mērķtiecīga darbība starptautiskā vidē, un tā ir vērsta uz nacionālo interešu realizāciju, kas pamatā saistāma ar četriem galvenajiem mērķiem: drošību, autonomiju, labklājības līmeņa nodrošināšanu vai celšanu un valsts statusu vai prestižu¹¹. Ārpolitiskās stratēģijas atspoguļo to, kā mazās valstis realizē intereses starptautiskajā politikā, garantējot valstisko suverenitāti, palielinot drošību, labklājību un ietekmi. Strukturālie, ģeopolitiskie un iekšējie faktori, ar kuriem objektīvi saskaras maza valsts, ietekmē ārpolitisko stratēģiju spektru un to izmantošanas iespējas. Pamatojoties uz iepriekš minēto, jāsecina, ka strukturālie

faktori – starptautiskā sistēma un tās funkcionēšanas mehānismi – ir nosacīti draudzīgi mazajām valstīm. Līdz ar to mazo valstu iespējas izvēlēties ārpolitisko stratēģiju alternatīvas teorētiski varētu būt salīdzinoši plašas, tomēr jāņem vērā arī ģeopolitiskie un iekšējie faktori. Minēto varētu izmantot, argumentējot mazo valstu atšķirīgos sasniegumus un situāciju starptautiskajā vidē. Piemēram, Norvēģija – sekmīga maza valsts, savukārt Latvija – “attīstībā” esoša maza valsts. Secinājums varētu būt, ka mazo valstu ārpolitisko stratēģiju izvēli determinē augstāk minēto faktoru kompleks.

Ārpolitisko stratēģiju spektrs, teorētiskās nostādes

Tradicionāli mazo valstu ārpolitikas stratēģiju izpēte starptautiskajā politikā iekļaujas plašākā spektrā, ko ierobežo izvēles iespējas starp neitralitātes stratēģiju, no vienas puses, un piesliešanās stratēģiju vai iekļaušanas aliansē/aliansēs, no otras puses¹². Šī referāta teorētisko pamatu veido M. Kelstrupa (1993) un A. Henriksona (1999) klasificētās mazo valstu ārpolitiskās stratēģijas.

M. Kelstrupa mazo valstu ārpolitisko stratēģiju klasifikācija

Pirmkārt, aplūkosim Mortena Kelstrupa izdalītās četras mazo valstu rīcībā esošās stratēģijas. Minēto jautājumu autors analizē vairākos darbos: I. Petersena grāmatā “*The Nordic Countries and the EC*” (1993) publicētajā darbā “*Small States and European Integration*”, kā arī darbā “*Danish Integration Policies: Dilemmas and Options*” (2001) un “*Integration Policy Between Foreign Policy and Diffusion*” (2000). Vēlākajos darbos uzmanība pamatā tiek veltīta integrācijai (dalībai) starptautiskajās organizācijās kā mazo valstu sekmīgai stratēģijai ārpolitikā.

1. Izolācijas jeb norobežošanās politika

Kodolīgi to varētu raksturot kā stratēģiju valstij “kļūt nemanāmai”¹³ un neiesaistīties starptautiskās politikas jautājumu risināšanā.

Faktiski tā ir attiecināma uz neitralitātes stratēģiju. Neitralitātei ir divas nozīmes: ar pirmo tiek saprasta valstu atturēšanās no iesaistīšanās koalīcijā vai konfliktā starp valstīm, bet otro nozīmi lieto, apzīmējot valstu lietoto politiku – neiesaistīties karos un militāri politiskajās savienībās – un ar to saistīto īpašo tiesisko stāvokli. Valsts īstenoja neitralitātes politiku galējā izpausmē tiek uzskatīta par izolāciju jeb izolacionismu¹⁴. Neitralitāte kā valsts stratēģija miera laikā izpaužas valsts atteikumā iesaistīties aliansēs, savukārt neitralitāte krīzes situācijā paredz atturēšanos no iesaistīšanās konfliktā, sniedzot palīdzību kādai no konfliktējošām pusēm, piemēram, atļaujot izmantot valsts teritoriju militāri stratēģiskām operācijām. Savukārt, starptautiskās tiesību normas paredz aizliegumu vērst militāras darbības pret neitrālu valsti¹⁵.

Neapšaubāmi, neitralitātes stratēģiju var īstenot ne tikai mazas valstis, tomēr, kā atzīst starptautisko attiecību pētnieki, tās efektivitāte tiek apšaubīta ar mūsdienu starptautiskās vides specifiku – globalizāciju, savstarpējo atkarību un tamlīdzīgi¹⁶. Nākas atzīt viedokli, ka, aplūkojot neitralitātes iespējamību un efektivitāti lielo un mazo valstu dimensijā, mazajām valstīm tā neizbēgami ir problemātiska, jo neitralitāte ir racionāla izvēle ietekmīgām valstīm, kam iesaistīšanās konfliktos nerūp, nevis mazām valstīm, kuras baidās tikt iesaistītas¹⁷. Mūsdienās neitralitāte ir skaista, bet nerealizējama ideja.

2. Piesliešanās potenciālajam uzvarētājam (*bandwagoning*) – otra ārpolitikā realizējamā stratēģija¹⁸.

Šī stratēģija nozīmē valsts pieliešanos kādai no lielvarām ar nolūku izvairīties no valstiskās neatkarības apdraudējuma. Tā var tikt īstenota divējādi.

Pirmkārt, maza valsts piesienas tai lielvalstij, kas tiek uzlūkota kā potenciāls draudu avots, mēģinot izvairīties no iespējamām tai nelabvēlīgām sankcijām¹⁹.

Otrkārt, maza valsts piekrīt sadarbībai ar lielvaru, kuru tā uzlūko par savu mērķu īstenošanai labvēlīgu sabiedroto²⁰. Analītiķis H. Mouritsens, padziļināti pētot mazo valstu ārpolitikas problēmas, nonācis pie secinājuma, ka piekāpšanās politikas realizēšanu starptautiskā sabiedrība var interpretēt kā neatkarīgas valsts necienīgu, glāvu rīcību, un tas var būtiski mazināt valsts prestižu ar visām no tā izrietošajām sekām.

Analizējot minēto stratēģiju, jāatzīmē vairāki galvenie tās trūkumi. Piesliešanās stratēģijas rezultātā maza valsts kļūst neizbēgami atkarīga no konkrētās lielvalsts – palielinās lielvalsts tiešā ietekme un daudzveidojas draudi. Asimetriskās attiecības ir balstītas uz lielvalsts labvēlības saglabāšanu.

Lemjot par piesliešanās stratēģijas izvēli un īstenošanu, mazai valstij būtiski jāizvērtē jautājums, vai šķietamā drošība var atsvērt atkarības radītos zaudējumus.

3. Balansēšanas jeb manevrēšanas stratēģija.

Pēc M. Kelstrupa domām, maza valsts cenšas palielināt savas darbības iespējas spēku "līdzsvara punktā" starp lielvarām, iesaistoties pagaidu aliansēs.²¹ Lai izprastu stratēģijas būtību, nepieciešams noteikt, kādos gadījumos un kādu mērķu sasniegšanai maza valsts varētu izmantot manevrēšanas politiku starptautiskajā vidē. Neapšaubāmi, stratēģijas izvēli ietekmē starptautiskās sistēmas raksturs. Piemēram, multipolāra sistēma rada labvēlīgu vidi mazas valsts izvēles brīvībai un manevra iespējām. Izmantojot elastīgu ārpolitiku un labvēlīgu starptautisko situāciju, maza valsts var veiksmīgāk īstenot savas intereses. Starptautiskās sistēmas līdzsvara izmantošana jāvērtē kā mazo valstu ārpolitisko iespēju palielināšanas instruments, ar kuru jārīkojas gudri un uzmanīgi.

4. Līdzsvarošanas stratēģija, kas rodas, pievienojoties aliansei (*counter alliance*)²².

Ar minēto stratēģiju tiek saprasta mazas valsts pievienošanās stipru valstu blokam, lai rastu pretsparu konfrontācijas gadījumā ar kādas lielvalsts interesēm. Mazas valsts mērķis, iesaistoties aliansē, ir sava potenciāla palielināšana politiskajā, ekonomiskajā un militārajā sfērās. Līdzsvarošanas stratēģija ir aplūkojama ciešā saistībā ar alianses jautājumu izpēti. Pievēršoties spēka teorijas tradicionālās līdzsvarošanas idejai, kas apgalvo, ka valstis labprātāk veido alianses nekā pievienojas stiprākajam spēkam, var izdalīt divus šīs rīcības iemeslus. Pirmkārt, valstis riskē ar savu eksistenci, ja tām neizdodas iegrozīt potenciālo hegemonu, pirms tā ietekme nav kļuvusi nekontrolējama, kā arī pievienošanās dominējošam spēkam nozīmē uzticēšanos tā turpmākajai labvēlībai. Otrkārt, iesaistoties aliansē, iespējama mazas valsts ietekmes palielināšanās, savukārt, pievienojoties stiprākajām, ir mazas izredzes iespaidot notikumus.

Rakstā tika aplūkotas Mortena Kelstrupa klasificētās mazo valstu stratēģijas.

Isolācija jeb norobežošanās politikai ir raksturīga valsts atturēšanās no iesaistīšanās koalīcijās vai konfliktos; pievienošanās potenciālajam uzvarētājam raksturojama ar mazas valsts integrēšanos uzvarētāja politiskajās, ekonomiskajās un militārajās struktūrās; manevrēšanas stratēģija ir interesanta ar mazas valsts mēģinājumu pastāvēt “spēku līdzsvara punktā” starp lielvarām; savukārt līdzsvarošanas stratēģijai raksturīga iesaistīšanās aliansēs.

Izvērtējot ārpolitisko stratēģiju efektivitāti, jāsecina, ka norobežošanās var būt efektīva lokālu konfliktu gadījumā, pie nosacījuma, ka valsts, kas to realizē, ir neatkarīga no strukturālajiem faktoriem. Mūsdienās tās efektivitāti mazina konfliktu globalizācijas tendences. Pievienošanās potenciālajam uzvarētājam ir efektīva divos gadījumos: ja mazai valstij tādā veidā izdodas izvairīties no draudu avota nelabvēlīgajām sankcijām un ja lielvara ir labvēlīgs sabiedrotais mazās valsts ārpolitikas mērķu īstenošanā. Manevrēšanas efektivitāti nodrošina multipolaritāte starptautiskajā sistēmā, kas rada iespēju mazai valstij palielināt rīcības brīvību. Līdzsvarošanas stratēģija ir efektīva, ja katrai alianses dalībvalstij ir līdzīgas tiesības piedalīties lēmumu pieņemšanas procesos un ja tiek ievērotas nacionālo valstu intereses.

Kopumā jāsecina, ka mazajām valstīm ir nepieciešama spēja adekvāti un elastīgi reaģēt uz starptautiskās vides izmaiņām, izmantojot dažādas ārpolitiskās stratēģijas.

A. Henriksona mazo valstu ārpolitisko stratēģiju klasifikācija

Analītiķis Alans K. Henriksons izdala trīs klasiskās un trīs modernās mazo valstu stratēģijas.

Par klasiskajām tiek atzītas vēsturē zināmās un mazo valstu ārpolitiskajā praksē pārbaudītās stratēģijas – neitralitātes stratēģija, iesaistīšanās aliansēs stratēģija, kā arī kolektīvās drošības radīšanas stratēģija. Šīs stratēģijas izmantošanas un izpausmes ziņā ir līdzīgas M. Kelstrupa klasificētajām, tālab sīkāk tās neaplūkošu. Tikai nedaudz ieskicēšu kolektīvās drošības veidošanas stratēģiju. Šī stratēģija arī ir saistāma ar starptautiskās sistēmas spēka līdzsvara izmantošanu. Galvenais uzsvars tiek likts uz starptautiskās sabiedrības viedokļa ietekmi, kuras rezultātā spēka līdzsvars tiek aizstāts ar kopienas varu. Minētā ideja ir saistāma ar V. Vilsona vārdu un ideālisma pieeju starptautiskajā politikā²³.

Modernās stratēģijas vairāk raksturīgas tieši mūsdienu starptautiskajai sistēmai. A. K. Henriksons izdala šādas modernās mazo valstu ārpolitiskās stratēģijas:

- pievienošanās tirdzniecības blokam,
- politisko asociāciju veidošana,
- aktīva diplomātija.

Pirmkārt, **mazo valstu iesaistīšanās tirdzniecības blokā** nozīmē pievienošanos ekonomiskai organizācijai. Tas dalībvalstīm rada līdzīgas iespējas un tiesības, kā arī nodrošina piekļūšanu tirgiem un dalību brīvās tirdzniecības zonās. Tādi tirdzniecības režīmi, piemēram, Karību Kopējais tirgus, veido institucionālu organizāciju, kas dod valstīm balsstiesības lēmumu pieņemšanā. Līdzīgi valstis var iegūt balsstiesības, pievienojoties globālām institūcijām – Pasaules Tirdzniecības organizācijai, Pasaules Bankai, Starptautiskajam Valūtas fondam, ANO Ekonomiskajai un sociālajai padomei

un citām. Mazo valstu iesaistīšanās starptautiskās ekonomiskās organizācijās palielina arī to politisko ietekmi²⁴.

Otrkārt, **dalība politiskās asociācijās**. Karību valstu asociācija, Dienvidu Klusā okeāna forums, Reģionālās sadarbības Dienvidāzijas asociācija, Indijas okeāna komisija, Indijas okeāna Rim komisija, Dienvidāfrikas Attīstības koordinācijas konference – tās ir reģionālas politiskas asociācijas, kas nodrošina to dalībvalstīm iespēju saskaņot savas intereses, veidot kopīgu viedokli un izteikties starptautiskajā līmenī.

Treškārt, **aktīvā diplomātija**. Divpusēji vai daudzpusēji, organizācijās vai ārpus tām, ar personīgo kontaktu palīdzību vai citiem komunikāciju veidiem, ko paver mūsdienu informāciju tehnoloģijas iespējas, valsts realizē savas intereses starptautiskajā politikā.

A. Beikere-Foksa darbā “Mazo valstu vara”²⁵ atzīst to, ka mazo valstu diplomātija ir līdzvērtīga mācai pārvaldīt valsti. Diplomātija ir mazo valstu starptautiskās izteiksmes smalkākā forma. Mazajām valstīm diplomātija ir valsts pārvaldīšanas mākslas instruments, ar kura palīdzību valsts var būt pārāka pār citām valstīm.

A. Henriksons izdala piecus pretēji vērstus diplomātijas pārus, ko mazās valstis izmanto, veidojot attiecības starptautiskajā sistēmā.

1. “Klusā” diplomātija, no vienas puses, un “protesta” diplomātija, no otras²⁶. Klusā diplomātija balstīta uz draudzības un lojalitātes izrādīšanu, tādējādi pietuvinoties nosprausto mērķu realizācijai, savukārt protesta diplomātija balstās uz konfrontāciju un valsts viedokļa atklātu izpaušmi starptautiskajā līmenī.
2. “Grupu” diplomātija un “nišas” diplomātija²⁷. Grupu diplomātijas spilgts piemērs ir dalība starpvaldību organizācijās, kur valstis realizē kopīgas intereses. Pretēji vēsta ir nišas diplomātija, kur uzsvars tiek likts uz katras valsts unikalitāti.
3. “Diasporas” diplomātija un “multikulturālā” diplomātija. No vienas puses, tā ir mazas valsts etniskās minoritātes izmantošana savu interešu lobēšanai citās valstīs. Savukārt pretēji vēsta ir multikulturālā diplomātija – valsts tēla uzspodrināšana ar imigrantu dzīves apstākļu uzlabošanu.²⁸
4. “Darījumu” diplomātija un uz starptautiskajām normām balstīta diplomātija. Pirmā ir saistāma ar uzņēmējdarbības principu ieviešanu valsts pārvaldē, proti, konkrētas valsts resursu izmantošana peļņas gūšanai. Valsts piesaista ārvalstu investīcijas, arī neievērojot starptautisko likumdošanu. Pretēji vēsta ir uz starptautiskajām normām balstītā likumdošana – valsts rīkojas tikai atļautā robežās.
5. “Sammitu” diplomātija un “kiber” diplomātija. Sammitu diplomātija paredz tiešas starpvalstu attiecības pārvaldes visaugstākajos līmeņos, savukārt *kiberdiplomātija* ir balstīta uz jaunākajām elektroniskās saziņas metodēm²⁹.

Izvērtējot A. Henriksona klasificētās stratēģijas, jāizdara vismaz divi pamatsecinājumi. Pirmkārt, klasiskās stratēģijas varētu uzskatīt par jau zināmo ideju un tradīcijas (M. Kelstrupa) tālāku turpināšanu, savukārt modernās stratēģijas paver jaunas teorētiskās iespējas mazo valstu plašākā ārpolitikas analizē. Otrkārt, iespējamo stratēģiju spektru var iezīmēt galējās robežās – neitralitāte un integrācija.

Secinājumi

Mazajām valstīm piemīt relatīvi nelielas iespējas ietekmēt starptautiskos procesus sev vēlamā virzienā. Lai kompensētu savu nelielo ietekmi, tām ir būtiska adekvātu ārpolitisko stratēģiju izvēle.

Referāta galvenais uzdevums bija aplūkot ar mazo valstu problemātiku saistīto pētnieku darbu galvenās teorētiskās atziņas jautājumā par ārpolitisko stratēģiju spektru, ko mazās valstis izmanto savu interešu īstenošanā. Darbā tika noskaidrotas koncepta “maza valsts” būtība starptautiskajā politikā, tika aplūkotas mūsdienu starptautiskās sistēmas raksturojošās pamatiezīmes, kā arī skaidroti ar ārpolitikas izpratni un stratēģijām saistīti jautājumi.

Darbā tika izvirzīta hipotēze, ka mazo valstu ārpolitisko stratēģiju spektrs iekļaujas robežās starp neitralitātes stratēģiju, no vienas puses, un piesliešanās stratēģiju vai iekļaušanos aliansē/aliansēs, no otras puses. Aplūkojot un salīdzinot analītiķu M. Kelstrupa un A. K. Henriksona mazo valstu ārpolitisko stratēģiju klasifikācijas, jāsecina, ka būtībā hipotēzi var uzskatīt par pierādītu. Mazajām valstīm, izvēloties ārpolitisko stratēģiju, ir jāiekļaujas spektrā, ko ierobežo neitralitāte (vairāk teorētiskā līmenī) un iekļaušanās vai integrācija.

Uzsāktā darba turpinājumā būtu jāpievēršas konkrētu situāciju un mazo valstu izturēšanās analīzei, izmantojot ārpolitisko stratēģiju klasifikācijas. Nobeigumā jāatzīst, ka mūsdienu starptautiskajā sistēmā mazajām valstīm īpaši svarīga ir ārpolitikas stratēģiju daudzveidošana.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ozoliņa, Ž. Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi. Mazās valstis lielo valstu vidū: drošības aspekti. Rīga: LĀI, 2001. 51.–52. lpp.
- ² Nav šaubu, ka tāda mēroga valsts kā ASV var atļauties pat šo kontekstu ignorēt (Irākas gadījums), tomēr arī ASV var tikt iesaistīta konteksta radīšanā un uzturēšanā.
- ³ Henrikson, A. (1999 & 2001), Kelstrup, M. (2001), Kronsell, A. (2002), Knudsen, O. F. (2002).
- ⁴ Stratēģiju plašāk var aplūkot kā vispārīgu politiska mērķa sasniegšanas plānu, koncepciju.
- ⁵ Knudsen, O. F. Small States. Latent and Extant. *Towards a General Perspective*. JIRD, 2002. 5(2): 182–198.
- ⁶ O., Holl (ed.). *Small States in Europe and Dependence*. Austria: AIIA, 1983. Pp. 330–331.
- ⁷ Ozoliņa, Ž., (red.). Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi. Rīga: LĀI, 2001. Bleiere, D. Mazas valsts ārpolitiskā autonomija. 31–45. lpp.
- ⁸ Holl, O. (ed.). *Small States in Europe and Dependence*. Austria: AIIA, 1983. Pp. 239–262.
- ⁹ Henrikson, A. K. Small States in World Politics... 1999. P. 2.
- ¹⁰ Turpat. 3. lpp.
- ¹¹ Holsti, K. J. *International Politics. A Framework for Analysis*. 7th ed. Prentice Hall, 1995. Pp. 83–108.
- ¹² Jāmin tādu autoru kā A. Beikeres-Foksas (1959), Rothsteina (1968), R. Veirinena, H. Vogela, V. Kristmas-Mollera, O. Elgstroma, S. Tagila darbi O. Holla redakcijā izdotajā darbā (1984).

- ¹³ Ozoliņa, Ž., (red.). *Latvija pasaules politikā iespējas un ierobežojumi*. Rīga: LĀI. 23. lpp.
- ¹⁴ Lexikon der Internationalen Politik. Munchen: Oldenbourg Verlag, 1997. P. 383.
- ¹⁵ Robertson, D. (ed.). *The Penguin Dictionary of Politics*. London: Penguin Books, 1993. P. 345.
- ¹⁶ Piemēram, ANO dalībvalstīm noteiktos apstākļos ir pienākums aizsargāt citai citu un kopīgi vērsties pret agresoru, kā to paredz ANO Harta.
- ¹⁷ Robertson, D. (ed.). *The Penguin Dictionary of Politics*. London: Penguin Books, 1993. P. 346.
- ¹⁸ Ozoliņa, Ž., (red.). *Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi*. Rīga: LĀI, 1995. 23. lpp.
- ¹⁹ Piemēram, Dānijas un Vācijas attiecības laika posmā no 1905. līdz 1914. gadam. Baidoties no iespējamās vācu okupācijas, Dānija vienojās ar Vāciju par Dānijas neiesaistīšanos pretvācu aliansēs un par atļauju izvietot mīnas savos teritoriālajos ūdeņos pēc Vācijas pieprasījuma. Holl, O. (ed.). *Small States in Europe and Dependence*. Wien: Braumuller, 1983. Pp. 252–256.
- ²⁰ Piemēram, apmaiņai pret ASV atbalstu iespējamo PSRS militāro draudu gadījumā Aukstā kara laikā Dānija atļāva Grenlandē uzturēties ASV karaspēkam. Holl O. (ed.). *Small States in Europe and Dependence*. Wien: Braumuller, 1983. Pp. 252–256.
- ²¹ Ozoliņa Ž. (red.). *Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi*. Rīga: LĀI, 1995. 23. lpp.
- ²² Turpat. 23–24. lpp.
- ²³ Henrikson, A. K. *Small States in World Politics: the International Political Position and Diplomatic Influence of the World's Growing Number of Smaller Countries*, prepared for Conference on Small States. St. Lucia, 1999. P. 31.
- ²⁴ Henrikson, A. K. *Small States in World Politics: the International Political Position and Diplomatic Influence of the World's Growing Number of Smaller Countries*, prepared for Conference on Small States. St. Lucia, 1999. P. 33.
- ²⁵ Turpat. 36. lpp.
- ²⁶ Turpat. 37–38. lpp.
- ²⁷ Turpat. 39–4. lpp.
- ²⁸ Turpat. 44–46. lpp.
- ²⁹ Turpat. 50–53. lpp.

The Spectrum of the Small State Foreign Policy Strategies in Today's World – Insight into Theoretical Aspects

Summary

The aim of the article is to highlight the main theoretical perspectives researchers use to identify a spectrum of foreign policy strategies that small states use to achieve their national interests. International environment is determined by structural factors, geopolitical factors and internal factors. All the factors constitute the context of international political process. Contemporary international political environment widen a spectrum of possibilities for small states to be engaged in international political process not only as a statist but also in a position of active and successful players. It has to be concluded that, in general, contemporary international environment is open for small states to pursue their foreign policy interests.

Keywords: small states, foreign policy, foreign policy strategies.

Mazās valstis lielo valstu vidū: drošības aspekti* Small States in the Surrounding of Big States: Security Aspects

Žaneta Ozoliņa

LU Sociālo zinātņu fakultāte, Politikas zinātnes nodaļa
zaneta.ozolina@lu.lv

Rakstā ir aplūkotas lielo un mazo valstu attiecības starptautiskajā sistēmā. Autore ir mēģinājusi rast atbildes uz dažām mazajām valstīm būtiskām problēmām – kā, atrodoties līdzās lielai valstij, garantēt savu autonomiju starptautiskajā sistēmā. Uzmanība veltīta to faktoru noskaidrošanai, kuri nosaka lielo valstu interesi par mazajām valstīm, kā arī motīviem, kuri mudina lielās valstis veidot attiecības ar mazajām valstīm. Autore izdala līdzekļus, kas tiek izmantoti mazo valstu ietekmēšanai (militārais potenciāls, intervence, ideoloģijas izplatība, politiskā socializācija, ekonomiskā vara, galveno uzdevumu noteikšana). Lai arī no pirmā acu uzmetiena mazajām valstīm ir ierobežotas izredzes realizēt savas intereses, tomēr mūsdienu starptautiskajā sistēmā arī tām paveras iespēja iespaidot lielo valstu rīcību. Rakstā tiek runāts par tādiem līdzekļiem kā dalība starptautiskajās organizācijās, lobija izmantošana ārpolitisko mērķu īstenošanā, divpusējo un daudzpusējo attiecību izmantošana attiecību veidošanā, iekšpolitikas izmantošana ārpolitiskās ietekmēšanas labā.

Atslēgvārdi: mazās valstis, lielās valstis, drošība, starptautiskā sistēma, ietekmēšana.

Lielo un mazo valstu** savstarpējo attiecību jautājumi politikas zinātnē vienmēr ir bijuši speciālistu uzmanības lokā, lai gan pētījumu intensitāte, kuru atspoguļo arī bibliogrāfija, ir bijusi nevienmērīga. Visražīgākie parasti ir bijuši laikposmi, kad notikušas pārmaiņas starpvalstu sistēmā vai spēku līdzsvara struktūrā. Šo pārmaiņu ietvaros tradicionāli rodas jaunas valstis. Tas liek meklēt atbildes uz jautājumiem, kā šīs valstis iekļausies starptautiskajā sistēmā, kā tās ietekmēs pārējās valstis un kā mainīsies lielo valstu izturēšanās.

Šī pastiprinātā uzmanība pret jaunizveidotajām starptautiskās politikas vienībām ir saistīta ar uzkrāto pieredzi, kas liecina, ka tās savā sākuma posmā ir vājas un nestabilas zemes, kuras var izraisīt visdažādākos konfliktus un pretrunas. Kā trāpīgi norāda Pīters Kalvokoresi (*Peter Calvocoressi*), jaunu, mazu, vāju valstu parādīšanās uzreiz nenozīmē konfliktu vai karu rašanos, bet dažādu līmeņu problēmas gan. Autors nosauc tādas problēmas kā potenciālas nestabilitātes zonas izveidošanās; sabiedrības neviendabība; pretrunu pieaugums starp eliti, kura nes jaunas vēsmas un pārkārtojumu idejas, un sabiedrību, kura turas pie vecajām tradīcijām un ar grūtībām iekļaujas jaunās struktūrās; iekšējo problēmu pārņemšana uz starptautisko sistēmu (pati tās nespējama risināt, mazā valsts meklē līdzekļus ārpusē); aizspriedumi pret kolonizētāju vai okupētāju valsti, kurai ir jau stabila vieta un parasti arī ietekmīga loma starpvalstu sistēmā. Tādējādi starp šīm divām valstīm veidojas spriedze, kas tiek pārnesta arī uz citiem politikas subjektiem. Veidojas savdabīga pretruna starp jauno mazo valsti un starpvalstu sistēmu kopumā. Kā precīzi to raksturo P. Kalvokoresi:

“Tās (mazās valstis – Ž. O.) ne tikai apzinās savā rīcībā esošo līdzekļu neadekvātumu, bet arī šaubās par starptautiskās sabiedrības attieksmi, kurā ir tikko iekļāvušās, un pārāk centīgi pūlas ieņemt tajā vietu un pierādīt savu vērtību.”¹

Pētījumi, kas veikti šajā jomā, nosacīti iedalāmi četrās grupās. Pirmā pētījumu grupa ietver lielo un mazo valstu attiecības pirms Otrā pasaules kara un Otrā pasaules kara laikā. Otra pētījumu grupa aplūko *aukstā kara* sākumposmu. Te dominē konkrēti pētījumi, kas skar koloniālās sistēmas sabrukuma rezultātā radušās jaunās valstis un arī Latīņamerikas zemju pieredzi. Trešā grupa – darbi, kas veltīti lielo un mazo valstu konfliktiem (piemēram, Deivids Vitāls (*David Vital*) analizē PSRS un Čehoslovākijas, ASV un Vjetnamas konfliktus). Ceturto grupu veido pētījumi par mazām valstīm demokrātiskā vidē, galvenokārt Rietumeiropā.²

Nenoliedzami, šajos pētījumos var atrast daudz radošu un izmantojamu ideju, tomēr to tieša piemērošana Latvijas apstākļiem nebūtu pareiza, jo, pirmkārt, katrs literatūrā aplūkots gadījums ir unikāls un iespējamība, ka tieši tāda situācija varētu atkārtoties, ir minimāla. Otrkārt, lielo un mazo valstu attiecību specifiku nosaka konkrētā vēsturiskā laikā pastāvošā starpvalstu struktūra, kas ir neatkarojama salīdzinājumā ar citām, un tāpēc tieši secinājumi neatspoguļo patieso lietu stāvokli. Savulaik Hermanis Kars (*Herman Carr*) ir brīdinājis no pārliekas aizraušanās ar vēsturiskiem faktiem, kuru vispārīnāšana var novest pie nepareiziem secinājumiem, atzīmēdams, ka vēsture vienmēr ir selektīva: vēsturnieks atlasa faktus kā zivju veikals zivis, izvēloties dažas un atmetot un neievērojot citas. Tas ir īpaši pareizi attiecībā uz mazo un lielo valstu attiecībām. Treškārt, jāņem vērā arī mazo valstu specifika katrā konkrētā gadījumā. Tā, piemēram, Baltijas valstis nav salīdzināmas ar citām mazajām valstīm, jo tās ir tikko atbrīvojušās no okupācijas, kaimiņos atrodas liela, neprognozējama un no demokrātiskām tradīcijām tāla valsts; Baltijas valstu veidošanās par patstāvīgiem starptautiskās politikas subjektiem notiek negatīvā un svārstīgā spēku līdzsvara sistēmā ar nenoskaidrotām lielvalstu attiecībām.

Kāda ir lielo un mazo valstu attiecību specifika? Pirmā un svarīgākā iezīme izriet no starptautiskās sistēmas struktūras. Deivids Vitāls to raksturo šādi:

“Mūsdienu valstu pasaule pēc savas būtības ir šķiru sabiedrība. Tajā acīmredzami ir pirmā šķira, kurā iekļaujas tās valstis, kam ir ievērojami resursi un potenciāls, un pastāvīgas intereses visā plašajā starptautisko attiecību jomā un kas dominē uz politiskās skatuves un lielā mērā nosaka to modeļu struktūru, kurā darbojas visu pārējo šķiru pārstāvji.”³

Tas arī nozīmē, ka attiecības starp lielām un mazām valstīm jebkuros apstākļos būs asimetriskas un, veidojot savu politiku, vienmēr būs ar to jārēķinās. Asimetrija nozīmē nevienlīdzību gan varas potenciālā un pārdaļē, gan ekonomiskajā attīstībā, tehnoloģijā un sociālajā jomā. Bet tas nenozīmē, ka mazo un lielo valstu attiecības vienmēr būs naidīgas, pretrunīgas un vērstas uz konfliktiem vai saspīlējumu. Mūsdienu starptautiskā sistēma ir labvēlīga draudzīgu un lietišķu savstarpējo attiecību veidošanai, paturot prātā katras valsts nacionālās intereses.

Mazo valstu trūcīgais potenciāls rada arī atšķirības ārpolitisko mērķu noteikšanā. Ja mazajām valstīm vissvarīgākā vienmēr būs izdzīvošana jeb suverenitātes saglabāšana (Eiropas mazo valstu diskusijas par iestāšanos Eiropas Savienībā un par tās dalībvalstu autonomijas saglabāšanas problēmām), tad lielas valstis orientētas uz sava varas potenciāla palielināšanu, izmantojot visdažādāko līdzekļu spektru, sākot

ar tiešu militāru spēku un beidzot ar integrācijas mehānismiem. No tā izriet mazo valstu vēlēšanās pašauties uz starptautiskās sistēmas atbalstu (arī Latvijas drošības un ārpolitikas uzdevumu formulēšanā tā parādās īpaši spilgti, kaut vai diskusijās un argumentos par Latvijas iestāšanos NATO un ES).

Kādos gadījumos mazās valstis kļūst par lielo valstu politikas objektiem?

Pirmais un galvenais cēlonis lielo valstu pastiprinātai uzmanībai ir mazo valstu loma un vieta starptautiskajā sistēmā un potenciālā iespēja ietekmēt pastāvošo spēku līdzsvaru. Starptautiskās politikas teorētiskajā literatūrā aplūkoti daudzi un dažādi cēloņi lielo valstu ietekmes izplatībai mazajās valstīs. Pīters Kalvokoresi min tādus piemērus kā koloniālās sistēmas sabrukums un dekolonizācija; iekšējie konflikti, kas draud pārāugt ārējos konfliktos; nesakārtota mazas valsts saimnieciskā struktūra, kas robežojas ar nabadzību, un nekompetenta valdība; aukstais karš; robežstrīdi.⁴ Šajā uzskaitījumā uzsvars likts uz mazo valstu iekšējiem procesiem. Tomēr tikai ļoti retos gadījumos mazo valstu iekšpolitika spēj kļūt par lielās valsts politikas objektu, un tas nenotiek morālu apsvērumu dēļ, steidzoties palīgā nabadzības un nekompetentas valdības varā nonākušajām mazajām valstīm, bet gan tad, kad lielās valstis izmanto mazās valstis savu interešu labā.

Pamatots ir norvēģu pētnieka Olava Knudsenā (*Olav Knudsen*) interpretējums lielo valstu viedokļa – mazajām valstīm tiek ierādīta atkarīga subjekta loma.⁵ Viņaprāt, mazās valstis nokļūst “lielās politikas” centrā tikai noteiktos gadījumos.

Pirmkārt, kad lielo valstu starpā rodas konflikts vai arī ir augsta saspīlējuma pakāpe un mazās valstis atrodas sadursmes krustugunīs vai arī kļūst par manevrēšanas līdzekli. Jo lielāka ir lielo valstu savstarpējā atkarība, jo lielākas ir iespējas, ka mazās valstis var tikt ietekmētas gan pozitīvā, gan negatīvā veidā. Šādas politikas piemērs ir PSRS un Vācijas vienošanās par Eiropas sadali 1939. gadā. Tās rezultātā savu neatkarību zaudēja daudzas Eiropas valstis. Savukārt kā pozitīvu rezultātu var minēt ASV politiskās aktivitātes attiecībā pret Krievijas karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm.

Lielo valstu uzmanība pret mazajām valstīm literatūrā visbiežāk aplūkota saistībā ar konfliktiem starp lielvalstīm. Tomēr mūsdienu starptautiskā sistēma ir daudzveidīga. Jāņem vērā arī, piemēram, ka starp lielajām valstīm pastāv draudzīgas attiecības un mazās valstis vai nu iegūst no šī fakta, vai arī tiek pilnīgi ignorētas. Mazās valstis ir stratēģiski neizdevīgā stāvoklī, un līdz ar to lielo valstu interese par tām gan konfliktu, gan normālu attiecību gaisotnē ir minimāla. Tās mazās valstis, kuras atrodas stratēģiski izdevīgā stāvoklī, neatkarīgi no lielo valstu attiecību intensitātes gandrīz vienmēr būs to uzmanības lokā.

Otrkārt, lielvalsts ārpolitiskā orientācija uz kaimiņvalsti parasti ir varas paplašināšanas politikas izpausme. Mazām valstīm, atrodoties kaimiņos lielai valstij, jārēķinās, ka varas palielināšana ir saistīta ar pašas lielās valsts būtību – tieksmi uzturēt savu lielvalsts statusu gan reģionā, gan starptautiskajā sistēmā kopumā. Jo lielāks ir varas potenciāls, jo valsts autoritāte pasaulē ir lielāka un arī attieksme pret mazo kaimiņu būs miermīlīgāka. Ja valsts zaudē savu izdevīgo stāvokli pasaulē, tās ārpolitika kļūst agresīvāka un tā meklē līdzekļus, kā atjaunot zaudēto vai arī kā uzturēt šķietamību, ka tā vēl joprojām ir lielvalsts.

Svarīgs faktors, kas var ietekmēt mazo valstu likteni, ir lielo valstu spēku samērs. Ja ir izveidojies stabils spēku līdzsvars, tad mazām valstīm kaut ko iegūt no citām partnerēm vai mainīt starpvalstu attiecības ir praktiski neiespējami, jo politikas

subjekti baidās no jebkādām pārmaiņām starptautiskajā sistēmā, kuru sekas būtu neprognozējamas gan pirmā, gan otrā plāna dalībniekiem. Toties, mainoties spēku samēram, mazām valstīm jābūt īpaši jutīgām pret pārmaiņām pasaules politikā, jo iespējamās sekas var būt saistītas ar neatkarības zaudēšanu vai atgūšanu. Mainoties spēku samēram, mazajām valstīm bieži jāizvēlas, kurai valstu grupai pievienoties. Knudsens savā rakstā atzīmē, ka, mainoties lielo valstu potencēm, tās izdara lielāku spiedienu uz mazajām valstīm, liekot pievienoties kādai pusei. Kā piemērs tiek minēts 1939. gada augusta padomju un vācu līgums un tā ietekme uz Somijas likteni. Somija cerēja, ka Vācija izdarīs nepieciešamo pretspiedienu Padomju Savienībai. Taču vienā brīdī šis līguma garantētais līdzsvars izjuka, atstājot PSRS “brīvas rokas” Somijā.⁶ Šī tēze ir piemērojama arī Baltijas valstu liktenim, jo šo valstu neatkarības atgūšana sakrita ar pārmaiņām spēku samērā. Īpaši jāņem vērā paredzamās maiņas globālajā starpvalstu attiecību struktūrā, jo pagaidām vēl ir neskaidrs spēku izvietojums globālā mērogā, no tā būs atkarīgs arī Latvijas liktenis. Tādēļ Latvijas ārpolitikā paralēli sāktajām aktivitātēm starptautiskajās organizācijās rūpīgi jāpēta lielo valstu savstarpējo attiecību būtība un pārmaiņas, kā arī dažāda veida divpusējās attiecības.

Kā lielās valstis spēj ietekmēt mazās? Tradicionālais viedoklis – ar spēka lietošanu. Arī Latvijā uzmanība tiek pievērsta potenciālam tiešam uzbrukumam no lielās kaimiņvalsts. Reāli lielvalstis savā starpā piekopo daudz smalkākas un bieži vien savstarpēji izdevīgas attiecības, kuru rezultātā mazās valstis tiek pakļautas lielāko valstu interesēm un var kļūt par šo interešu īstenošanas līdzekli un mērķi bez tiešas intervences. Tādēļ svarīgi ir novērtēt mazo valstu “manevrēšanas” un diplomātijas potences un ierobežojumus, lai izmantotu iespējas, ko dod spēku līdzsvars starptautiskajā sistēmā un mazās valsts rīcībā esošais potenciāls.

Kādi ir lielo valstu rīcības motīvi attiecību veidošanā ar mazām valstīm? Literatūrā sastopamas vairākas interpretācijas un pieejas.

1. Lielo valstu izturēšanās modeļi neatkarīgi no to iekšējās struktūras un ārpolitiskiem mērķiem ir savā būtībā impēriski. Impērisms te izpaužas kā nepieciešamība atražot sevi kā starptautiskās sistēmas darbības virzienu un kārtības izstrādātāju un noteicēju, kuru respektē pārējie politikas subjekti. Protams, ka atšķirīgos vēsturiskos posmos impēriskās izpausmes formas ir atšķirīgas.
2. Lielas valsts būtības kodols ir varas potenciāla uzturēšana, attīstīšana un izvēršana ārpus savas valsts robežām, tādā veidā nostiprinot ietekmi starpvalstu sistēmā. Līdz ar to lielo valstu izturēšanās pasaules politikā būtu aplūkojama kā varas pieauguma process. Savas ietekmes paplašināšana mazo valstu virzienā uztverama kā lielo valstu politiskās darbības likumsakarība.
3. No lielo valstu būtības izrietošā nozīmīgā loma starptautiskajā sistēmā padara šīs valstis par līderēm pasaules ekonomikā un politikā un tāpat padara tās arī atbildīgas par starptautiskās sistēmas būvēšanu, dalīšanu un pārveidi.

Sabrūkot bipolaritātei un mainoties starpvalstu attiecību modeļiem, augot mazo valstu skaitam un norisinoties kvantitatīvām un kvalitatīvām pārmaiņām lielo valstu struktūrās, teorētiskajā literatūrā parādās jauni valstu izturēšanās skaidrojoši atzinumi un interpretācijas. Viens no galvenajiem secinājumiem, kas rodams dažādu autoru darbos, ir atziņa, ka līdz minimumam ir mazinājusies lielo valstu vēlēšanās

un nepieciešamība pakļaut sev mazās valstis ar tieša militāra spēka lietošanu, kas var novest pie nevajadzīgiem un lieliem materiāliem un morāliem zaudējumiem, reizē izraisot kritiku un nelabvēlīgu attieksmi no starptautisko organizāciju puses un tādējādi graujot agresorvalsts starptautisko prestižu. Šādā labvēlīgā situācijā arī mazo valstu izdzīvošanas iespējas kļūst lielākas un starptautiskais atbalsts nozīmīgāks.

Arvien lielāka uzmanība lielo un mazo valstu savstarpējo attiecību analīzē tiek pievērsta savstarpējās atkarības teorijai, atkarības teorijai un integrācijas teorijai. Augsta valstu sasaistītības pakāpe dod lielām valstīm papildu iespējas un jaunus līdzekļus mazo valstu atkarības palielināšanai. Jo daudzveidīgāki ietekmēšanas līdzekļi tiek izmantoti, jo minimālākas ir mazo valstu manevrēšanas iespējas iekšpolitikā un ārpolitikā.

Šie daudzveidīgie ietekmēšanas līdzekļi ir vairāki.

- Militārais potenciāls. To var izmantot vismaz divos veidos. Pirmkārt, kā bruņotu iebrukumu mazā valstī. Otrkārt, kā varas un spēka demonstrēšanu. Daudzi pētnieki atzīst, ka militāra vara ir tikai nepieciešams priekšnosacījums lielvalsts kundzībai.⁷ Militārais potenciāls – kā pašaizsardzība, līdzeklis starptautiskā prestiža celšanai, ietekmes palielināšanai noteiktā ģeogrāfiskā vai politiskā reģionā, alianšu un starptautisko organizāciju veidošanā.
- Intervence – mazo valstu pakļaušanas līdzeklis. Jau 17. gadsimtā franču teologs Fransuā Fenelons (*Francois Fenelon*) secināja, ka nevar gaidīt no valsts, kurai ir lielāka vara, iejūtīgu un pieklājīgu “uzvedību”. Intervence tiek uzskatīta par lielo valstu ārpolitiskās darbības neatņemamu sastāvdaļu. Iebrucējs vienmēr cenšas pamatot intervences nepieciešamību. Intervence var izpausties visdažādākajās formās un iesaistīt lielu skaitu politisko subjektu. Pēdējos gados lielu valstu ietekmes palielināšanai ir izmantota militārā, ideoloģiskā un ekonomiskā intervence, kas īstenota ārējās palīdzības programmās, daudzpusējo aģentūru darbībā, transnacionālās korporācijās. Militārās intervences nepieciešamības pamatojums mūsdienās ir kļuvis daudzveidīgāks: bruņota konflikta novēršanai (ANO un ASV aktivitātes Ziemeļirākā pēc Persijas līča kara, lai novērstu iespējamo vardarbību pret kurdieš); humānās palīdzības sniegšanai (Irākā, Bosnijā, Somālijā); jaunizveidotu valstu atbalstīšanai; valdību aizstāvēšanai (Filipīnās).
- Kultūras ietekmes izplatība.
- Politiskā socializācija. To sekmē kultūras hegemonijas radītais fons un kuru vispirms pieņem sabiedrotie un to politiskās elites; vēlāk tā izplatās citās valstīs un starptautiskās organizācijās. Kā tipisks piemērs te minama ASV klātbūtne Eiropā un tās izraisītās sekas Eiropas ekonomiskajā attīstībā (Māršala plāns) un politisko elītu pieņemtajās normās (liberalisms). Politiskā socializācija ir daudz smalkāks un viltīgāks politiskās pakļaušanas līdzeklis nekā militārā vara, jo tā nenotiek ar draudiem vai vardarbību, bet gan politiskajiem spēkiem labprātīgi pieņemot politiskās uzvedības normas un noteikumus.
- Ekonomiskā vara. Mūsdienās ekonomiskie starpvalstu ietekmēšanas un arī pakļaušanas līdzekļi tiek lietoti visbiežāk un ir visefektīvākie. Ekonomiskais potenciāls ļauj lielām valstīm piedāvāt citām valstīm savas sabiedrības labklājības nosacījumus, kā arī ar resursu, tirdzniecības un finanšu līdzekļiem

ietekmēt mazākās valstis un pat iespaidot starptautisku organizāciju radīšanu un to darbības virzienu noteikšanu. Tā, piemēram, ASV kā ekonomiska un politiska lielvalsts ir bijusi noteicošā tādu organizāciju izveidē un uzturēšanā kā Starptautiskais Valūtas fonds, Pasaules Banka, Pasaules Tirdzniecības organizācija.

- Lielas valsts kundzība var izpausties tās privilēģijā noteikt, kādi jautājumi konkrētā brīdī jārisina starptautiskajai sabiedrībai (*agenda setting*). Mazām valstīm šajā darbā jāpaliek novērotājām vai tikai sava viedokļa paudējām – ar allaž paliekošu iespēju tikt nesadzirdētām, ja lielās valstis to nevēlēsies, vai arī tikt izmantotām lielo valstu savstarpējo jautājumu kārtošānā.

Lielo valstu centieni dominēt ar dažādu līdzekļu palīdzību ir samērā pretrunīgs un daudzšķautņains process, kura gaitā tās neņem vērā iespējamās problēmas, ko savās interesēs varētu izmantot mazās valstis.

Lielajām valstīm ir vairāki “vājie punkti”.

- Lielās valstis, paredzēdamas sava potenciāla iespējas, uzskata, ka to valdīšana ir iespējama globālā mērogā. Bieži vien tie ir maldi, jo daudzveidīgā intervence attiecināma galvenokārt uz reģionu, nevis pasauli kopumā. Noņemdamās ar globālām problēmām, lielās valstis neievēro to, ko varētu paveikt reģionā.
- Lielās valstis uzskata, ka tās var dominēt visdažādākajās jomās, kaut to potenciāls ne visās jomās ir adekvāts.
- Lielā valsts, rūpēdamās par hegemonijas uzturēšanu globālā mērogā, neļauj vienādā mērā pievērsties valsts iekšpolitisko jautājumu risināšanai.
- Lielās valstis savas hegemonijas paplašināšanas pamatā liek sadarbību, bet tās īstenošana var pārvērsties spēka lietošanā vai vardarbībā (Krievijas un NVS attiecību veidošana).

Lielo valstu panākumi mazo valstu ietekmēšanā ir atkarīgi no līdzekļu daudzveidīguma. Ja liela valsts paļaujas tikai uz spēka lietošanu, tad šāda intervence būs īslaicīga un savstarpēji neizdevīga. Piemērs ir PSRS attiecību veidošana ar sociālisma valstīm un tās politika Āzijā un Āfrikā nesena pagātnē. Arī mūsdienu jaunajā starptautiskajā situācijā Krievija iekšēji cīnās, lai atmestu vecās imperiālisma metodes un sāktu izmantot jaunus pakļaušanas līdzekļus. Tie Baltijas valstīm var būt daudz neizdevīgāki, sarežģītāki, grūtāk pamanāmi un aktualizējami nekā tieši militāri draudi, kas tuvākajā laikā ir maz iespējami. Savukārt ASV ir bijusi veiksmīgāka, jo ir balstījusi savu politiku attiecībās ar mazajām valstīm uz daudzveidīgas hegemonijas principiem, kas veiksmīgi īstenoti Rietumeiropā un daļēji Latīņamerikā. Tā, piemēram, vairākkārtēji ASV mēģinājumi “aiziet” no Eiropas aukstā kara beigu posmā un 90. gadu sākumā izsauca neapmierinātību Eiropas politiskās elites vidū un daļēji arī sabiedrībā. Koncentrētā veidā šo domu ir izteicis viens no starptautisko konfliktu nopietnākajiem pētniekiem Pīters Kalvokoresi:

“Miers balstās vairāk uz varu nekā uz spēku.”⁸

Kādas ir mazo valstu iespējas ietekmēt lielo valstu politiskos lēmumus un rīcību? Deivids Vitāls dod atbildi uz jautājumu par mazas valsts vēlamo rīcību sacensībā ar lielajām valstīm:

“.. (a) militārā potenciāla būtiska kāpināšana, dalot to konvencionālā un kodolbruņojumā, lai iespējamā konfliktā palielinātu oponenta zaudējumus līdz

*augstākai pakāpei; (b) diplomātiskā un, kur nepieciešams, militārā potenciāla ierobežota un uzmanīga izmantošana, lai liktu oponentam apzināties iespējama konflikta augsto "cenu" un mazās valsts atteikšanos novirzīties no nospraustajiem mērķiem, [...] un (c) vēl uzmanīgāka un saprātīgāka visu līdzekļu kopuma politiska un arī stratēģiska izmantošana, lai mazas un lielas valsts konflikta sistēmā līdzsvarotu iespējamo palīgu pretspiedienu no ārpuses."*⁹

D. Vitāla sniegtās atbildes ir piemērojamas galvenokārt aukstā kara apstākļiem, kad konflikta pakāpe starp valstīm ir augsta un tiek tāda uzturēta. Kopš aukstā kara beigām starpvalstu attiecībās parādās jaunas iezīmes un citi izturēšanās modeļi. Tādēļ arī lielo un mazo valstu attiecībās ir rodami jauni pavērsieni un līdzekļi savas ārpolitikas īstenošanai starptautiskā sistēmā.

Kā svarīgākie minami vairāki.

- Starptautisko organizāciju lomas pieaugums. Starptautiskās organizācijas dod mazajām valstīm iespēju darboties globālā mērogā kā līdzvērtīgiem lielo valstu partneriem. Lai arī šī vienlīdzība ir vairāk formāla nekā reāla, tomēr tā sniedz pietiekamu telpu diplomātiskai manevrēšanai. Piemēram, nesenā (arī patlaban neatslābstošā) Krievijas kampaņa pret Igauniju un Latviju cilvēktiesību jomā. Sākot ar 1992. gadu, tā ir galvenā ārpolitiskā "kārts", ko Krievija izspēlē pret Baltiju starptautiskajās organizācijās (ANO, EDSO, ES, EP, Baltijas jūras valstu padomē), un, neraugoties uz savu lielo ietekmi dažās no tām, Krievija tomēr nespēj sasniegt sev vēlamo rezultātu «tuvo ārzemju» diskreditēšanā.
- Lobija izmantošana ārpolitisko mērķu īstenošanai. Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš bez Rietumu lobija būtu daudz garāks un ilgāks (piemēram, svarīgs bija Ziemeļvalstu atbalsts Baltijas valstīm pirmajos neatkarības mēnešos).
- Divpusējo un daudzpusējo attiecību izmantošana ārpolitisko mērķu sasniegšanai attiecībā pret lielajām valstīm (nepietiekama Baltijas valstu sadarbība ir traucējusi Latvijai veidot attiecības ar Krieviju, savukārt veiksmīga sadarbība ar Skandināvijas valstīm ir palīdzējusi sekmēt Latvijas integrāciju Eiropas struktūrās).
- Mazas valsts iekšpolitikas sakārtošana, mērķtiecīga un saprātīga tās realizācija palīdz kļūt par politisku vienību, kuru ir neizdevīgi pakļaut, bet, ar kuru sadarbojoties, varētu gūt pozitīvu ieguldījumu lielas valsts ārpolitikā.

Lai arī lielo valstu rīcībā esošie mazo valstu pakļaušanas līdzekļi ir, nenoliedzami, daudzveidīgi un spēcīgi, tomēr "vājo pušu" un iekšējo rezervju apzināšanās var palīdzēt mazajām valstīm veidot efektīvas starpvalstu attiecības un darboties kā līdzvērtīgiem un patstāvīgiem starptautiskās politikas subjektiem.

* Raksts publicēts grāmatā Ozoliņa Ž. (red). *Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi*. Rīga: LĀI, 2001.

** Pasaules politikas teorijā pieņemts šāds valstu iedalījums: lielvalstis, lielās valstis, vidējās valstis, mazās valstis un mikrovalstis. Kopš bipolaritātes izjukšanas un PSRS sabrukuma literatūrā biežāk tiek lietots lielas valsts jēdziens. Vairāku šādu lielo valstu darbība mūsdienu starptautiskajā sistēmā liecina par to vēlēšanos atgriezties

vai iekļūt lielvalsts kategorijā (Krievija, Japāna, Vācija, Francija). To ietekme uz pasaules, Eiropas un Latvijas likteni kopumā ir lielāka nekā vienīgās lielvalsts – ASV – ietekme.

Liela valsts ir valsts ar ievērojamiem fiziskiem rādītājiem (teritorija, iedzīvotāju skaits) milzīgu ekonomisko un militāro potenciālu, augstu tehnoloģijas attīstības pakāpi un spēju ietekmēt starptautisko notikumu gaitu. Lielvalstij ir vēl raksturīga spēja mainīt spēku līdzsvaru, turklāt tās statuss tiek respektēts starptautisko attiecību sistēmā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Calvocoressi, P. *World Order and New States*. London: Chatto & Windus: 1962. P. 34.
- ² Sk. bibliogrāfiju grāmatas beigās.
- ³ Vital, D. *The Survival of Small States*. London: Oxford University Press, 1971. P. 2.
- ⁴ Calvocoressi, P. *World Order and New States*. London: Chatto & Windus: 1962. P. 18.
- ⁵ Knudsen, O. Shearing Borders with a Great Power: An Examination of Small State Predicaments. NUPI Report. No. 159 (May 1992); Knudsen, O., Of Lambs and Lions: Relations Between Great Powers and their Smaller Neighbors. *Cooperation and Conflict*. Vol. 23 (1988).
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Gilpin, R. *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press, 1987.; Keohane, R. O. *Aften Hegemony*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- ⁸ Calvocoressi, P. *World Order and New States*. London: Chatto & Windus: 1962. P. 1.
- ⁹ Vital, D. *The Survival of Small States*. London: Oxford University Press, 1971. P. 129.

Small States in the Surrounding of Big States: Security Aspects

Summary

The article is devoted to relations between small and big countries in international system. The author tried to find answers to several important questions of relevance to small countries – such as – how a small country placed next to big country can ensure its autonomy in international system. Attention has been paid to those factors that determine interest of big states in policies of small countries, as well as reasons that motivate big countries to build relations with small ones. The article address tools that has been exploited by big states in order to influence their smaller international neighbours (military power, intervention, ideology, political socialization, economic power, agenda setting in international affairs). Despite the fact that small countries have limited resources to influence processes in international system they still have several effective tools for foreign policy implementation as far as big countries are concerned. The article addresses such instruments as international organizations, lobbying in international affairs, bilateral and multilateral relations, effectiveness of domestic affairs.

Keywords: small states, big states, security, international system, influence.

Baltijas valstu drošība: mērķi un kavēkļi¹

Security in the Baltic States: Goals and Constrains

Atis Lejiņš

Latvijas Ārpolitikas institūts

Raksts ir publicēts 1995. gadā. Tajā meklētas atbildes uz jautājumu, kas notiks, ja Baltijas valstis netiks uzņemtas NATO paplašināšanas pirmajā kārtā. Tiek aplūkoti trīs iespējamie notikumu virzības veidi. Pirmais – Rietumu demokrātija ir gatava uzturēt savas saistības, aizstāvot Baltijas valstu neatkarību gaidīšanas laikā uz nākamo paplašināšanas kārtu. Otrais – notiek Krievijas turpmāka virzība uz demokrātiju vai vismaz tā rīkojas saskaņā ar starptautiskām normām. Trešais – Rietumi atgriežas pie agrāk piekoptās piekāpšanās tradīcijas, un, izslēdzot Baltijas valstis no NATO paplašināšanas pirmās kārtas, nekas netiek darīts, lai aizpildītu drošības vakuumu Baltijas valstu reģionā. Pēdējais scenārijs būtu vēl ļaunāks par revanšistiskās Krievijas uzbrukumu.

Raksts parāda, cik nedroša bija Baltijas valstu drošība pirms desmit gadiem, un var noderēt, pārdomājot situāciju valstīs, kas šodien atrodas starp paplašināto ES/NATO un Krieviju.

Atslēgvārdi: Baltijas valstis, ES, NATO, RES, Krievija, NATO paplašināšanās, drošība, Baltijas jūras reģions.

Triju Baltijas valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas – ārpolitika un galvenais mērķis valsts drošības jomā, līdzīgi kā citās Centrāleiropas un Austrumeiropas (CAE) valstīs, tsumā ir – “Atgriezties Eiropā!” Tas nozīmē plašu iekļaušanos rietumvalstu institūcijās, sevišķu uzmanību pievēršot politiskajai, saimnieciskajai un militārajai jomai. Baltkrievija un Ukraina, gan atšķirīgu iemeslu dēļ, neizrāda tādu apņēmību tīkties uz šo mērķi. Krievijas nostāja šobrīd ir pretrunīga, lai gan sākotnēji tā šādu politiku bija pieņēmusi. Lai nu kā, ir skaidrs – tas, ka Krievija ir negatīvi noskaņota un darbojas pret NATO paplašināšanos austrumu virzienā, ir izraisījis bažas Ukrainā, ka NATO paplašināšanās gadījumā Krievija pastiprinās spiedienu uz Ukrainu. Tas attiecas arī uz Baltijas valstīm, taču tās atšķirībā no Ukrainas nav vis pasludinājušas savu neitralitāti, bet gan vēlas kļūt par NATO locekļiem.

Baltijas un CAE valstu problēma ir tāda, ka Krievija ietekmē arī Rietumu demokrātisko valstu politiku pret tām. Visvairāk tas atklājas debatēs par NATO paplašināšanos, un vissāpīgāk to jūt Krievijas robežvalstis – Baltijas valstis un Polija. Sarežģījumus šīm zemēm rada tas, ka daļa Krievijas teritorijas – Kaļiņingradas (Kēņigsbergas) apgabals – atrodas starp Poliju un Lietuvu. Šis anklāvs ir Krievijas vienīgā rietumu trofeja, kas palikusi no Otrā pasaules kara, un, ņemot vērā, ka 1994. gadā Krievijas karaspēks no Baltijas valstīm pilnībā tika izvests, daudzi uzskata, ka tieši Kaļiņingradas apgabals ir atslēga Baltijas reģiona drošības problēmu risinājumam.

Savukārt Polijai salīdzinājumā ar Baltijas valstīm ir zināmas priekšrocības: tā ir lielākā CAE valsts, arī militārā ziņā labi attīstīta un veiksmīgi manevrē ģeopolitiskajā telpā starp Austrumiem un Rietumiem. Bez tam tā bauda ārkārtīgi lielu atbalstu no savu tautiešu puses visietekmīgākajā demokrātiskajā valstī – Amerikas Savienotajās

Valstīs. Baltijas izcelsmes amerikāņu ir daudz mazāk, un, gan būdami labi organizēti, viņi tomēr nevar nodot miljoniem balsu kā poļu izcelsmes amerikāņi. Šā un arī citu iemeslu dēļ ir gluži iespējams, ka Polija būs to valstu pirmajā kārtā, kuras iestāsies NATO, lai gan tas, iespējams, varētu notikt tikai pēc prezidenta vēlēšanām Krievijā un ASV, kas notiks nākamajā, 1996. gadā.

Ir pilnīgi skaidrs, ka Baltijas valstis netiks iekļautas “pirmajā kārtā”, un tieši te slēpjas lielākie draudi šo valstu drošībai – kā lai tās nosargā neatkarību tikmēr, kamēr gaida uzņemšanu NATO. Profesors Zbigņevs Bžezinskis savā runā, ko viņš nolasīja 1994. gada decembrī Rīgā, teica, ka šo notikumu varētu gaidīt ap gadsimtu miju. (Sk. arī viņa rakstu “*A Plan for Europe*” žurnāla “*Foreign Affairs*” 1995. gada janvāra/februāra numurā.) Tas ir ilgs laiks, sevišķi ja atceramies, ka visu triju Baltijas valstu galvaspilsētās valda vienots uzskats – Baltijas drošības dilemmas galīgais atrisinājums ir tikai pilntiesīga dalība NATO.

Šis gaidīšanas laiks ir izaicinājums ne tikai Baltijas valstīm, bet arī tām Rietumu demokrātiskajām valstīm, kuras ir visvairāk norūpējušās par Baltijas valstu neatkarības dzīvotspējīgumu. Ideālā pasaulē Baltijas valstis varētu samierināties, paļaujoties uz netiešajām garantijām, kādas izriet no jau noslēgtajām vai paredzamajām saistībām ar ES, RES un NATO (NACC, “*Partnerattiecības mieram*”). Ideālā pasaulē Bžezinska analīze, kas izklāstīta “*Plānā Eiropai*”, droši vien būtu pareiza, t. i., Baltijas valstu pakāpeniskā integrācija ja ne NATO, tad citās Rietumu struktūrās būtu pietiekams iemesls, lai uzbrukums šīm valstīm kļūtu neiespējams – līdzīgi, kā tas bija ar uzbrukumu Somijai “aukstā kara” laikā.

Taču šāda politiskā situācija ir atkarīga no diviem svarīgiem faktoriem: pirmkārt, no Rietumu demokrātisko valstu gatavības šajā gaidīšanas laikā uzturēt savas saistības pret Baltijas valstu neatkarību. Jāveic īpaši pasākumi, lai atgādinātu Krievijai neizmantot Baltijas valstu acīmredzamo trauslumu un neizdarīt uz tām spiedienu ievilkšanai atpakaļ Krievijas ietekmes sfērā. Ņemot vērā Krievijas aizsardzības ministra pirmā vietnieka A. Kokoškina nesenos izteikumus Krievijas presē, šķiet, ka Maskava vēl joprojām lolo plānus Baltiju iekļaut apvienotā Neatkarīgo Valstu Savienības gaisa aizsardzības sistēmā.

Otrs faktors ir pieņēmums, ka Krievija kopumā turpinās demokrātiskās reformas vai vismaz rīkosies saskaņā ar starptautiskajām tiesībām. Ja tā šādu stratēģiju neizvēlēšies un kļūs revanšistiska, tad tuvākās kaimiņvalstis nokļūs pavisam citā situācijā: tām, iespējams, būs jāaizsargājas ar militāriem līdzekļiem vai vismaz būs jābūt spējīgām demonstrēt vērā ņemamas aizsardzības spējas, lai pārliecinātu varasvīrus Maskavā, ka vēl viena okupācija maksātu pārāk dārgi.

Pašlaik Baltijas valstīm ir jābūt gatavām abu veidu scenārijiem; bez tam pastāv iespēja, ka Rietumi, turpinot savu 1938. gadā aizsāktu kompromisu tradīciju, izslēdz Baltijas valstis no NATO paplašināšanas pirmās kārtas, tai pašā laikā neveicot attiecīgus pasākumus, kas nepieciešami, lai aizpildītu acīmredzamo drošības vakuumu Baltijā. Šis trešais scenārijs baltiešiem būtu visnevēlamākais, pat ļaunāks nekā uzbrukums no revanšistiskās Krievijas puses.

Tomēr nekas īpaši nerāda virzību uz trešo scenāriju, ja nu vienīgi jau iepriekšminētie apsvērumi un aksioma, ka “nelabvēlīgos laika apstākļos” jebkura valsts kļūst egoistiska. Gluži pretēji – skaidri redzama Rietumu gatavība Baltiju uztvert kā daļu no

jaunās, plašākās demokrātiskās Eiropas, kā plašu stabilitātes zonu Eiropā. To apliecina paātrinātās sarunas starp ES un Baltijas valstīm ar mērķi līdz 1995. gada jūnijam noslēgt Eiropas līgumus, atbalsts Baltijas valstu miera uzturēšanas spēku bataljonam (BALTBAT) no Ziemeļvalstu puses, sevišķi no Dānijas, Zviedrijas, Lielbritānijas un tagad arī Vācijas un Amerikas Savienotajām Valstīm. Vēl nozīmīgāks apliecinājums rietumvalstu gatavībai pievērsties Baltijas drošības problēmai ir Amerikas Savienoto Valstu viceprezidenta Ala Gora vizīte Tallinā, nepilnu gadu pēc prezidenta Klintona vizītes Rīgā 1994. gada vasarā. Zīmīgi, ka Gora kungs trim Baltijas valstu premjeriem Tallinā piedāvāja ieviest prezidenta Klintona Centrāleiropas Reģionālās gaisa telpas iniciatīvu, civilu un militāru gaisa telpas režīmu, kas pilnībā atbilst Rietumu civilo gaisa telpas organizācijām – potenciāli arī NATO.

Pirmā scenārija gadījumā Baltijas valstīm ir jāpieliek visas pūles, lai virzītu savu valstu attīstību tā, ka tās arvien vairāk līdzinātos tipiskām modernām Eiropas valstīm. Vissvarīgākais ir panākt strauju ekonomikas augšupeju, lai tautai parādītu, ka ir bijis vērts cīnīties par brīvību. Tas ir arī viens no risinājumiem cīņā pret organizēto noziedzību un korupciju, kas Baltijā, tāpat kā citur bijušā padomju bloka valstīs, sazēlusi jo kupli. Tomēr pastāvīga ekonomisko reformu programma, arvien pieaugošās ārzemju investīcijas un straujais preču apgrozījuma pieaugums tirdzniecības attiecībās ar Rietumiem, kā arī stabila valdība ir pamats optimismam. Droši var paredzēt, ka, turpinot baudīt rietumvalstu atbalstu, Baltijas valstis būs pirmās un laikam gan vienīgās – vismaz tuvākajā nākotnē – bijušās PSRS daļas, kas atbrīvosies no komunisma mantojuma.

Aplūkوسim otro – “nelabvēlīgo laika apstākļu” scenāriju. Ja Baltija tiks apdraudēta, daudz kas būs atkarīgs pirmām kārtām no šīm valstīm pašām – no tā, vai tās spēs turēties kopā un vai būs attīstījušas drošas aizsardzības sistēmas, lai spētu agresoram dot jūtamam pretsparu. Es šeit neprātošu par to, ko tādā gadījumā darītu rietumvalstis, drīzāk gan gribu uzsvērt, ka Rietumu interesēs labāk būtu apturēt Krievijas agresiju jau pašā sākumā, nevis vēlāk. Rietumi apgalvo, ka uzvarējuši “aukstajā karā”, bet es piedāvāju citu viedokli: tā bija tauta “otrupus mūra”, kas padarīja padomju iekārtu dzīvot nespējīgu.

Šodien politiskā un militārā sadarbība Baltijas valstu starpā ir daudz ciešāka, nekā tas bija pirms kara. Mācīties no vēsturiskās pieredzes nebūt nav viegli, tomēr baltieši cenšas. Pagājušajā mēnesī starp trim Baltijas valstu aizsardzības ministriem noslēgtais trīspusējais līgums, kuram par pamatu ņemti iepriekšējie līgumi aizsardzības jomā, katras valsts Ārlietu ministrijai uzliek par pienākumu ik gadus izstrādāt Baltijas sadarbības plānus, un tas var veicināt politiska aizsardzības līguma noslēgšanu starp Baltijas valstīm. Es jau pieminēju BALTBAT izveidi, tomēr tā nebūtu bijusi iespējama bez Rietumu palīdzības. Acīmredzot šim faktoram ne tikai ir izšķirīga loma drošas aizsardzības sistēmas izveidē Baltijā, bet tas arī palīdz Baltijas valstīm izpildīt starptautiskās miera uzturēšanas prasības. Rietumu militārā palīdzība līdz šim nav ietvērusi letālos ieročus – pārsvarā tās ir apšaubāmas kvalitātes dāvanas. Izņēmums bija vienīgi Zviedrijas un Norvēģijas atsūtītie patruļkuģi. Tomēr pēdējā laikā baltieši jau sāk just būtiskas pārmaiņas Rietumu attieksmē, turklāt runa ir ne tikai par BALTBAT mācībām. Tagad Latvija saņem pilnīgi jaunus amerikāņu formas tērpus, apavus un citus sūtījumus no amerikāņu bāzēm Vācijā, kā arī apvidus auto par simbolisku cenu. Vācija apgādājusi Latviju ar municiju viena miljona patronu apjomā no savām VDR rezervēm. Taču svarīgākais ir tas, ka piedāvājumi pirkt ieročus pienāk no Krievijas un no ASV, kā arī no citām valstīm.

Kad rietumvalstīs vēl pastāvēja aizliegums pārdot ieročus Baltijas valstīm, baltieši tos iepirka no Izraēlas (igauņi), no dažām bijušajām Varšavas līguma valstīm Centrāleiropā, kā arī pamatojoties uz līgumiem, kuri bija noslēgti ar Baltijas teritorijā esošajiem Krievijas militārajiem vadītājiem pirms viņu aizbraukšanas. Interesanti, ka šā gada sākumā Čehijas Republika kā ziedojumu nosūtīja Latvijai smago artilēriju, prettanku un aviācijas artilēriju kopā ar munīciju.

Šāda notikumu virzība ir apsveicama, jo nepietiekami apgādāti bruņotie spēki ir vienkārši smieklīgi un var radīt nopietnas ētiska rakstura problēmas militārpersonām, kā arī vājināt armijas prestižu sabiedrībā. Pat Krievija ir atzinusi, ka Baltijas centieniem aizstāvēt savu teritoriju ir likumīgs pamats, un, lai gan var sagaidīt, ka no Krievijas puses joprojām turpināsies diplomātiskās iniciatīvas sakarā ar Baltijai inkriminētajiem cilvēktiesību pārkāpumiem, šādas darbības, pārbaudot Rietumu nostājas stabilitāti, ir kļuvušas gluži pierastas. Patiesībā krieviem cilvēktiesību pārkāpumus vajadzētu meklēt pašā Krievijā – Grozņijas bombardēšana, pārvēršot to drupās, ir tikai viens patiesi atbaidošs piemērs; ne tik dramatiskā līmenī baltieši joprojām gaida, lai Krievija savā teritorijā no jauna atklāj skolas, ko Staļins slēdza 30. gados.

Tomēr Baltijas valstis šajā ziņā nav nelokāmi uzstājīgas, un attiecības ar Krieviju pašlaik kopumā ir labas. Ņemot vērā iepriekšminēto, Baltija labprāt saņemtu militāru palīdzību, konkrēti – ieročus, no Zviedrijas; krievu un amerikāņu ieroči, pat ja tie iepirkti par lētu naudu, tik un tā būtu smags slogs triju mazo, gandrīz pusgadsimta ilgās okupācijas izpostīto valstu budžetam.

ENDNOTES

---

¹ Foersvarsdepartmetet. Dokumentation fraan ett Saekerhetspolitiskt symposium, Stockholm, 1995, 20 mars. (Aizsardzības ministrija. Drošības politikas simpozija dokumentācija. Stokholma, 03.20.1995. Latviskais tulkojums – Atis Lejiņš. *Pirmie desmit gadi: cīņa par Latvijas drošību pasaules lielajā politikā*. Rīga:, Zinātne, 2002.

Security in the Baltic States: Goals and Constrains

Summary

The article, published in 1995, seeks an answer to the question what would take place if the Baltic states are not included in the first NATO enlargement round. Three factors are explored. Firstly, the readiness of the western democracies to clearly sustain their commitment to the independence of the Baltic states during the waiting period to the next enlargement round. Secondly, Russia's commitment to democratic reform, or at least adherence to international law. Thirdly, the West falling back to its appeasement traditions whereby the Baltics are excluded from NATO's first enlargement round while at the same time doing nothing to fill the resultant security vacuum in the Baltic region. This scenario would be even worse than an attack from a revanchist Russia. The article demonstrates how fragile Baltic security was in 1995 and can serve as food for thought with regard to the countries now between the EU/NATO and Russia.

Key words: Baltic states, EU, NATO, WEU, Russia, NATO enlargement, security, Baltic sea region.

Pētniecības, tehnoloģiskās attīstības un inovāciju politikas eiropēizācija Centrālajā un Austrumeiropā: nacionālā līmeņa faktoru nozīme

Europeanization of Research, Technological Development and Innovation Policy in Central and Eastern Europe: Role of Domestic Factors

Inga Ulnicāne

Centrāleiropas universitātes doktorante

Raksta mērķis ir analizēt Eiropas Savienības (ES) pētniecības, tehnoloģiskās attīstības un inovāciju (PTAI) politikas ietekmi uz nacionālo PTAI politiku veidošanu jaunajās ES dalībvalstīs Centrālajā un Austrumeiropā (CAE). PTAI jautājumi pieder pie tām ES publiskās politikas jomām, kur politikas veidošanā tiek izmantoti nevis tradicionālie likumdošanas mehānismi, bet gan finanšu programmas un politikas koordinācijas instrumenti. Līdz ar to ES ietekme uz nacionālo PTAI politiku ir fragmentārāka nekā tajās politikas jomās, kurās nacionālajām valdībām ir jāpārņem ES likumdošana. Tādējādi PTAI politikas jomā paveras daudzveidīgas formālas un neformālas mijiedarbības iespējas starp nacionālo un pārnacionālo politiku un nacionālajām valdībām daudzos gadījumos ir iespējas radoši interpretēt, izmantot vai ignorēt ES politiku. ES un CAE valstu sadarbība PTAI jomā aizsākās jau 20. gs. 90. gadu sākumā. Tādējādi PTAI kļuva par vienu no pirmajām politikas jomām, kurā CAE valstis integrējās ES. Aplūkojot dažādos ES un CAE valstu PTAI politiku mijiedarbības veidus, rakstā apgalvots, ka ES PTAI politika CAE valstīm piedāvā nozīmīgas papildu finansējuma, pieredzes apgūšanas un sadarbības iespējas, taču to izmantošana katrā valstī ir atkarīga no nacionālā līmeņa faktoriem: nacionālās PTAI politikas saskaņošanas ar ES PTAI iniciatīvām, nacionālās valdības politiskās gribas, administratīvās spējas, nacionālās PTAI politikas kopienas aktivitātēm utt.

Atslēgvārdi: pētniecības, tehnoloģiskās attīstības un inovāciju politika, eiropēizācija, politikas koordinācija, jaunās ES dalībvalstis.

Kāpēc jāpēta PTAI politikas eiropēizācija?

Pētniecība, tehnoloģiskā attīstība un inovācijas (PTAI)¹ tradicionāli ir svarīga katras valsts nacionālās ekonomiskās attīstības sastāvdaļa. Mūsdienās līdzās nacionālajām PTAI politikām² pakāpeniski attīstās arī Eiropas Savienības (ES) PTAI politika, kurai ir nozīmīga loma stratēģiskajos centienos palielināt ES globālo konkurētspēju. Eiropas integrācijas sākumposmā pārnacionālās PTAI aktivitātes aprobežojās galvenokārt ar ogļu un tērauda, kā arī atomenerģijas sektoriem³. Taču jau kopš 1960. gadiem Eiropas valstis satrauc to tehnoloģiskā atpalicība no ASV un Āzijas, un tiek meklēti veidi, kā šo atpalicību pārvarēt.

1984. gadā, lai finansētu Eiropas līmeņa pētniecības un jauno tehnoloģiju attīstības projektus, tika izveidots pārnacionālās PTAI politikas galvenais “pīlārs” – vairāku gadu Ietvara programma (IP). Pēc struktūrfondu reformas 1980. gadu beigās

finansējums PTAI kļuva arī par nozīmīgu struktūrpolitikas instrumentu. Juridiskā bāze pārnacionālajām PTAI aktivitātēm pirmoreiz tika formulēta Vienotā Eiropas aktā 1987. gadā. Līdz ar to Eiropas Kopienas līgums (XVIII sadaļa – *Pētniecība un tehnoloģiskā attīstība*) paredz, ka Kopiena veicina pētniecības institūciju un biznesa uzņēmumu augstas kvalitātes PTA aktivitātes, sekmē sadarbību starp uzņēmumiem, pētniecības centriem un universitātēm utt. (163. pants). Tāpat līgums paredz, ka Kopiena un dalībvalstis koordinē savas PTA aktivitātes, lai nodrošinātu nacionālo un Kopienas politiku savstarpējo saskaņotību (165. pants)⁴. Līdz ar Inovāciju zaļās grāmatas un Inovāciju rīcības plāna⁵ sagatavošanu 1990. gadu vidū ES arvien noteiktāk pievērsās inovāciju politikai, kurai jāveicina pētniecības rezultātu izplatīšana un ekonomiskā izmantošana. Jaunu impulsu tālākai Eiropas integrācijai PTAI jomā 2000. gadā deva iniciatīva veidot vienotu Eiropas pētniecības telpu (EPT). EPT mērķi ir optimizēt ES līmeņa PTAI resursus un infrastruktūru, veicināt saskaņotāku publisko instrumentu un resursu izmantošanu, sekmēt privātās investīcijas, izveidot vienotu zinātniskās un tehniskās atskaites sistēmu politikas ieviešanai, mobilizēt cilvēkresursus, veidot dinamisku Eiropas telpu, kas ir atvērta un pievilcīga pētniekiem un investīcijām, kā arī balstīt EPT uz vienotām vērtībām⁶. EPT ir viena no svarīgākajām iniciatīvām 2000. gadā formulētās Lisabonas stratēģijas ietvaros, un tās mērķis ir līdz 2010. gadam padarīt ES par konkurētspējīgāko uz zināšanām balstīto ekonomiku pasaulē⁷.

Līdzšinējā pieredze (līdz Lisabonas stratēģijai un EPT iniciatīvai) liecina, ka ES līmeņa PTAI iniciatīvām ir bijusi liela ietekme tieši mazajās un ekonomiski vājākajās dalībvalstīs. Lielākajām un spēcīgākajām valstīm tradicionāli ir arī attīstītāka un labāk finansēta nacionālā PTAI politika. Šādās valstīs ES iniciatīvām ir tikai neliela papildinoša loma. Piemēram, Vācijā ES PTAI programmas veido tikai aptuveni 4% no nacionālā PTAI finansējuma⁸. Tajā pašā laikā mazajās kohēzijas valstīs (Īrijā, Portugālē un Grieķijā) ES iniciatīvām ir nozīmīga loma nacionālās PTAI politikas veidošanā un ES IP un Struktūrfondu finansējums PTAI mērķiem kopā veido nozīmīgu daļu no šo valstu PTAI finansējuma⁹.

Gan ES PTAI programmas, gan EPT iniciatīva ir īpaši svarīga jaunajām ES dalībvalstīm no Centrālās un Austrumeiropas (CAE), tai skaitā Latvijai. Šīs valstis sāka piedalīties ES PTAI aktivitātēs jau 1990. gadu sākumā, tas ir, jau labu laiku pirms to iestāšanās ES. Tādējādi ES finansējumam un pieredzei PTAI jomā bija būtiska loma, jo šie jaunie faktori nāca laikā, kad bijušās sociālistiskās valstis pārveidoja savas sociālistiskās zinātnes un tehnoloģiskās sistēmas par mūsdienīgām inovāciju sistēmām.

Šajā rakstā apgalvots, ka ES PTAI politika piedāvā CAE valstīm¹⁰ nozīmīgas papildu finansējuma, pieredzes apgūšanas un sadarbības iespējas. Tomēr šo iespēju izmantošana lielā mērā ir katras dalībvalsts ziņā. Tāpēc rakstā izvirzīta hipotēze, ka veiksmīga ES PTAI politikas piedāvāto iespēju izmantošana katrā valstī ir atkarīga no nacionālā līmeņa faktoriem: nacionālās PTAI politikas saskaņošanas ar ES PTAI iniciatīvām, nacionālās valdības politiskās gribas, administratīvās spējas, nacionālās PTAI politikas kopienas aktivitātēm utt.

Jāpiebilst, ka tradicionāli akadēmiskajā literatūrā PTAI jautājumi ir analizēti no ekonomikas, biznesa vadības vai socioloģijas disciplīnu perspektīvas, liekot uzsvāru uz jaunu zināšanu radīšanas un izmantošanas organizatorisko aspektu un to ekonomisko ietekmi. Tomēr arvien vairāk tiek atzīts, ka PTAI procesos nozīmīga loma ir valsts

politikai, kas var stimulēt vai traucēt zināšanu apriti. Daudzi lēmumi par atbalstu PTAI ir politiski lēmumi, tāpēc politikas zinātne var dot nozīmīgu papildu ieskatu PTAI procesu dinamikā¹¹.

Tālāk šajā rakstā vispirms tiks sniegts neliels ieskats dažās teorētiskās un metodoloģiskās problēmās, ar kurām jāsaskaras, pētot PTAI politikas eiropeizāciju. Otrkārt, tiks aplūkotas ES PTAI politikas piedāvātās iespējas CAE valstīm. Treškārt, tiks analizēti jautājumi par šo iespēju izmantošanu nacionālā līmenī. Nobeigumā tiks piedāvāts galveno raksta ideju kopsavilkums un jautājumi turpmākiem pētījumiem.

Eiropēizācija PTAI politikā – finanšu programmu un koordinācijas loma

Jēdziens “eiropeizācija” šajā rakstā tiek saprasts kā ES līmeņa politikas ietekme uz kandidātvalstu un dalībvalstu nacionālo politiku. Šāda pieeja ir balstīta uz Klaudio Radelli definīciju, ka eiropeizācija ir ES līmeņa lēmumu pieņemšanā formulēto un konsolidēto formālo un neformālo noteikumu, procedūru, politikas paradigmu, stilu, rīcības veidu, kopīgo uzskatu un normu iekļaušana nacionālajos diskursos, identitātēs, politiskajās struktūrās un publiskajā politikā. Tādējādi eiropeizācija ir ES līmeņa noteikumu, procedūru, uzskatu un normu izplatīšana un institucionalizācija nacionālajā politikā¹².

Ierastā pētnieciskā pieeja eiropeizācijas jautājumiem ir koncentrēšanās uz *acquis communitaire* (ES pienākumu un tiesību kopums) un ES direktīvu analizēšana, ieviešot tās nacionālajā likumdošanā, piemēram, vides politikā. Situācija PTAI politikā ir atšķirīga, jo šajā jomā nav direktīvu, ko nacionālajām valdībām vajadzētu pārņemt¹³. Galvenie ES ietekmes instrumenti PTAI jomā ir finansēšanas programmas un atvērtā koordinācijas metode (*open method of coordination*).

Kopumā ES finansēšanas iniciatīvas tiek uzskatītas par iedarbīgu eiropeizācijas instrumentu. Iespējām saņemt finansējumu ir tieša ietekme uz jaunu pārvaldības struktūru radīšanu, jo ES kā priekšnoteikumu finansējuma saņemšanai parasti izvirza prasību izveidot noteiktas administratīvās institūcijas un procedūras¹⁴. ES PTAI finansēšanas programmu loma CAE eiropeizācijā pagaidām ir maz sistemātiski pēta.

Atvērto koordinācijas metodi PTAI jomā ieviesa Lisabonas Eiropadome 2000. gadā. Jaunās metodes mērķis ir izplatīt labāko praksi un sasniegt lielāku konvergenci virzībā uz ES mērķiem. Šī metode tika ieviesta, lai palīdzētu dalībvalstīm pilnveidot to publiskās politikas. Atvērtā koordinācijas metode paredz

- sagatavot ES vadlīnijas, kas ietvertu konkrētus grafiskus mērķu sasniegšanai tuvākā, vidējā un ilgtermiņa laika posmā;
- izvirzīt, kur nepieciešams, kvantitatīvos un kvalitatīvos rādītājus un standartus (*benchmarks*) kā līdzekļus labākās prakses (*best practice*) salīdzināšanai, ņemot vērā ievērojamākos sasniegumus pasaulē un piemērojot tos atšķirīgajām dažādu dalībvalstu un sektoru vajadzībām;
- ieviest Eiropas vadlīnijas nacionālā un reģionālā līmeņa politikā, izvirzot konkrētus mērķus un sagatavojot instrumentus, kas saskaņoti ar nacionālajām un reģionālajām atšķirībām;

- kolektīvās mācīšanās procesa laikā regulāri uzraudzīt, novērtēt un savstarpēji pārraudzīt (*peer review*) darbību.¹⁵

Atvērtā koordinācijas metode tika ieviesta kā alternatīva tradicionālajai kopienas metodei (*community method*), kas politikas veidošanā balstās uz likumdošanas iniciatīvām. Atvērtā koordinācijas metode tiek attiecināta uz jomām, kur ES līmeņa likumdošanas iniciatīvas nav iespējamas un nav vēlamas vai arī kur tās nav nepieciešamas, tomēr sistemātiska un mērķtiecīga sadarbība varētu dot pozitīvus ieguvumus ES mērķu sasniegšanā. Tā kā šī ir jauna politikas veidošanas metode, tās ietekme pagaidām vēl ir maz pēfīta¹⁶. Attiecībā uz PTAI jomu sākotnējā prognoze bija visai optimistiska, atzīstot, ka nākotnē politikas koordinācija varētu būt daudzsološa metode dziļākai integrācijai šajā jomā, kurai raksturīgas ievērojamas nacionālās un reģionālās atšķirības¹⁷.

Jaunā metode ir balstīta uz pieņēmumu, ka brīvprātīga koordinācija veicinās savstarpēju mācīšanās (*learning*) procesu starp dalībvalstu politikas veidotājiem, palīdzot viņiem pilnveidot un attīstīt savas nacionālās politikas¹⁸. ES šajā gadījumā kalpo kā platforma kolektīvai pieredzes apmaiņai un salīdzināšanai starp nacionālajām elitēm. Tādējādi politikas koordinācija ir vairāk horizontāls eiropeizācijas mehānisms, nevis vertikāla politikas modeļu “uzspiešana” dalībvalstīm no Briseles. Tiek gaidīts, ka politikas koordinācijas izraisītā idejiskā konverģence radīs politikas izmaiņas nacionālā līmenī, jo nacionālo politiku veidotāji ar “eiropeizētām” idejām attiecīgi mainīs nacionālās politikas. Veidosies arī kopīgs diskursus ar vienotiem jēdzieniem, kritērijiem un vērtību sistēmu. Tomēr vienota politikas diskursa veidošanās automātiski nenozīmē, ka politikas veidotāji uzreiz pieņems vienādus lēmumus. Atsevišķi pētnieki jau apgalvo, ka politikas koordinācija jaunajās dalībvalstīs ir veicinājusi nacionālo PTAI politiku normatīvo konverģenci un šo politiku pamatidejas ir kļuvušas ļoti līdzīgas¹⁹. Tajā pašā laikā nacionālās PTAI politikas CAE valstīs praksē joprojām ievērojami atšķiras.

Tā kā ES politikas ietekme uz nacionālajām PTAI politikām ir ievērojami pieaugusi tieši pēdējos gados, šīs tēmas izpēte ir uzsākta salīdzinoši nesen. Tas nozīmē, ka šajā pētniecības jomā pagaidām nav gatavas un izstrādātas analītisko pētījumu struktūras. Tāpēc akadēmiskajā literatūrā joprojām tiek meklēta piemērotākā metodoloģija, jēdzieni un kritēji šīs tēmas izpētei. Viens no pirmajiem pētījumiem par nacionālās pētniecības politikas eiropeizāciju analizēja politikas satura eiropeizāciju, salīdzinot politiskos mērķus nacionālajos un ES politikas dokumentos²⁰. Kaut arī politikas dokumentu satura analīze ir svarīgs sākumpunkts eiropeizācijas analīzei, CAE valstu situācijas izpratnei svarīgi ir aplūkot arī politikas ieviešanas mehānismus un to finansējumu, jo gandrīz visās šajās valstīs ir vērojama liela plaša starp deklarētajiem politikas mērķiem un to ieviešanu²¹. Tāpēc šajā rakstā PTAI politikas eiropeizācijas process jaunajās ES dalībvalstīs tiks aplūkots, pievēršot uzmanību gan politikas deklarētajiem mērķiem, gan to ieviešanas mehānismiem un to finansējumam.

PTAI politikas eiropeizācija un tās piedāvātās iespējas CAE

PTAI eiropeizācija CAE sākās 20. gs. 90. gadu sākumā, kad 3. IP ietvaros tika izveidota īpaša programma sadarbībai ar CAE valstīm – *Copernicus*. Tādējādi PTAI bija viena no pirmajām jomām CAE, kas tika integrēta ES. 90. gados CAE valstu PTAI politikas eiropeizācija pakāpeniski paplašinājās līdz ar tālāku iekļaušanos IP,

Phare finansējuma piešķiršanu arī šai jomai, šo jautājumu izskatīšanu pirmsiestāšanās sarunās, PTAI politikas iekļaušanu Eiropas Komisijas Regulārajos ziņojumos utt.

ES PTAI politikas instrumentus var nosacīti iedalīt trīs kategorijās: specifiskie pirmsiestāšanās instrumenti, finanšu instrumenti un politikas koordinācija. Ja specifiskie pirmsiestāšanās instrumenti attiecas tikai uz pirmsiestāšanās laiku, tad lielākā daļa finanšu un koordinācijas instrumentu attiecas gan uz periodu pirms iestāšanās, gan uz periodu pēc valsts iestāšanās ES.

Pirmsiestāšanās instrumenti

Specifiskie pirmsiestāšanās instrumenti ietver iestāšanās sarunas, Eiropas Komisijas Regulāros ziņojumus un *Phare* finansējumu. Iestāšanās sarunu laikā PTAI jautājumi tika izskatīti 17. sarunu nodaļā *Zinātne un pētniecība*. Tā kā *acquis* loma šajā jomā ir ierobežota, ieviešanas spēja tika izvērtēta, balstoties uz to, vai pastāv nepieciešamie priekšnoteikumi efektīvai līdzdalībai Ietvara programmas (IP) aktivitātēs. Šie priekšnoteikumi ietvēra daudzus faktorus, piemēram, nepieciešamo infrastruktūru, efektīvu attiecīgo institūciju darbību, pētniecības kvalitāti, sadarbības spējas utt. CAE valstīs tika izveidoti IP Nacionālie kontaktpunkti²², kā arī nepieciešamie finansiālie un institucionālie instrumenti līdzdalībai IP. Saskaņā ar Eiropas Komisijas viedokli, visām CAE valstīm ir jānostiprina administratīvās iespējas PTAI jomā, kā arī pētniecības infrastruktūra, lai varētu sekmīgāk piedalīties IP²³. Tiesa, saskaņā ar sarunu dalībnieku teikto, sarunas par šo nodaļu tika slēgtas ļoti ātri un tās bija vairāk formālas. To laikā tika vienīgi precizēti daži tehniski jautājumi par līdzdalību IP²⁴.

Eiropas Komisijas sagatavotajos Regulārajos ziņojumos par kandidātvalstu gatavību līdzdalībai ES (1998–2003) tika iekļauta arī īsa apakšnodaļa par PTAI. Tajā tika pārraudzītas un vērtētas pārmaiņas kandidātvalstu PTAI politikas dokumentos, likumdošanā un institūcijās. Regulārajos ziņojumos gandrīz visām kandidātvalstīm tika ieteikts stiprināt sadarbību starp pētniecības institūtiem un rūpniecības sektoru, īpaši mazajiem un vidējiem uzņēmumiem; sekmēt saiknes starp pētniecības institūtiem, veicināt rūpniecības attīstībai nepieciešamo pētniecību utt. Tāpat Komisija ieteica izplatīt informāciju un veicināt mazo un vidējo uzņēmumu līdzdalību PTAI programmās, kā arī stimulēt privātā sektora līdzdalību PTAI aktivitātēs.

PTAI aktivitātes veicināja arī finanšu programma *Phare*, kuras finansējumu piešķirā arī zinātnes un tehnoloģiju parku izveidei un rūpniecības klasteru aktivitāšu iniciēšanai.

Atšķirībā no daudzām citām politikas jomām PTAI specifiskajiem pirmsiestāšanās instrumentiem nebija noteicoša loma eiropeizācijas procesā, taču tie, iespējams, deva savu artavu ES ideju un pieredzes iepazīšanā CAE.

Finanšu instrumenti

Daudz lielāka loma PTAI jomas eiropeizācijā CAE valstīs ir ES finanšu instrumentiem: IP, struktūrfondi un Eiropas Investīciju bankas aizdevumiem. Ņemot mērā ierobežoto nacionālo finansējumu PTAI aktivitātēm CAE un jo sevišķi PTAI budžetu samazināšanu 1990. gadu sākumā, ES finansējums ir palīdzējis uzturēt daudzas PTAI aktivitātes šajā reģionā.

Galvenais ES PTAI politikas finanšu instruments ir IP, kas ir trešā lielākā pozīcija ES budžetā pēc kopējās lauksaimniecības politikas un struktūrfondiem. Tomēr IP

saņem ievērojami mazāku ES budžeta daļu nekā pirmās divas prioritātes. Ja kopējā lauksaimniecības politika saņem aptuveni 40% no ES budžeta un struktūrfondi – vairāk nekā 30%, tad IP – 4%²⁵. Tomēr ES finansējums IP kopš tās izveidošanas pirms 20 gadiem ir pakāpeniski palielinājies (skatīt 1. tabulu). Lisabonas mērķu kontekstā Eiropas Komisija ir ieteikusi dubultot ES pētniecības budžetu, domājot jau par 7. IP²⁶, taču šis priekšlikums, iespējams, atdursies pret dalībvalstu nevēlēšanos veikt lielākas iemaksas ES budžetā.

1. tabula

Finansējums dažādam IP, miljonus eiro
Allocation in million euros to the different Framework Programmes

1. IP 1984–1987	2. IP 1987–1991	3. IP 1990–1994	4. IP 1994–1998	5. IP 1998–2002	6. IP 2002–2006
3 750	5 396	6 600	13 100	14 960	17 500

Avots: Borrás 2003:37

IP finansējums PTAI ir balstīts uz diviem principiem. Pirmkārt, tam ir papildinoša loma un tas neaizstāj nacionālo un privāto finansējumu IP. Otrkārt, tas atbalsta pētījumus stadijā pirms konkurences (*pre-competitive*)²⁷. Šis otrais princips tiek vērtēts ļoti pretrunīgi. No vienas puses, tas nodrošina to, ka ES finansējums neietekmē konkurenci tirgū. No otras puses, princips tiek kritizēts, jo saskaņā ar to IP tiešā veidā nevar izmantot ES stratēģiskajai prioritātei – konkurētspējas veicināšanai.

CAE līdzdalība IP sākās 1992. gadā 3. IP iniciatīvas *Copernicus* ietvaros. Šai iniciatīvai tika iesniegti 12 393 projekti no CAE un bijušās Padomju Savienības valstīm, no kuriem 3200 projekti saņēma finansējumu 93 miljonu eiro apmērā²⁸. 4. IP kandidātvalstis jau varēja piedalīties visās programmās. *Copernicus* bija galvenais instruments PTAI sadarbībai un palīdzēja stabilizēt un restrukturizēt kandidātvalstu PTAI sistēmas. 4. IP vairāk nekā 300 miljonu eiro tika piešķirti kandidātvalstu projektiem.

5. IP kandidātvalstis ieguva jaunu statusu. Tās parakstīja asociācijas līgumus ar 5. IP, kas ļāva šo valstu pētniecības institūtiem, universitātēm un uzņēmumiem piedalīties IP pēc tādiem pat nosacījumiem kā dalībvalstu organizācijām. Jaunais statuss arī paredzēja kandidātvalstu iemaksas IP budžetā atkarībā no to iekšzemes kopprodukta apjoma. 5. IP piedāvāja daudzveidīgas CAE un dalībvalstu sadarbības iespējas, veicinot CAE integrāciju ES līmeņa pētniecības aktivitātēs un uzlabojot pētniecības infrastruktūru CAE. Vismaz viens kandidātvalstu partneris piedalījās 17,6% no apstiprinātajiem 5. IP projektiem. 5. IP arī ietvēra tādas kandidātvalstīm paredzētas aktivitātes kā, piemēram, ekselences centru izveidošana. 34 ekselences centri tika izveidoti 11 kandidātvalstīs. Eiropas Komisija piešķīra 24 miljonus eiro šiem centriem pētniecībai un partnerattiecību veidošanai.

Kandidātvalstīm 6. IP sākotnēji (līdz to oficiālajai dalībai ES 2004. gadā) bija asociētais statuss. Viens no jaunievedumiem 6. IP ir, ka pētniecības projektā var būt iesaistītas tikai CAE valstu organizācijas. Lai sekmētu CAE valstu līdzdalību, Eiropas Komisija ieviesa vairākus speciālus atbalsta mehānismus, piemēram, maziem un vidējiem uzņēmumiem un zinātnieku mobilitātei, informācijas apmaiņai starp kandidātvalstīm, dalībvalstīm un Komisiju, CAE valstu pētniecības infrastruktūras

pilnveidošanai utt. Tajā pašā laikā daudzi analītiķi un praktiķi ir pauduši bažas, ka 6. IP jaunie instrumenti (ekselences tīkli un integrētie projekti) būs labvēlīgāki lielajām valstīm un spēcīgākajām organizācijām, bet mazās un jaunās ES valstīs un to organizācijas tiks atstumtas²⁹.

CAE valstīs IP ir atstājusi ietekmi gan makro līmenī – uz nacionālās politikas veidošanu, gan mikro līmenī – uz konkrētiem pētniecības institūtiem, kas ir piedalījušies IP. Nacionālās politikas līmenī vairākas CAE valdības ir izveidojušas īpašus instrumentus, lai atbalstītu savas valsts pārstāvju līdzdalību IP ar finansējumu projektu sagatavošanai un (vai) apstiprinātu projektu līdzfinansējumu. Daudzveidīgi IP rezultāti ir vērojami arī mikro līmenī. Pirmie pētījumi par IP projektu ietekmi CAE liecina, ka situācijā, kad notiek būtiskas pārmaiņas nacionālajā inovāciju sistēmā, pētniecības organizācijām svarīgi ir ne tikai tradicionālie IP rezultāti, tas ir, tie, kas saistīti ar jaunu produktu un procesu attīstību, darbavietu radīšanu u. tml. Šādā pārmaiņu situācijā izšķiroša loma ir arī tai organizatoriskajai un sadarbības pieredzei, ko IP iegūst dalīborganizācijas, piemēram, projektu sagatavošana un vadīšana, starptautiskie sakari un sadarbības veidošana utt³⁰. Daži pētnieki pat izvirza hipotēzi, ka viena no spēcīgākajām ES ietekmēm uz PTAI politiku CAE valstīs varētu būt nacionālās politikas kopienas stiprināšana un paplašināšana, jo ES projekti daudzos gadījumos sekmē ieinteresēto pušu (amatpersonu, pētnieku un inovatīvo uzņēmēju) sadarbību³¹.

Ekonomiski vājākās valstīs ievērojamu ES PTAI finansējumu saņem no struktūrfondiem. (Piemēram, Grieķijas 1995. gadā saņemtais ES finansējums PTAI aktivitātēm no struktūrfondiem bija piecas reizes lielāks nekā no IP³²). Pēc struktūrfondu reformas 1988. gadā PTAI kļuva par vienu no galvenajiem struktūrfondu instrumentiem. Tādējādi tika atzīts, ka ilgtermiņā reģionālo atšķirību novēršana balstīsies uz reģionu spēju veicināt jaunas ekonomiskās aktivitātes³³. PTAI finansējums struktūrfondu ietvaros pēc sava mērķa, adresātu grupas un administrācijas atšķiras no IP darbības principiem. Ja PTAI finansējums IP ir vairāk virzīts uz pētniecisko izcilību, tad struktūrfondu ietvaros tas ir vairāk paredzēts ekonomiskajai kohēzīvai. Ja IP vairāk orientējas uz pētniecības organizācijām, tad struktūrfondi vairāk paredzēti uzņēmējiem. Ja IP administrēšanā galvenā loma ir Eiropas Komisijai, tad struktūrfondu gadījumā galvenā atbildība gulstas uz nacionālajām un reģionālajām administrācijām un Komisija no savas puses piedāvā galvenokārt tikai plašas vadlīnijas.

No 1989. līdz 1999. gadam struktūrfondu ietvaros PTAI projektiem tika piešķirti 12 miljardi eiro, kas izmantoti pētniecības infrastruktūras attīstībai, zinātnes un tehnoloģiju parku radīšanai, zinātnes un tehnoloģiju attīstībai un atsevišķos gadījumos – pētniecībai³⁴.

CAE valstīm struktūrfondu finansējums ir pieejams tikai pēc iestāšanās. Lai varētu saņemt šo finansējumu, nacionālajām valdībām bija jāsaņem nacionālās inovāciju stratēģijas kā daļa no vispārējās nacionālās attīstības stratēģijas, kā arī jāizveido speciālas valsts atbalsta programmas.

Savukārt Eiropas Investīciju banka (EIB) inovāciju projektus atbalsta ar aizdevumiem un riska kapitālu. 2000. gadā EIB uzsāka "*Innovation 2000 Initiative*", kas pazīstama arī ar nosaukumu "i2i"³⁵. Sākotnēji programma bija paredzēta trīs gadiem un tai bija atvēlēti gandrīz 17 miljardi eiro. 66% no EIB aizdevumiem "i2i" programmai tika piešķirti projektiem ES mazāk attīstītajos reģionos un kandidātvalstīs

informācijas un komunikāciju tehnoloģiju projektiem, pētniecībai un cilvēkresursu attīstībai. 2003. gadā programma tika atjaunota kā “*Innovation 2010 Initiative*” jeb “*i2i-2010*”, paredzot aizdevumiem pirmajos trīs gados (2003–2006) 20 miljardus eiro.

Koordinācijas instrumenti

Uz CAE valstu PTAI politikām attiecas arī Eiropas Komisijas centieni koordinēt nacionālās politikas. PTAI politikas koordinācijas jomā var nosacīti izdalīt divu veidu instrumentus – ES PTAI politikas dokumentus un tās aktivitātes, kas tiek veiktas Lisabonas stratēģijas un EPT ietvaros.

ES PTAI politikas galvenie pamatprincipi un vadlīnijas ir izklāstītas Eiropas Komisijas sagatavotajos politikas dokumentos. Pirmie nozīmīgākie dokumenti bija 1993. gada Balta grāmata *Izaugsme, konkurētspēja un nodarbinātība*³⁶ un 1995. gada Inovāciju zaļā grāmata. Šie dokumenti aktualizēja nepieciešamību novērst Eiropai raksturīgās problēmas PTAI jomā: nepietiekamās investīcijas PTAI (1991. gadā Eiropā PTAI tika tērēti 2% no IKP, kamēr ASV – 2,8%, bet Japānā – 3%), dažādu PTAI aktivitāšu, programmu un stratēģiju vājo koordināciju, kā arī tā saucamo *Eiropas paradoksu*, tas ir, nespēju izmantot Eiropas izcilo zinātnisko bāzi ekonomiskajai izaugsmei. Baltā grāmata kā prioritārās PTAI nozares noteica jaunās informāciju tehnoloģijas, biotehnoloģiju un videi draudzīgas tehnoloģijas. Minēto problēmu novēršanai 1997. gada Inovāciju rīcības plāns norādīja trīs galvenos darbības virzienus: veicināt inovāciju kultūru, izveidot inovācijām labvēlīgus juridiskos, regulējošos un finansiālos nosacījumus, kā arī sekmēt zinātnieku un uzņēmēju sadarbību.

Pēdējos gados Eiropas Komisija ir bijusi ļoti aktīva, meklējot jaunus ES, nacionālā un reģionālā līmeņa instrumentus konkurētspējas palielināšanai (skatīt 2. tabulu). Jaunākajos ES PTAI politikas dokumentos liela uzmanība ir pievērsta jautājumiem par iespējām sekmēt privātās investīcijas PTAI, radīt inovācijām labvēlīgu administratīvo vidi, aizsargāt intelektuālo īpašumu, stiprināt inovāciju politikas reģionālo dimensiju, apturēt smadzeņu aizplūšanu uz ASV u. c. 2004. gadā liela uzmanība ir veltīta jaunā Inovāciju rīcības plāna izstrādei, kas aplūko jaunas iespējas inovāciju rosināšanai un inovāciju kultūras uzlabošanai³⁷.

2. tabula

Galvenie ES PTAI politikas dokumenti Main EU RTDI policy documents

1993	Baltā grāmata <i>Izaugsme, konkurētspēja un nodarbinātība</i>
1995	Inovāciju zaļā grāmata, COM(95)688
1997	Pirmais Eiropas Inovāciju rīcības plāns
2000	Komunikācija <i>Preī Eiropas pētniecības telpai</i> , COM(2000) 6
2000	Komunikācija <i>Inovācijas uz zināšanām balstītā ekonomikā</i> , COM(2000)567
2002	Komunikācija <i>Vairāk pētniecības Eiropai: Preī 3% no IKP</i> , COM(2002)499
2003	Komunikācija <i>Inovāciju politika: aktualizējot Savienības pieeju Lisabonas stratēģijas kontekstā</i> , COM(2003)112
2003	Komunikācija <i>Investīcijas pētniecībā: rīcības plāns Eiropai</i> , SEC(2003)489
2004	Komunikācija <i>Zinātne un tehnoloģija, atslēga Eiropas nākotnei – Vadlīnijas Eiropas Savienības tālākai politikai pētniecības atbalstam</i> , COM(2004)353
2004	Jauns inovāciju rīcības plāns <i>Inovācijas konkurētspējīgai Eiropai</i> (projekts)

Veidojot savus nacionālos PTAI politikas dokumentus, CAE bieži aizguva idejas un pieredzi no šiem ES politikas dokumentiem. Vairākās nacionālajās PTAI stratēģijās no ES Baltās un Zaļās grāmatas un Rīcības plāna ir pārņemti mērķi, principi, prioritārās nozares u. tml.

Aktīvākā un tiešākā veidā PTAI politikas koordinācija ES notiek Lisabonas stratēģijas un EPT ietvaros. Lisabonas Eiropadome paredzēja PTAI jomā uzsākt nacionālo politiku salīdzināšanu (*benchmarking*), noteikt rādītājus inovāciju rezultātu novērtēšanai dažādos aspektos, īpaši cilvēkresursu attīstības aspektā, un ieviest Eiropas inovāciju rezultātu ziņojumu (*Innovation Scoreboard*). Tādējādi ik gadu tiek gatavots ziņojums par katras valsts PTAI politikas dokumentiem un instrumentiem (*TrendChart*) un ziņojums par dalībvalstu sasniegto PTAI jomā, balstoties uz dažādiem kvantitatīvajiem rādītājiem (*Scoreboard*), kas ietver, piemēram, PTAI finansējumu, patentus, nodarbinātību augsto tehnoloģiju sektorā, inovācijas mazos un vidējos uzņēmumos, interneta izplatību, mūža izglītību utt.³⁸ Ziņojumu rezultāti tiek apspriesti Eiropas Komisijas darba grupā, kurā ir pārstāvēti dalībvalstu ierēdņi, kas atbild par nacionālo PTAI politiku.

Šie ziņojumi jau no 2000. gada tiek gatavoti arī par CAE valstīm. Tāpat jaunajās valstīs pēc ES ierosmes ir veikti dažādi inovāciju pētījumi un apsekojumi, piemēram, Kopienas inovāciju apsekojums (*Community Innovation Survey*) par PTAI aktivitātēm kompānijās. Tādējādi politikas veidotāji iegūst uzticamu un ar citām dalībvalstīm salīdzināmu informāciju par situāciju inovāciju jomā.

2002. gadā Barselonas Eiropadome papildināja Lisabonas stratēģiju PTAI jomā, uzsverot nepieciešamību palielināt finansējumu, lai ES PTAI finansējuma apjoms tuvotos ASV un Japānas PTAI izdevumiem. Dalībvalstis vienojās, ka PTAI finansējums ES ir jāpalielina, lai 2010. gadā tas sasniegtu 3% no IKP. Tika arī noteikts, ka divām trešdaļām no šī finansējuma jānāk no privātā sektora³⁹. Tādējādi 2010. gadā valsts finansējumam PTAI vajadzētu būt 1% apmērā no IKP, bet privātajam – 2%. Pagaidām arī liela daļa veco ES dalībvalstu atpauzē no šī mērķa, taču PTAI finansējums CAE valstīs (izņemot Slovēniju) ir vēl daudz zemāks (skatīt 3. tabulu).

3. tabula

Finansējums pētniecībai un attīstībai CAE valstīs, procenti no IKP
Funding for research and development in Central and Eastern European Countries,
% of GDP

	ES 15	SI	HU	EE	CZ	LT	PL	LV	SK
Valsts finansējums	0,69	0,69	0,57	0,53	0,52	0,49	0,43	0,28	0,22
Privātais finansējums	1,30	0,94	0,38	0,26	0,78	0,20	0,24	0,16	0,45

Avots: European Innovation Scoreboard 2003, www.trendchart.org.

Tādējādi var rezumēt, ka ES PTAI politika piedāvā daudz nozīmīgu finanšu, sadarbības un mācīšanās papildu iespēju CAE valstīm, kuras tās var izmantot, veidojot modernas un konkurētspējīgas nacionālās inovāciju sistēmas. Taču no šīm valstīm pašām ir atkarīgs, vai un kā šīs iespējas tiek izmantotas. Tāpēc tālāk šajā rakstā aplūkots jautājums par nacionālā līmeņa priekšnoteikumiem sekmīgai šo iespēju izmantošanai.

Nacionālā līmeņa faktoru nozīme eiropeizācijas procesā

Sekmīga ES PTAI politikas instrumentu izmantošana lielā mērā ir atkarīga no nacionālās politikas – kā tā ir saskaņota ar ES politiku un kā nacionālajā līmenī ir saskaņoti politikas mērķi un īstenošanas mehānismi. Šajā ziņā liela loma ir katras nacionālās valdības stratēģijai un politiskajai gribai, administratīvajai spējai un PTAI politikas kopienas aktivitātēm.

To, cik svarīgi ir nacionālā līmenī saskaņot katras valsts PTAI aktivitātes ar ES PTAI programmām, pierāda mazo kohēzijas valstu (Īrijas, Portugāles un Grieķijas) pieredze. Visas trīs valstis saņēma ievērojamu ES finansējumu PTAI aktivitātēm, tomēr izmantoja to atšķirīgi un ieguva dažādus rezultātus. Īrijā un Portugālē ES struktūrfondi tika izmantoti tādām PTAI aktivitātēm, kas papildināja nacionālās un reģionālās PTAI aktivitātes⁴⁰. Īrijā šī darbība bija galvenokārt vērsta uz tiešu atbalstu rūpniecībai jaunu produktu un procesu attīstībai un palīdzības sniegšanu universitātēm, lai tās kopā ar rūpniecības sektoru un pētniecības institūtiem attīstītu jaunas tehnoloģijas. Portugālē ES struktūrfondi tika izmantoti, lai radītu 50 jaunas PTAI organizācijas un nostiprinātu 100 esošās. Portugālē izveidoja arī īpašu programmu *Ciencia* ar vairāk nekā 2000 stipendijām pētnieku sagatavošanai maģistrantūras un doktorantūras līmenī, kā arī PEDIP programmu, kas atbalstīja vairāk nekā 700 darbinieku apmācības projektus rūpniecības sektorā. Aprēķini liecina, ka šīs divas programmas Portugālē laikā no 1988. līdz 1994. gadam palielināja kvalificētu pētniecības un attīstības darbinieku skaitu par 60%. Turpretī Grieķijā, kur galvenās ES struktūrfondu prioritātes PTAI jomā bija stimulēt produktu un procesu attīstību, veicināt apmācību, uzlabot infrastruktūru un stiprināt saikni starp akadēmisko pētniecību un rūpniecību, novērtējumi neuzrāda ievērojamu PTAI sistēmas izaugsmi kopš 1989. gada. Tādējādi kohēzijas valstu pieredze liecina, ka ES struktūrfondu finansētās aktivitātes var dot ievērojamus rezultātus tad, ja tās ir saskaņotas ar nacionālajām un reģionālajām aktivitātēm tā, lai viena otru savstarpēji papildinātu.

Tomēr ES un nacionālo PTAI politiku saskaņošana nenozīmē ES politikas mehānisku kopēšanu, īpaši tāpēc, ka PTAI sistēmā svarīga loma ir katras valsts vēsturiski mantotajām institūcijām un specifiskajām atšķirībām. Pētnieki brīdina, ka formāla ES politikas pārņemšana ne tikai nedos gaidītos rezultātus, bet var pat kaitēt PTAI ilgtermiņa attīstībai. Tādējādi ES piedāvāto iespēju un nacionālo aktivitāšu saskaņošana nozīmē arī to, ka tiek ņemtas vērā katras valsts specifiskās vajadzības, kas izriet no tās ekonomiskās struktūras, finansiālajām iespējām un administratīvās spējas. Kā vienu no potenciāli bīstamiem mehāniskas ES politikas kopēšanas gadījumiem pētnieki min PTAI politikas CAE valstīs orientēšanu galvenokārt uz augstajām tehnoloģijām⁴¹. Lielākā daļa nacionālo PTAI stratēģiju CAE valstīs kā prioritāras min tādas nozares kā biotehnoloģijas, materiālu zinātnes un informācijas un komunikāciju tehnoloģijas. Taču šāda pieeja nozīmē, ka PTAI politika CAE valstīs ir orientēta uz nelielu skaitu spēcīgāko uzņēmumu un tā neskar lielāko daļu firmu, kas CAE ekonomiskās attīstības pašreizējā stadijā darbojas zemo un vidējo tehnoloģiju sektoros. Tāpat ārpus šādas PTAI politikas tiek atstāts arī pakalpojumu sektors, kas vairākās CAE valstīs veido nozīmīgu daļu no to ekonomikas. Atbalsts augsto tehnoloģiju nozarēm ir svarīga PTAI politikas sastāvdaļa, taču sistēmiskai PTAI politikai ir jāveicina jaunu procesu un produktu attīstība arī citos tautsaimniecības sektoros.

Tāpat pētnieki brīdina, ka mehāniska PTAI finansējuma palielināšana līdz ES izvirzītajam 3% no IKP mērķim 2010. gadā var būt neefektīva un pat bīstama, ja vienlaikus netiek veikti organizatoriski un institucionāli uzlabojumi CAE valstu PTAI sistēmās⁴². Lai sekmētu PTAI aktivitāšu sociāli ekonomiskos ieguvumus, palielinātām finansējumam jābūt daļai no sistemātiskas PTAI politikas. Mehāniska finansējuma palielināšana ne vienmēr dod būtiskus rezultātus. Tas nākotnē var izraisīt diskusijas par PTAI finansējuma lietderību un dot pamatu to atkal samazināt.

Otrs būtisks šķērslis sekmīgai ES piedāvāto iespēju izmantošanai un PTAI attīstībai kopumā vairākās CAE valstīs ir plaša, kas pastāv starp PTAI politikas deklarētajiem mērķiem un praktiskajiem to īstenošanas mehānismiem. Šajā ziņā pētnieki pat izdala divas valstu grupas⁴³. Pirmajai valstu grupai raksturīgs tas, ka tām vēl joprojām vai vēl līdz pavisam nesenam laikam nebija visaptveroša PTAI politikas stratēģiskā dokumenta, kas formulētu politikas mērķus un attīstības vīziju. Tomēr šajās valstīs jau kopš 1990. gadu vidus darbojas vairāki praktiski PTAI politikas instrumenti, piemēram, dažādas finansēšanas shēmas. Šajā grupā pētnieki iekļauj Čehiju, Ungāriju un daļēji Slovēniju. Turpretī otro grupu veido valstis, kur ir pieņemta virkne PTAI politikas dokumentu, kas definē plašas politikas vadlīnijas, taču līdz šim ir uzsāktas tikai dažas praktiskas PTAI finansēšanas iniciatīvas. Pie šādām valstīm tiek pieskaitīta Latvija, Lietuva un Polija. Pētnieki norāda, ka problēmas pastāv abos gadījumos, jo deklarēto politikas mērķu ieviešanai dzīvē ir vajadzīgi konkrēti instrumenti, taču specifiskās finanšu programmas ir nepieciešams veidot tā, lai tās veicinātu vispārējo politikas mērķu sasniegšanu. Šim nosacītajam valstu dalījumam ir divi izņēmumi. Negatīvais izņēmums ir Slovākija, kur līdz šim ir bijis praktiski neiespējami panākt PTAI jautājumu iekļaušanu darba kārtībā. Pozitīvais izņēmums ir Igaunija, kur stratēģisko politikas dokumentu pieņemšanai ir sekojuši ieviešanas mehānismi ar atbilstošu finansējumu.

Latvijas situācija ir viens no piemēriem plaīnai starp deklarētajiem politikas mērķiem un to īstenošanu. Nacionālajā inovāciju programmā 2003.–2006. gadam paredzēts, ka tajā noteikto mērķu realizācijai no valsts budžeta ir nepieciešami vairāki miljoni latu gadā, taču pašreizējais finansējums būtiski atpaliek no programmā paredzētā. Piemēram, no Ekonomikas ministrijas budžeta šīs programmas realizācijai ir paredzēti pāris miljoni latu gadā, taču piešķirti ir aptuveni 150 tūkstoši latu⁴⁴. Tāpat 2004. gada marta valdības deklarācijā pausta apņemšanās atbilstoši ES mērķiem līdz 2010. gadam palielināt zinātnes, tehnoloģiju un inovāciju attīstības finansējumu no valsts budžeta līdz 1% no IKP, jau 2005. gadā paredzot pieaugumu vismaz par 0,1%, kā arī veicināt privātās investīcijas līdz 2% no IKP⁴⁵. Tomēr pusgadu vēlāk, izskatot parlamentā likumprojektu par zinātnisko darbību, valdības frakcijas vairs neatbalstīja tajā iekļauto normu par zinātnes finansējuma ikgadējo pieaugumu 0,1% no IKP⁴⁶.

Daļēji nepietiekamo finansējumu PTAI politikas ieviešanai Latvijā tāpat kā vairākās citās CAE valstīs var skaidrot ar valsts budžeta problēmām. Taču, iespējams, ka tas izriet arī no politiskās gribas trūkuma atbalstīt PTAI politiku, jo tā ir ilgtermiņa politika, kurā nozīmīgu rezultātu sasniegšanai ir nepieciešams ilgāks laika periods nekā tradicionālais vēlēšanu cikls četru līdz piecu gadu garumā. Tādējādi PTAI politikas veidošana notiek gandrīz tikai ierēdniecības līmenī, saņemot niecīgu politiku ieinteresētību un atbalstu. Šajā ziņā kā izņēmumu atkal var minēt Igauniju, kur PTAI politisko leģitimitāti nodrošināja galveno dokumentu pieņemšana parlamentā, kamēr citās valstīs šos dokumentus apstiprina tikai valdības līmenī⁴⁷.

Taču mazo uzmanību, kas pievērsta inovāciju jomai vairākās CAE valstīs, pētnieki skaidro ne tikai ar politiskās gribas trūkumu, bet arī ar to, ka PTAI politikas adresāti (uzņēmēji, pētnieki, to asociācijas) ir vāji organizēti⁴⁸. Līdz ar to politiskajā līmenī nav notikusi pietiekama viņu interešu apkopošana un formulēšana Tieši uzņēmēju un pētnieku interešu grupas var veicināt PTAI politikas attīstību, aizstāvot nepieciešamību stiprināt konkrētus politikas instrumentus deklarēto mērķu sasniegšanai. Politikas veidošana arī lielā mērā ir atkarīga no katras valsts administratīvās spējas, jo efektīva ES instrumentu izmantošana vietējo PTAI problēmu risināšanai prasa nozīmīgus administratīvos resursus, piemēram, vispusīgu informāciju par situāciju privātajā sektorā, spēju koordinēt dažādas PTAI institūcijas (kompānijas un pētniecības institūtus) utt.

Kopsavilkums un jautājumi tālākai izpētei

PTAI jomas eiropeizācija CAE sākās jau labu laiku pirms iestāšanās ES un turpināsies pēc iestāšanās. Lielākajā daļā ES PTAI politikas iniciatīvu šīs valstis bija iesaistītas jau kā kandidātvalstis, tāpēc oficiālā šo valstu iestāšanās ES 2004. gada 1. maijā šajā jomā ienesa tikai vienu nozīmīgu izmaiņu – pieeju struktūrfondu finansējumam.

ES pirmsiestāšanās sarunas un ziņojumi, finanšu instrumenti un politikas koordinācijas mehānismi ir atstājuši pirmo ietekmi uz PTAI politiku CAE valstīs, aktualizējot PTAI jautājumus, veicinot izpratni par tiem politikas veidotāju vidū, rosinot PTAI politikas kopienas veidošanos, pievēršot uzmanību nepietiekamajam finansējumam un sekmējot politikas dokumentu izstrādi dažās valstīs. Vai ES PTAI politikas instrumenti atstās dziļāku un paliekošāku ietekmi, sekmējot sistemātiskas PTAI politikas veidošanu un īstenošanu, ir atkarīgs no nacionālā līmeņa faktoriem: no politiskās gribas īstenot ilgtermiņa politiku, kas sniedzas tālāk par viena vēlēšanu cikla horizontu; no PTAI politikā ieinteresēto pušu (uzņēmēju un pētnieku) spējas organizēties, lai publiski aizstāvētu un atgādinātu efektīvas PTAI politikas lomu valsts konkurētspējas nodrošināšanā; kā arī no administratīvās spējas izstrādāt un ieviest PTAI politikas instrumentus, kas saskaņoti ar ES politiku un tajā pašā laikā atbilst specifiskajām nacionālajām vajadzībām.

Tādējādi izvirzītā hipotēze par nacionālo faktoru nozīmi eiropeizācijas procesā šajā nelielajā rakstā galvenokārt pamatota ar kohēzijas valstu pieredzi un sākotnējiem pētījumiem par PTAI politiku CAE valstīs. Taču pētījumu ir paredzēts turpināt, veicot sistemātisku un detalizētu izpēti par nacionālo faktoru lomu PTAI politikas eiropeizācijā vairākās CAE valstīs.

Tā kā rakstā aplūkotā tēma kopumā gan akadēmiskajā pētniecībā, gan politikas praksē ir visai jauna, tajā ir daudz atvērtu teorētisku, metodoloģisku un empīrisku jautājumu tālākiem pētījumiem. Šeit ieskatam minēti tikai daži no jautājumiem, kas pētniekiem jārisina nākotnē. Kā ES līmeņa PTAI politikas idejas un principi ietekmē kognitīvo un normatīvo politikas veidošanas vidi nacionālajā līmenī? Kādi mehānismi darbojas politikas mācīšanās procesā ES vairāku pakāpju pārvaldības sistēmā? Cik lielā mērā atšķirības CAE valstu eiropeizācijas scenārijos nosaka vēsturiski mantotas struktūras un cik – šodienas politikas veidotāju aktivitātes? Vai konverģences tendences PTAI politikā veicina konverģenci PTAI rezultātos? Kā pārvarēt pretrunu starp atvērtās koordinācijas metodes uzdevumu veicināt labākās

prakses izplatīšanu un nepieciešamību veidot katras valsts PTAI politiku atbilstoši nacionālajām, vēsturiski mantotajām īpatnībām? Cik nozīmīgas līdās ES lomai ir citu starptautisko organizāciju (Pasaules Bankas, OECD u. tml.) PTAI politikas aktivitātes CAE valstīs?

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šajā tekstā izmantots apzīmējums “pētniecība, tehnoloģiskā attīstība un inovācijas” (PTAI), lai gan ES līmenī tiek organizatoriski nodalīta “pētniecības un tehnoloģiskās attīstības” politika, ar ko nodarbojas Eiropas Komisijas Pētniecības ģenerāldirektorāts, un “inovāciju politika”, kas ir Uzņēmējdarbības ģenerāldirektorāta pārziņā. Taču akadēmiskajā literatūrā arvien biežāk mēdz lietot vienoto PTAI apzīmējumu, uzskatot, ka tas labāk raksturo vienoto politikas kopumu, kas ir vērsts uz jaunu zināšanu radīšanas, izplatīšanas un lietošanas sekmēšanu.
- ² Gandrīz visos gadījumos šajā tekstā vārds “politika” ir lietots, lai apzīmētu “publisko politiku” (*public policy*, nevis *politics*).
- ³ Detalizētu Eiropas PTAI politikas veidošanās un attīstības analīzi skatīt: Peterson, John and Margaret Sharp (1998) “Technology Policy in the European Union”, Macmillan; un Borrás, Susana (2003) “The Innovation Policy of the European Union. From Government to Governance”, Cheltenham: Edward Elgar.
- ⁴ The Treaty establishing the European Community, Consolidated version.
- ⁵ CEC (Commission of the European Communities) (1995) “Green Paper on innovation”, COM(95) 688, Bulletin of the European Union, Supplement 5/95; CEC (Commission of the European Communities) (1997) “The First Action Plan for Innovation”, ftp://ftp.cordis.lu/pub/documents_r5/natdir0000006/s_356005_20000311_204715_4INL960517en.pdf (saite pārbaudīta 11.11.2004.).
- ⁶ CEC (Commission of the European Communities) (2000) “Towards a European research area”, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM (2000) 6, 18.01.2000.
- ⁷ LEC (Lisbon European Council) (2000) Lisbon European Council: Presidency Conclusions, March 23 and 24, 2000, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1_en0.htm (saite pārbaudīta 11.11.2004.).
- ⁸ Kuhlmann, Stefan and Jakob Edler (2003) “Changing Governance in European Research and Technology Policy. Possible Trajectories and the European Research Area” in: Jakob Edler, Stefan Kuhlmann and Maria Behrens (eds) “Changing Governance of Research and Technology Policy. The European Research Area”, Cheltenham: Edward Elgar, p. 10.
- ⁹ Sharp, Margaret and Tiago Santos Pereira (2001) “Research and Technological Development”, in: Ronald Hall, Alasdair Smith and Loukas Tsoukalis (eds) “Competitiveness and Cohesion in EU Policies”, pp.147–178.
- ¹⁰ Šis raksts attiecas uz astoņām jaunajām ES dalībvalstīm no CAE: Čehiju (CZ), Igauniju (EE), Latviju (LV), Lietuvu (LT), Poliju (PL), Slovākiju (SK), Slovēniju (SI) un Ungāriju (HU).
- ¹¹ Pēdējos gados ir parādījušies vairāki nozīmīgi PTAI jautājumu pētījumi no politikas zinātnes perspektīvas, piemēram, Borrás (2003) vai Edler, Kuhlmann and Behrens (2003).
- ¹² Radaelli, Claudio M. (2000) “Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change”, European Integration online Papers, Vol. 4 (2000). No. 8. <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm> (saite pārbaudīta 14.05.2003.).

- ¹³ *Acquis* šajā jomā sastāv no daudziem ES Ministru Padomes un Eiropas Komisijas lēmumiem, kas attiecas uz divām jomām. Pirmkārt, tie attiecas uz IP un *Euratom* aktivitātēm. Otrkārt, tie skar sadarbības līgumus zinātnes un tehnoloģiju jomā ar trešajām valstīm. Avots: <http://europa.eu.int/comm/enlargement/negotiations/chapters/chap17/index.htm> (saite pārbaudīta 3.05.2003.).
- ¹⁴ Grabbe, Heather (2001) "How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity", *Journal of European Public Policy*. Vol. 8. No. 6. Pp. 1013–1031.
- ¹⁵ LEC (2000).
- ¹⁶ Vienu no pirmajiem daudzpusīgiem šīs tēmas aplūkojumiem skatīt *Journal of European Public Policy*, Vol. 11. No. 2. April 2004. Special issue "The Open Method of Co-ordination in the European Union". Guest editors: Susana Borrás and Bent Greve.
- ¹⁷ Kaiser, Robert and Heiko Prange (2002) "A new concept of deepening European integration? – The European Research Area and the emerging role of policy coordination in a multi-level governance system", *European Integration online Papers*. Vol. 6. No. 18, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2002-018a.htm> (saite pārbaudīta 24.09.2003.).
- ¹⁸ Bulmer, Simon and Claudio Radaelli (2004) "The Europeanisation of National Policy?", *Queen's Papers on Europeanisation*, No 2004/1. <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudies/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,5182,en.pdf> (saite pārbaudīta 28.09.2004.); Lundvall, Bengt-Ake and Mark Tomlinson (2002) "International benchmarking as a policy learning tool", in: Maria Joao Rodrigues (ed.) "The New Knowledge Economy in Europe: A Strategy for International Competitiveness and Social Cohesion", Cheltenham: Edward Elgar. Pp. 203–231.
- ¹⁹ Edler, Jakob and Attila Havas (2004) "Einbinden, um aufzuholen. Die Erweiterung in der Forschungs- und Technologiepolitik". *OSTEUROPA*. 54. Jg. 5–6/2004. S. 413–429.
- ²⁰ Trondal, Jarle (2002) "The Europeanisation of Research and Higher Educational Policies – Some Reflections". *European Integration online Papers*. Vol. 6. No. 12. <http://eiop.or.at/eiop/texte/2002-012a.htm> (saite pārbaudīta 28.07.2004).
- ²¹ Radosevic, Slavo and Alasdair Reid (forthcoming) "Innovation Policy for a Knowledge Based Economy in Central and Eastern Europe: driver of growth or new layer of bureaucracy". In: K. Piech and Slavo Radosevic (eds) "Knowledge based economy in countries of central and eastern Europe: countries and sectors in process of change", Palgrave.
- ²² Par Latvijas IP Nacionālo kontaktpunktu skatīt www.zinatne.lv
- ²³ Avots: <http://europa.eu.int/comm/enlargement/negotiations/chapters/chap17/index.htm> (saite pārbaudīta 3.05.2003.).
- ²⁴ Intervija. Rīga: 19.04.2004.
- ²⁵ Borrás (2003). P. 36.
- ²⁶ CEC (Commission of the European Communities) (2004) "Science and Technology, the key to Europe's future – Guidelines for future European Union policy to support research", *Communication from the Commission*, COM(2004) 353, 16.6.2004.
- ²⁷ Borrás (2003). P. 37.
- ²⁸ Informācija par CAE valstu līdzdalību IP balstīta uz "RTD info", Special edition – EU enlargement, October 2002 (RTD info is a magazine of EU research published by Research DG).
- ²⁹ Plašāk par šo jautājumu skatīt Edler, Kuhlmann and Behrens (2003) (īpaši Chris Caswill nodaļu). Kritisku viedokli par 6. IP skatīt Pohoryles, Ronald (2002) "The European Research Area: Bureaucratic Vision versus Academic Mission?", *Innovation*. Vol. 15. No. 4. Pp. 389–395.
- ³⁰ Havas, Attila and Lajos Nyiri (2004) "The Socio-Economic Impacts of Framework Programmes in Transition Countries: A Systemic Approach of Assessment Methods", Discussion Paper, Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences.

- ³¹ Radosevic and Reid (forthcoming).
- ³² Peterson and Sharp (1998). P. 145.
- ³³ Sharp and Pereira (2001). P. 172.
- ³⁴ CEC 2000.
- ³⁵ Avots: EIB mājas lapa <http://www.eib.org/i2i/en/index.htm> (saite pārbaudīta 14.03.2004.).
- ³⁶ CEC (Commission of the European Communities) (1993) "Growth, Competitiveness, Employment: The Challenges and Ways forward into the 21st century", White Paper, Bulletin of the European Communities, Supplement 6/93.
- ³⁷ CEC (Commission of European Communities) (2004a) "Innovate for a Competitive Europe", A new Action plan for innovation, consultation paper. 02.04.2004. <http://europe.eu.int/comm/enterprise/innovation/consultation/docs/innovate.pdf> (saite pārbaudīta 28.07.2004.).
- ³⁸ Visi Innovation Scoreboard un Innovation Trend Chart ziņojumi ir pieejami www.trendchart.org
- ³⁹ BEC (Barcelona European Council) (2002) Barcelona European Council: Presidency Conclusions, March 15 and 16, 2002, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/71025.pdf (saite pārbaudīta 11.11.2004.).
- ⁴⁰ Šeit un turpmāk informācija par kohēzijas valstu pieredzi balstīta uz Sharp and Pereira (2001).
- ⁴¹ Šeit un turpmāk balstīts uz Radosevic and Reid (forthcoming).
- ⁴² Havas, Attila (2003) "Bumpy Road or Fast Line? Central European countries, ERA and the Lisbon-Barcelona strategy", paper presented at the Six Countries Programme workshop *CROSSING BORDERS Venturing into the European Research Area*, Kismarton – Ödenburg, 30–31 October 2003.
- ⁴³ Balstīts uz Radosevic and Reid (forthcoming).
- ⁴⁴ Nacionālā inovāciju programma 2003.–2006. gadam, apstiprināts Ministru kabinetā 01.04.2003. Intervija. Rīga: 14.09.2004.
- ⁴⁵ Deklarācija par Induļa Emša vadītā Ministru Kabineta iecerēto darbību, pieņemta 08.03.2004., <http://www.mk.gov.lv/index.php/lv/9591> (saite pārbaudīta 11.11.2004.).
- ⁴⁶ *Diena*. 07.10.2004.
- ⁴⁷ Balstīts uz Radosevic and Reid (forthcoming).
- ⁴⁸ Ibid.

Europeanization of Research, Technological Development and Innovation Policy in Central and Eastern Europe: Role of Domestic Factors

Summary

The aim of the article is to discuss the impact of European Union (EU) research, technological development and innovation (RTDI) policy on national RTDI policies in the new EU member states in Central and Eastern Europe (CEE). RTDI issues belong to the EU policy domains where main policy-making instruments are financial programmes and policy coordination. Thus, EU impact on national RTDI policies are more fragmented than in policy areas with large amount of *acquis communautaire* which has to be transferred into national policy. Therefore, area of RTDI provides variety of opportunities for formal and informal interactions between national and supranational policies. In many occasions national governments can creatively

interpret, utilize or ignore EU RTDI policy. Cooperation between EU and CEE countries in the area of RTDI started in the early 1990s and RTDI was one of the first policy areas in which CEE countries were integrated in the EU. This article discusses various forms of interaction of EU and CEE RTDI policies. It is argued that EU RTDI policy offer important opportunities for CEE countries in terms of additional funding, policy learning and cooperation. However, utilization of these opportunities in each country depends on national level factors: coordination and complementarities between national and EU policies, political commitment of national government, administrative capacity, activities of national RTDI community, etc.

Keywords: research, technological development and innovation policy, europeanization, policy coordination, new EU member states.

Īsas ziņas par autoriem

Daina Bāra – Latvijas Universitātes Politikas zinātnes nodaļas asociētā profesore, politoloģijas doktore. Aktīvi piedalījies politikas zinātnes akadēmiskās programmas veidošanā Latvijas Universitātē. Daudz puļu veltījusi starptautiskās sadarbības organizēšanai. Piedalījies starptautiskajos projektos par vēlēšanu administrēšanu, par jauno valstu integrēšanos ES, par pilsonisko audzināšanu. Zinātniskās intereses: pāreja uz demokrātiju un demokrātijas konsolidācija, valdību veidošanas un stabilitātes problēmas, sabiedrisko attiecību vieta un loma tranzītsabiedrībās. Publikācijas: par Latvijas valdību darbu, pāreju uz demokrātiju Latvijā, kā arī par sabiedrisko attiecību lomu institūciju darba efektivitātes paaugstināšanā.

Andrejs Berdņikovs – sociālo zinātņu maģistrs politikas zinātnē (2005). Kopš 2005. gada Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas doktorants. Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta Sabiedrības integrācijas departamenta Ārvalsts dzīvojošo tautiešu atbalsta nodaļas vadītājs.

Atis Lejiņš – Latvijas Ārpolitikas institūta dibinātājs un direktors. Dzimis Jelgavā 1942. gadā, izaudzis trimdā, guvis izglītību Austrālijā, ASV un Zviedrijā. Atgriezies Latvijā 1991. gadā. Daudz rakstījis par Baltijas drošības jautājumiem starptautiskos zinātniskos izdevumos, redaktors vairākām grāmatām par Baltijas valstu drošību. Ir Latvijas pārstāvis Starptautiskajai drošības padomnieku grupai Gruzijas valdībai, LZA Goda doktors.

Žaneta Ozoliņa – Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas profesore. Viņas galvenie pētnieciskie virzieni ir starptautiskās politikas teorijas, starptautiskā un reģionālā drošība, Eiropas integrācija un Latvijas ārējās un drošības politikas jautājumi. Ž. Ozoliņa ir vairāk nekā 50 zinātnisku publikāciju autore, regulāri piedalās starptautiskos projektos un konferencēs. Viņa ir lasījusi lekcijas dažādās pasaules augstskolās – ASV, Vācijā, Dānijā, Kazahstānā, Igaunijā un citās valstīs. Ž. Ozoliņa vada Stratēģiskās analīzes komisiju, darbojas Ārlietu padomē un ir Latvijas Politologu apvienības priekšsēdētāja.

Ramona Petrika – Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas lektore, doktorante. Izstrādā doktora disertāciju par mazo valstu iespējām un ierobežojumiem mūsdienu starptautiskajā sistēmā. Ieguvusi maģistra grādu politikas zinātnē Latvijas Universitātē, papildinājusi zināšanas Esekssas Universitātē (Lielbritānijā) un Halles Universitātē (Lielbritānijā). Pētnieciskās intereses: starptautiskās attiecības, pasaules politika, globalizācijas procesi un lēmumu pieņemšana ārpolitikā. Publikāciju tēmas: jēdziena par mazajām valstīm izpratnes attīstība un mazo valstu ārpolitisko stratēģiju spektrs.

Gatis Puriņš – sociālo zinātņu bakalaura politikas zinātnē (2003). Kopš 2003. gada Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas maģistrants. Strādā tirgus un sociālo pētījumu centrā Latvijas Fakti par analītiķi.

Feliciano Rajevska – Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētā profesore. Pasniedz kursus sociālajā politikā, politikas analīzē un mūsdienu Latvijas politiskajā procesā. Stažējās Norvēģijā, Dānijā un Lielbritānijā. Pētnieciskās intereses ir saistītas ar sociālās politikas veidošanas procesu, sociālo atstumtību un sociālās iekļaušanas politiku. Piedalījies Eiropas Padomes un Eiropas Savienības projektos, starptautiskajās konferencēs un publicējis rakstus par šīm tēmām. Ir Politikas zinātnes nodaļas ikgadējā izdevuma Politikas zinātnes jautājumi atbildīgā redaktore.

Mihails Rodins – Latvijas Universitātes lektors salīdzināmajā politikā, izmantojot Fulbraita stipendiju, veica salīdzinošu socioloģisko pētījumu par etnopolitiskajiem konfliktiem un politiskajiem „aktieriem” Igaunijā, Latvijā un Krimā 2003. gadā. Šobrīd pabeidz pētījumu par politiskajām elitēm un to transformāciju Krievijā Jeļcina varas laikā, kā arī turpina attīstīt mūsdienu teoriju par politiskajām elitēm.

Juris Rozenvalds – Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas profesors. Pasniedz kursus politikas teorijas vēsturē, demokrātijas teorētiskajās problēmās un politikas filozofijā. Studējis filozofiju Latvijas Universitātē un politikas zinātni Oslo (Norvēģija) Universitātes maģistra studiju programmā. Ieguvis doktora grādu filozofijā Latvijas ZA Filozofijas un socioloģijas institūtā (1987, nostrificēts 1992). Pēdējos gados pētnieciskos un studiju nolūkos stažējies Vācijā (Brēmenes, Greifsvaldes, Erlangenes universitātes), Norvēģijas (Oslo Universitāte) un ASV (Ratgersa Universitāte). Pētnieciskās intereses: demokrātijas studijas, intelektuāļu politiskā loma, fenomenoloģiskās kustības vēsture Latvijā. Publicējis latviešu, angļu, krievu, vācu un čehu valodā.

Andris Runcis – Latvijas Universitātes Politikas zinātnes nodaļas asociētais profesors. Viņa zinātnisko interešu lokā ir politiskās partijas un partiju sistēmas, kā arī vēlēšanu norise „tranzīta” valstīs, piedalījies konferencēs un publicējis rakstus par šīm tēmām. 1999./2000. gadā bijis viesdocents Berlīnes Humbolta universitātē.

Uģis Šulcs – sociālo zinātņu maģistrs politikas zinātnē (2005). Kopš 2005. gada ir Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas doktorants. Strādā ziņu aģentūrā LETA par ārzemju ziņu redaktoru.

Inga Ulnicāne – Centrāleiropas Universitātes (Ungārija) Politikas zinātnes nodaļas doktorante. Izstrādā doktora disertāciju par pētniecības, tehnoloģiskās attīstības un inovāciju politikas ieropeizāciju jaunajās ES dalībvalstīs. Ieguvusi maģistra grādu Eiropas studijās Bāzeles Universitātē (Šveicē) un maģistra grādu politikas zinātnē Latvijas Universitātē. Pētnieciskās intereses: politekonomika, publiskā politika un pārvalde, nacionālo institūciju un publiskās politikas ieropeizācija, inovāciju politika. Publikācijas: par Latvijas publisko pārvaldi, pilsonisko sabiedrību un interešu grupu lomu politikas veidošanā, kā arī par aktuāliem Eiropas Savienības politikas un ekonomikas jautājumiem.

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis: 7034535

Iespiests
SIA “Latgales druka”